หนังสือ

น้ำพักน้ำแรง

ของ

คณะกรรมการชำระปทานุกรม

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ

นายหลี เสฐียรโกเศศ

วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙

ณวัดแก้วแจ่มฟ้า

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนาคร

345

1878

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

หนังสือ

นำพักนำแรง

หอสมุดแห่งชาติ
- 8 เม.ย. ๒๕๓๓
กรมศิลปากร

ของ

คณะกรรมการชำระปทานุกรม

พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานปลงศพ

นายหลี เสฐียรโกเศศ

วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙

ณวัดแก้วแจ่มฟ้า

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขห้อง

เลขหมู่

เลขทะเบียน 26.3421.30332

คำนำ

ในงานฌาปนกิจศพ นายหลี เสฐียรโกเศศ บิดาพระยาอนุมานราชธนนี้ กรรมการชำระปทานุกรมปรารภกันว่า พระยาอนุมานราชธนได้สนใจในกิจการของคณะกรรมการ ตั้งแต่ต้นตลอดมา นับว่า เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงของคณะกรรมการส่วนหนึ่ง จึงพร้อมใจกันแต่งเรื่องตามฉนัดอัธยาศัย ประกอบเป็นหนังสือชื่อว่า "น้ำพักน้ำแรงของคณะกรรมการชำระปทานุกรม"

บรรดากรรมการขอน้อมจิตต์อุทิศบทประพันธ์ทั้งนี้ เป็นมิตรพลีเพื่อกุศลบุญราศี อันจะพึงมี แด่ นายหลี เสฐียรโกเศศ ตามคติวิสัยสภาวธรรม บารมี

วรรณไวทยากร

ประธานคณะกรรมการชำระปทานุกรม

วันที่ ๒๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๘

ขอบคุณ

หนังสือเรื่องนี้มีขึ้นเป็นเล่ม ก็ด้วยไมตรีจิตต์ของคณะกรรมการชำระปทานุกรม ซึ่งมีหม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณเป็นประธาน ต่างแต่งกันตามอัธยาศัย แล้วรวมพิมพ์ขึ้นเป็นเล่ม ดังนี้จึงได้ชื่อหนังสือว่า "น้ำพักน้ำแรงของคณะกรรมการชำระปทานุกรม"

ที่คณะกรรมการชำระปทานุกรมได้มีเมตตากรุณาสละเวลาและแรง ช่วยการเขียนเรื่องอันเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ความรู้ให้ข้าพเจ้าได้พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานศพบิดาครั้งนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นพระคุณอย่างยิ่ง.

พระยาอนุมานราชธน

วันที่ ๕ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๙

สารบาญ

มิ่งขวัญ และ เกิดตาย พระยาโกษากรวิจารณ์
(บุญศรี ประภาศิริ) หน้า ๑

ยวชกันได้ พระวรเวทย์พิศิฐ (เซ็ง ศิวศริยานนท์) ,, ๕

ปาฐกถาเรื่องบุรพการี พระยาอุปกิตศิลปสาร(นิ่ม กาญจนาชีวะ),,๑๔

เรื่องคำ "โหร" หลวงเทพดรุณานุศิษฎ์ (ทวี ธุรมธัช) ,, ๓๐

การเปลี่ยนแบบปฏิทิน พระยาวิสุทธากร (แม้น ทรรทรานนท์) ,, ๓๖

เทศน์คู่ พระสารประเสริฐ (ตรี นาคประทีป)
และ พระพินิจวรรณการ(แสง สาลิตุล) ,, ๕๓

เรื่องกำหนดกฎชา พระธรรมนิเทศทวยหาร (อยู่ อุดมศิลป์),,๑๐๐

รัตนาวลี พราหมณ์ ป. ส. ศาสตรี ,,๑๐๕

การคิดศัพท์ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณ ,,๑๓๓

มิ่งขวัญ และ เกิดตาย

ลายสื้อนี้ ขิดเขียนปี๋ฉลู ๒๔๖๘ เมื่อชั่วข้าเป็นไข้ใหญ่ ขวัญข้าบ่กล้าบ่แขง บ่แคะบ่แรง เขียนแล้วทอดไว้ ครั้นพบจักละเสี่ยก๋ใผ่ใจจุ่งไขถ้อยเพิ่มความส่งมาชุ่นุ่ หากท่านสวนดูชอบ จงรับเอาเทอญ ฯ

อันว่า มิ่งขวัญมิแก่ตัวตนแท้แล้ ผิว่าบ่มีไสร้ ก่อนเพรงเยียฝูงท่วยชายหญิงบวงสรวง รับมิ่งสิงขวัญเล่านา ฯ หากบ่มีมิ่งไสร้ก๋บ่มีสรวง หากบ่มีขวัญไสร้ ก๋บ่มีสิงแลนี้ ฯ อันหนึ่งโสด อันว่าตัวตนมีเวียนผมเยืองหัวเป็นกันหอย ขื้นชื่อย่อนขวัญแล ฯ อันว่าจอมหัวมีย่อนขวัญไสร้ แท้แล้ อันว่ามิ่งจักสิงย่อนขวัญหัวหั้น บ่มีอย่าเลย ฯ

เมื่อว่า มิ่งสิงย่อนขวัญหัวดั่งกล่าวแล้ อันใดเล่า คือ มิ่งนั้น ฯ ข้าขอไขความแลนา อันใดตามองได้ อันใดเงี่ยหูได้ อันใดดั้งดมได้ อันใดลิ้นลิ้มได้ อันใดตัวตนกะทังได้ อันนั้นขื้นชื่อ มิ คือมีตัวมีตนแล ฯ อันใดมองบ่ได้ อันใดสบบ่ได้ด้วย ห้าอันแลอันดังกล่าวไสร้ จักกล่าวว่ามีตัวมีตน บ่มีชอบแล ฯ หากสวนความอันใดมี อันใดบ่มี ฉะนี้ ฯ ชอบท่อถ้อยว่า อันบ่มี คือ อันบ่สบบ่เหนฉะนั้น ฯ อันหนึ่ง หากสบเหนมาแล จักสวนความอันมีจักสวนความอันบ่มี จึ่งชอบฉะนั้น ฯ อันหนึ่งโสด อันว่ามิ่ง

บ่ใช่ตัวบ่ใช่ตน เหี้ยมว่า สวนบ่ได้ด้วยห้าอันแลอันดังกล่าวมาแต่ต้น
หากชื่นชื่อได้ ก็เพื่อว่า ใคร่ใจในใจรู้แจ้งแล ฯ

เมื่อใคร่ใจในใจรอดแล้ว มิ่งก็ดี ขวัญก็ดี จักกล่าวแท้ว่า
มิ่งเท้ยนย่อมสิงขวัญ แลจักกล่าวขวัญเท้ยนย่อมเจ้าย่อนคิด ชอบ
แล ฯ อันใดชื่นชื่อย่อนคิด เล่านา ฯ อันว่าย่อนคิด คือมวญ
หลายห้าอันดังกล่าวต้นมานั้น ชื่นจำอันรู้ อันไม่รู้ ซับซ้อน จำทับ
จำแทงเนืองเนือง มาเนิ่นนานแล ฯ อันใดรู้บ้าง อันนั้นย่รู้บ้าง
เพื่อว่า ใคร่รู้สิ้น จึ่งข้อง จึ่งจำทับจำแทง รอดชื่นย่อนคิดนั้น ฯ
เมื่อว่า อันใด อันย่อนคิดสวนแท้ไสร้ อันนั้นชื่นชื่อรู้แล ฯ อันใด
สวนบ่แท้ไสร้ อันนั้นชื่นชื่อบ่รู้แล ฯ อันใดบ่รู้อันนั้นใผ่ข้องรอดเท่า
รู้จึ่งบ่ข้องแล ฯ อันนี้ คือย่อนคิดแล ฯ ผิวย่อนคิดบ่มีเจ้าไสร้
รู้ก็บ่มี แล่นก็บ่มี สวนความอันใดก็บ่มี ฯ ผิวมิ่งบ่สิงขวัญไสร้
แลขวัญก็บ่กล้าบ่แขง บ่ยิ่งชื่นแล ฯ อนึ่งโสด อันว่ามิ่งสิงขวัญ
เจ้าย่อนคิดหั้น เท้ยนย่อมรู้เหนโดยเยี่ยงเจ้าย่อนแล ฯ ผิวขวัญ
ข้องอยู่ มิ่งจักโดยรู้ข้อง ฯ ผิวขวัญรู้แจ้ง มิ่งจักโดยรู้แจ้ง ฯ
ผิวขวัญรู้ดี มิ่งจักโดยรู้ดี ฯ ผิวขวัญรู้ร้าย มิ่งจักโดยรู้ร้าย
ดั่งนี้ ฯ

อันว่า เกิดและตายสองอันนี้ ไพร่ฟ้าหน้าไส ลูกเจ้าลูกขุน
บ่เจ้าชีวา แผนผ่าพ่อบ้านพ่อเมือง ฝูงท่วยทั้งหลายชายหญิง
ทั้งสิ้นย่อมคลวัยย่อมพ้นเกิดแลตายแล ฯ อันรู้ชื่นชื่อเกิด เพื่อว่า
เห็นเด็กอ่อนมีแล เห็นชื่นใหญ่แล ฯ อันรู้ชื่นชื่อตาย เพื่อว่า

เห็นตัวตนเน่าเบื่อย สิ้นซาก แล ฯ อันใดเกิดแล อันใดตายแล ฯ อันว่าตัวตนแลเกิด อันว่าตัวตนแลตาย ฯ อันว่ามิ่งแลเกิด อันว่ามิ่งแลตาย ฯ ฤๅว่า ขวัญแลเกิด ฤๅว่า ขวัญแลตาย ฯ ฤๅว่าทั้งสิ้นทั้งหลายนี้แลเกิด ฤๅว่า ทั้งสิ้นทั้งหลายนี้แลตายแล ฯ ข้าแลไขความไว้เบื้องต้นแลนั้น คือ มองย่ได้ เงี่ยย่ได้ ดมย่ได้ ลิ้มย่ได้ กะทั่งย่ได้ จักกล่าวว่า มิตัวมิตนย่ได้แล ฯ อันใดตายนั้น ชอบกล่าวเยี่ยงกล่าวแล้วดั่งนี้ ฯ อันว่าตัวตนรู้กะทั่งได้ลิ้นรู้ลิ้มได้ ดั้งรู้ดมได้ หูรู้เงี่ยได้ ตารู้มองได้ ทั้งหลายนี้เน่าเบื่อย สิ้นซาก รู้คือขวัญเจ้าย่อนย่มิ นี้แลตายแล ฯ ผิวเกิดก็จักกล่าวโดยเยี่ยงกันแลกันแล ฯ เกิดจักต้องมิตัวตน จักต้องมีลิ้น จักต้องมีดั้ง จักต้องมีหู จักต้องมีตา ทั้งหลายนี้อันแลอันย้าง แลหลายอันย้าง เทียนย่อมมิขวัญ นี้แลเกิดแล ฯ ผิวย่มิขวัญ ผิวย่มีอันทั้งหลายหั้น หากจักเกิดดังฤๅ ฯ เมื่อชั่วเกิดเป็นอยู่นั้น อันว่ามิ่งจักสิ้งขวัญแล ฯ เมื่อชั่วเกิดเป็นอยู่นั้น อันว่ามิ่งจักสิ้งขวัญแล ฯ เมื่อชั่วตายแล้วแล้ อันว่ามิ่งย่มิย่อนสิ้งแลนั้น ฯ

ฝูงท่วยทั้งหลายชายหญิง อันว่าตัวตนเขาทั้งหลายทั้งสิ้น แท้แล้ อันว่ามิ่งเทียนย่อมสิ้งขวัญอยู่โสด ฯ หากแล้ใครใคร่ได้ ใคร่ดีไส้รจงกะทำบำเรอมิ่ง จงกะทำบำเรอขวัญเทอญ ฯ อันว่าบำเรอดีจักได้ดี อันว่าบำเรอร้ายจักได้ร้าย แก่มิ่งแก่ขวัญรอดถึงตัวตนด้วยแล ฯ อันใดชื่นชื่อบำเรอดี อันใดชื่นชื่อบำเรอร้าย อันว่าบำเรอมิ่งแลขวัญ

รอดถึงตัวตนเล่าแลฉันใด ฯ อันใดก่อ อันใดทำให้รู้ให้แจ้งแก่มิ่ง
แก่ขวัญ อันนั้นกะทำบำเรอดีแล ฯ อันใดก่ออันใดทำให้รู้ให้แจ้ง
ย่ได้ อันนั้นกะทำบำเรอร้ายแล ฯ อันใดรู้ อันนั้นหาข้องหาแคลง
บ่มิได้ ฯ อันใดบ่รู้ อันนั้นทอดอยู่ในข้องในแคลงแล ฯ อันว่า
ตัวตนคือบ่อนคิด อันว่าขวัญคือเจ้าบ่อน อันว่ามิ่งคือผู้สิงขวัญ
เนื่องรอดเถิงกันแลกัน ดั่งนี้ ฉันนั้น ฯ

ประภาศิริ

๙/๑๐/๗๘

บวชกันได้

ในยุคแรกที่ไทยยังมิได้อพยพลงมาสู่ดินแดนสยาม จากถิ่นฐานเดิม ไทยจะมีตัวอักษรใช้เขียนแทนเสียงที่พูดหรือไม่ นักโบราณคดียังไม่ประสพหลักฐาน นักอักษรศาสตร์ค้นคว้าพบแต่เพียงตัวอักษรอาหม ซึ่งเป็นอักษรไทยพวก ๑ แต่อักษรอาหมนี้จะถือเอาเป็นพะยานที่เดียวว่า เป็นอักษรที่ไทยมิใช้อยู่ตั้งแต่ดั้งเดิมมาก็ไม่ได้ เพราะตัวอักษรอาหมมีลักษณะคล้ายกับอักษรรามัญ และอักษรลาว ซึ่งได้แบบอย่างมาจากแบบอักษรของอินเดียตอนใต้ ไทยอาหมอาจได้รับอารยธรรมใหม่ในสมัยที่มอญได้รับมาก็ได้

แต่ส่วนภาษานั้นนักอักษรศาสตร์ลงความเห็นร่วมกันแล้วว่า มีลักษณะเป็นคำ ๆ ซึ่งเรียกกันว่าเป็นคำพยางค์เดียว เหมือนกันทุก ๆ พวก ครั้นไทยพวกที่ยกลงมาสู่ดินแดนสยาม มีความเจริญขึ้นจนกระทั่งคิดตัวอักษรขึ้นใช้ได้เอง ซึ่งเรียกว่าอักษรสยามโดยอาศัยแบบอย่างชาติที่อยู่ล้อมรอบ เป็นแนวความคิดการเขียนหนังสือไทย แทนคำพูดจึงเกิดมีขึ้น และการใช้ตัวอักษรเขียนเป็นคำก็เขียนตามเสียง ตามข้อบังคับของอักขรวิธี ตามเสียงของคำที่มาจากแม่ กกา กน กง กก กด กบ กม เกย ในแม่หรือมาตราที่มีตัวสกด ถ้าแม่ กน ก็ น สะกด, แม่ กง ง สะกด, แม่ กก ก สะกด,

แม่ กด ด สะกด, แม่ กบ บ สะกด, แม่ กม ม สะกด และแม่เกย ย ว อ สะกด ตัวสะกดในภาษาไทยก็ไม่มีเสียง

ครั้นต่อมาไทยได้รับอารยธรรมจากอินเดียในทางศาสนา มีพุทธศาสนา และศาสนาพราหมณ์ ไทยจึงนิยมภาษาบาลี สันสกฤต นับถือว่าเป็นภาษาศักดิ์สิทธิ์ ภาษาทั้ง ๒ นี้จึงมีปนอยู่ในภาษาไทย และในภาษาทั้ง ๒ นี้เอง ลักษณะคำมีมากพยางค์ มีเสียงกล้ำเสียงควบ การผะสมอักษรก็ผิดกับอักษรวิธีไทย นอกจากนี้ภาษาเขมร ซึ่งมีสำเนียงผิดกับภาษาไทย ก็แพร่เข้ามา ไทยจึงรับเอาภาษาเหล่านี้ใช้ปะปนในภาษาของตัว

เมื่อไทยได้ภาษาต่าง ๆ ที่กล่าวแล้ว เข้ามาปนในภาษาไทย ความนิยมในเรื่องคำที่มีเสียงมากพยางค์ และเสียงควบกล้ำก็มีขึ้น และเมื่อความรู้ทางอักษรศาสตร์เจริญขึ้นในยุคน กวีก็ย่อมมีมากขึ้น กวีย่อมมีภูมิรู้ทางภาษามากกว่าคนสามัญ ถ้อยคำที่กวีร้อยกรองจึงมักเป็นคำศัพท์ บาลี, สันสกฤต, เขมร และภาษาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องคำภาษาไทยเองซึ่งเป็นคำพยางค์เดียวก็กลายเป็นคำมากพยางค์ขึ้น ด้วยวิธีเอาคำประสมกันเป็นคำ ๆ เดียว อย่างวิธีสมาสของภาษาบาลี และสันสกฤต บางชะนิดก็เติมพยางค์ขึ้นข้างหน้า อย่างอุปสรรคบาลี สันสกฤต และเขมร เช่นคำโดด เป็น กะโดด แล้วก็เป็นกระโดด มีเสียงกล้ำ ซึ่งทำให้ลักษณะคำไทยเปลี่ยนแปลงไป

เนื่องจากภาษาของกวี เป็นภาษาที่ไพเราะ ชวนใจให้คนอ่าน และเป็นแบบฉะบับที่ควรศึกษา จึงทำให้คนนิยมใช้คำศัพท์มากขึ้น

ใครที่ไม่รู้ศัพท์ก็เป็นผู้รู้น้อย ทั้งทางศาสนาและความเจริญของเขมรส่งเสริมด้วย จึงมีผู้เรียนรู้ภาษาบาลี สันสกฤต และนิยมภาษาเขมรมากขึ้น ความนิยมในภาษาของตัวแต่เดิมก็น้อยลง ต่อมาคำภาษาของตัวแท้ ๆ ก็เสื่อมลงไป ยิ่งนานมาจนถึงยุคปัจจุบันนี้ เราลืมคำภาษาของเราเสียมาก ที่คงมีเหลืออยู่ก็แต่ในวรรณคดี ซึ่งเรากำลังพินิศกษากันอยู่

อาศัยเหตุที่กล่าวมาแล้ว นักภาษาบาลี สันสกฤตและเขมรรุ่นหลัง เมื่อพบคำไทยบางคำซึ่งตนไม่รู้ความหมาย แต่มีเสียงและรูปร่างคล้ายคลึงกับคำในภาษาที่ตนถนัด จึงเปลี่ยนแปลงคำไทยเช่นนั้นให้เป็นรูปศัพท์ เพื่อสบายใจตน ผู้ที่ไม่ได้ศึกษาเห็นภูมิอันสูงของท่าน ก็ต้องยอมเชื่อ การทำเช่นนี้เขาเรียกว่า "ลากเข้าวัด" เพราะท่านนักปราชญ์ทางภาษายุคก่อนย่อมมาแต่วัดเกือบทั้งนั้น ส่วนผู้ที่นิยมภาษาเขมร เห็นคำภาษาไทยเป็นภาษาเขมรไปหมด เพราะความเจริญของเขมรครอบงำ และด้วยอิทธิพลแห่งภาษาบาลีสันสกฤตแรงกล้า แม้แต่คำเขมรเองก็ถูกลากเข้าวัดเหมือนกันในยุคต่อมา ขอยกคำที่เข้าใจว่าถูกเปลี่ยนแปลงแล้วมาให้พิจารณา ประกอบกับข้อความที่ได้กล่าวมาแล้ว

คำว่า อิงอุจ์ ในหนังสือลิลิตพระลอ ของกระทรวงธรรมการมีรูปร่างเช่นนี้ แต่เสียงก็อ่านเป็นอุด ตรงกับอักขรวิธีไทย แต่ในหนังสือลิลิตพระลอซึ่งพิมพ์ก่อน ยกเอาฉะบับโรงพิมพ์ไทย หน้า ๕

บรรทัดที่ ๒ พิมพ์เป็นอิงอุด ในความว่าดังนี้ “รุมกันพุ่งกันแทงเข้าต่อแย้งต่อยุทธ์ โห่อิงอุดเอาชัย” เมื่อมีคำแย้งกันอยู่ในภาษาไทยเช่นนี้ จึงต้องลองสันนิษฐานดูว่าควรจะเป็นอย่างไรแน่ คำอิง ใครก็รู้ แต่คำอุด ในภาษาไทยแปลว่าจุกให้แน่น ยัดให้แน่น มีคำแปลอีกหลายคำ แต่สองคำนี้ได้ความดังที่ข้าพเจ้าต้องการแล้ว สิ่งไรที่เป็นรูเมื่ออุดให้แน่น แต่ถ้ามันระเบิดออกแล้วย่อมดังกว่าปกติ ท เรียกว่าอัดลมหรืออั้นลม การประดินปืนต้องกระทุ้งให้แน่นจึงจะระเบิดแรง ครานี้พูดถึงเสียงที่โห่ ถ้าตามปกติ เสียงก็ดังใครก็รู้ แต่นี่ดังกว่าปกติ ตรงกับคำว่าดังแน่น ดังอย่างกระเทือน ความหมายในภาษาไทยดังนี้ก็ได้ความบริบูรณ์แล้ว

คำอิงอุจ์ อุจ์ภาษาขาลิ แปลว่าสูง, ระหง ตามปทานุกรม ถ้าจะแปลความเข้ากับอิงก็ต้องแปลว่า ดังสูง, ดังระหง เข้าใจว่ากระไร ? คำอุดเป็นคำไทยแท้ ๆ แต่นักภาษาลืมความหมายของคำ เมื่อไม่รู้จึงเลยลากเข้าหาคำที่ตนถนัด เลยพาเอาคนทั้งหลายเข้าวัดด้วย

มีฉะบับที่เก่า ๆ ใช้ว่าอิงอุตม์ อย่างนี้ก็ลากเข้าวัดอีก และไม่ได้ความเช่นอิงอุจ์เหมือนกัน เพราะอุตม ก็แปลว่าสูงสุด

คำ สรรพ, หรือ สรรพ์ เป็นรูปศัพท์สันสกฤตมาจากคำ สรฺว ตกมาในภาษาไทย แผลง ว เป็น พ แปลว่าทุกอย่างทุกสิ่ง แต่คำ สบ ภาษาไทย แปลได้หลายอย่าง ปากก็ได้ เมื่อเป็นคำชื่อ เป็น

กริยาแปลว่าถูกก็ได้ เช่นสบใจ แปลว่าทุกก็ได้ เช่นสบสมัย แปลว่าทุกวัน, สบสถาน แปลว่าทุกหนทุกแห่ง แปลว่าพบก็ได้ เช่นบทกลอนว่าตาต่อตาสบกัน เพราะฉะนั้นโดยปริยาย คำว่าสบภาษาไทยแปลว่า ทุก ๆ แปลว่าทั้งสิ้นก็ได้ เช่นสบสถานก็หมายความว่าทั้งหมดทั้งสิ้น โบราณใช้ในบทกลอนเพื่อต้องการสัมผัส เขียนสบเป็นสรัย (หนังสือพระลอฉบับโรงพิมพ์ไทยหน้า ๙๒ บรรทัด ๑๒ "มิทันธารธำรง ทรงมกุฎภูษาสรัย คำสบ เป็นสัย ไม่เป็นการยาก อื่น ๆ ก็เปลี่ยนได้เช่นนี้ เช่น กำนล-กำน้อง ทศ-ทัศ และการที่เพิ่มตัว ร ลงด้วยก็ไม่เป็นการแปลก เพราะกวีชอบเติมตัว ร ลงที่ท้ายพยัญชนะต้นเกือบทุกคำ เช่น กะเทือน-กระเทือน ฯ ล ฯ เพราะฉะนั้นคำสบก็น่าจะลากเข้าโยสถ์พราหมณ์เป็นสรรพคำประสพ คำนี้มีลักษณะดังที่ว่า ปทานุกรมว่า ประสพ เป็นคำสันสกฤต บาลีเป็น ปสว แปลว่า การเกิดผล, การคลอดลูก, การได้, การพบ ความอื่นก็พอฟังได้ แต่การคลอดลูก ไม่มีความหมายที่ใช้ในภาษาไทยเลย ผู้ไม่พิจารณาอาจจะนำคำประสพไปใช้ในความหมายคลอดลูกก็ได้ เรามีคำว่า สบ ของเราอยู่แล้ว เขียนก็ง่าย และความหมายว่า การคลอดลูกก็ไม่มีเลย ทำไมจึงเอาคำ ปสว หรือประสพมาใช้ ที่มีคำประอิกพยางค์ ๑ นั้นก็ไม่เป็นการแปลกอิก เพราะเมื่อเรานิยมคำหลายพยางค์ขึ้น เราก็เติมลงอิกดังที่กล่าวมาแล้ว ตัวอย่างเช่น ชุม เป็นประชุม และกอบ เป็นประกอบ ทำไมสบจะเป็นประสบไม่ได้ แต่เมื่อนักสันสกฤตและบาลี เห็นคำสบไม่เป็นศัพท์เป็นแสง จึงช่วยกันบวช

เสียที เราที่ไม่รู้ไม่ชี้ เมื่อท่านที่มีภูมิปราชญ์ในทางภาษานั้น ๆ ท่านทำอย่างไร เราก็ต้องใช้ตาม

คำเยาว์ ที่ใช้กันอยู่บัดนี้ว่าแผลงมาจาก ยว ภาษาบาลี แปลว่า หนุ่มหรือรุ่น ถ้าเช่นนั้นคำภาษาไทยที่หมายความเช่นนั้น ซึ่งน่าจะมี มิขาดไปหรือ แต่ในภาษาไทยพูดกันว่า ย่อมเยาว์ เมื่อฉันยังเยาว์ ก็มีความหมายของไทย เยา คงจะไม่ใช่ เยาว์ แขก เราพูดว่า ย่อมเยา ก็หมายความ เล็กน้อยหรือน้อยลง พูดถึงราคาของก็ว่า ราคาถูกลง เมื่อฉันยังเยา ก็หมายความว่า เมื่อฉันยังเล็กหรือจะว่าเมื่อหนุ่มก็ตาม เราต้องมีคำเยาของเราแน่ ไทยโบราณใช้ในหนังสือว่า หน่อเน่า หนุ่มเน่า ลิลิตพระลอว่า "ใจปู่ปองปราณีหนุ่มเหน้า" (เน่าเป็นเหน้าเพราะต้องการโท และเพื่อให้ผิดกับเน่าเหม็น) ภาษาจีนซึ่งเป็นภาษาสาขาเดียวกับไทยเรียกลูกว่า โน้ว ตัว น กับตัว ย ตามหลักนิรุกติศาสตร์ เป็นพยัญชนะตัวเดียวกันใช้แทนกันได้ ตัวอย่าง ยุ่งกับนุ่ง, ยอยกับนอยความเดียวกัน ญี่ปุ่นเรียกเกาะของเขาว่านิปปอน จีนถนัดเสียง ย จึงเรียกว่า ยิป๋ปุ่น เราเอาอย่างจีนว่า ญี่ปุ่น เมื่อนักปราชญ์ภาษาบาลีพบคำเยา เห็นเหมาะว่าน่าจะบวชได้ก็เลยลากเข้าเป็นศัพท์เสีย เราจึงเขียน เยาว์ ต่อมาจนบัดนี้

คำเบียดเบียฬ นักภาษาบาลีว่าเบียฬมาจากคำ ปีฬา เพราะแผลง ป เป็น บ และแผลงสระ อิ เป็น เอีย แต่เรานักภาษาไทยลองช่วยกันพิจารณาดูจะเห็นว่า ถ้าจะเกณฑ์เอา เบียฬ เป็นภาษาบาลีแล้ว

เบียดจะเป็นภาษาอะไรเล่า ทำไมจึงไม่ประสมกันตามแนวของมัน เมื่อเป็นคำสองพยางค์ พยางค์หน้าเป็นเบียด มีความหมายในภาษาไทยว่า เสียดเข้าไป, ชิดเข้าไป หรือ ชิด, ติด ส่วนคำ บีฬา แปลว่า การบีบคั้น ความรบกวน, ความเจ็บปวด ความหมายไม่เข้ากัน คราวนี้ย้อนมานึกถึงเสียงของภาษาไทย คำไหนถ้าเป็นคำเสียงสั้นเรามักแผลงออกเป็นเสียงยาว แล้วประสมเข้ากับคำเสียงสั้นเดิม เช่นมิด แผลงเป็นเมี้ยน เราพูดเป็นมิดเมี้ยน คำมิด ก็แปลว่ายังเสียหรือยังดีเสียจนมองไม่เห็น คำเมี้ยนก็แปลว่า ซ่อนเก็บไว้ ไม่ให้ใครเห็น ภาษาไทยภาคอิสาณเขาก็ใช้คำเมี้ยนคำเดียวเราจะเห็นได้ว่า มิดกับเมี้ยนก็คำเดียวกันนั่นเอง โดยเหตุนี้คำว่า บิด ก็น่าจะเปลี่ยนเป็นเบียด ให้เสียงยาวออกไปหน่อย และคำว่าบิดกับเบียดความก็คล้ายคลึงกัน เราพูดว่าบิดเบียด เสียงก็หนักทั้งคู่ไม่เพราะ จึงทำเสียงเบียดให้ยาวออกไปเป็นเบียน ตัว น แทนตัว ด เหมือนมิด เป็นเมี้ยน และบิดเป็นเบียน หากแต่ว่าคำ เบียน มีทางที่จะหาว่ามาจากบีฬาได้ เพราะแผลง อิ เป็น เอีย แต่ก็แผลงถึง ๓ ชั้น คือแผลง ป เป็น บ, แผลง อิ เป็น เอีย และแผลง ฬ ซึ่งมีสระอาอยู่ด้วย ให้เหลือแต่ตัวเปล่านั้นดูกะไรอยู่กระมัง

ข้อสนับสนุนที่จะยืนยันว่าคำไทยที่ต้องยวชเป็นคำแขกนั้นก็คือคำว่า ธรรมเนียม ในภาษาไทยมีคำว่า เทียม ใช้อยู่แต่ไหนแต่ไรมา เทียม แปลว่า เข้าคู่กัน อย่างเทียมควาย เทียมวัว ของอย่าง ๑ มี

ลักษณะอย่าง ๑ แล้วเอาของอีกอย่าง ๑ ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันมา เข้าคู่เห็นเหมือนกัน เรียกว่าของเทียม หรือเทียมแปลว่าเกือบจะเท่ากันก็ได้ เมื่อเรานิยมคำมากพยางค์ขึ้น เราจึงแผลงคำเทียมออกเป็น ๒ พยางค์ เป็นทำเนียม ความหมายของคำทำเนียม ก็คือแบบแผน ประเพณีนิยม ก็มาจากคำเทียมนั่นเอง คือ ของสิ่ง ๑ ที่ดี เราทำของอีกอย่าง ๑ ให้ดีเสมอ เรียกว่าของเทียม เพราะไม่ใช่ของแท้ ก็เหมือนกับทำตามแบบ ทำตามความนิยมนั่นเอง แต่ท่านนักภาษาบาลีเห็นว่ามันไม่เป็นรูปศัพท์แสง จึงแผลงพยางค์ ทำ เป็น ธรรม แล้วเลยทิกทักเอาว่า เนียม นั้นมาจาก นิยม อิ เป็น เอีย แต่เมื่อ อิ เป็น เอีย แล้ว ตัว ย อีกตัว ๑ หายไปไหน ถ้าเช่นนั้น ทำเนียบ ทำไมจึงไม่แผลงเป็นแขกบ้างเล่า หรือว่ามันไม่เข้าแบบของท่าน ท่านผู้รู้พาให้เราเขียนธรรมเนียมอยู่จนทุกวันนี้ เพราะเหตุนี้

คำเขมร ที่ใช้ในภาษาไทยก็ถูกลากเข้าวัดเป็นอันมาก ตัวอย่างคำขยถ เราใช้เช่นนี้กันมานมนาน หนังสือวรรณคดีใช้อย่างนี้ทั้งนั้น จะแปลกไปบ้างก็เป็น กระยถ เพราะคำเขมรเป็น ขะ แล้วตกมาถึงไทยใช้เป็น กระ เกือบหมด แต่เดี๋ยวนี้ใช้ว่า กยฐ เพราะตรงกับรูปคำบาลี คำขยถหรือกระยถ นับวันแต่จะศูนย์ไป แต่คนรุ่นหลังอาจจะพบคำนี้ในวรรณคดี พึงเข้าใจว่ามันยวชมาไม่กี่พรรษานัก

มีคำ อร ของเขมรอีกคำ ๑ ถ้าเป็นนามแปลว่า นาง, นางงาม ถ้าเป็นวิเศษณ์แปลว่า งาม, สวย เราใช้ประกอบกับคำไทย เช่น

อรไท ไทยแท้แผลงเป็นอ่อนไท คำอรมีที่ใช้อยู่อย่างนี้ แต่ครั้นมาถึงคำอรชร ท่านผู้รู้ภาษาบาลีว่ามาจากคำ อุชุ ซึ่งแปลว่าตรง นี่เป็นอรชร เพราะเหตุว่าแผลง อุ เป็น ระ แต่แปลว่า งาม ตามความหมายอร ของเขมรบ้าง งามอ้อนแอ้นบ้าง งามระหง (งามอย่างทรงสูง ๆ โปร่ง ๆ) บ้าง แต่ทำไมจึงไม่แปลว่างามตรงตามรูปของมันบ้างเล่า และทำไมจึงไม่แปลว่าตรงบ้างเล่า

ข้าพเจ้าได้ยกคำไทยที่เข้าใจว่าถูกลากเข้าวัดมากล่าวเพื่อเป็นทางดำริว่าภาษาไทยมีคำใช้อยู่มากมายมาก่อนแล้ว ไทยหาได้ไร้อารยธรรมในทางภาษาไม่ แต่ด้วยอำนาจความเจริญของภาษาอื่นเข้ามาครอบงำ จึงทำให้คำไทยน้อยลง ขอยุติไว้เพียงนี้

ศิวะศริยานนท์

๒๕/๑๐/๗๘

ปาฐกถาเรื่องบุรพการี (ตามปากกาพาไป)

ของ อ.น.ก.

ข้อปรารภ

ในการฌาปนกิจศพท่านบุรพการีของท่านเจ้าภาพรายนี้ ข้าพเจ้าจำเป็นต้องเขียนเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เพื่อเป็นที่ระลึกในการนี้ในเวลากะทันหัน จึงต้องเขียนเรื่องที่นึกได้ในขณะเขียนจะเป็นเรื่องเหมาะหรือไม่เหมาะเพียงไร โปรดอย่าเอาเป็นประมาณเลย โปรดนึกแต่เพียงว่า ผู้เขียนตั้งใจดีอุทิศความคิดนี้ให้เป็นมิตรพลี แก่ท่านเจ้าภาพตลอดจนท่านผู้มาในงานนี้ ทั้งให้เป็นเปตพลี คืออุทิศแก่ท่านผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย

เทศน์หน้าศพ

ในการฌาปนกิจเช่นนี้ ท่านเจ้าภาพย่อมนิมนต์พระท่านมาเทศนาก่อนทำการปลงศพเรียกว่าเทศน์หน้าศพ ส่วนความมุ่งหมายของเจ้าภาพในการมีเทศน์นี้ ก็มีเพียงว่าเป็นการทำบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปเท่านั้น แต่ความมุ่งหมายของพระผู้เทศน์นั้นมีเป็น ๒ ทาง ดังนี้ :-

(๑) เพื่ออนุโมทนา การกุศลที่เจ้าภาพกระทำ โดยอธิบายว่าการทำเช่นนั้น เป็นหน้าที่ของผู้กตัญญูกตเวทีที่จะกระทำแก่ท่าน

บุรพการีของตนเป็นขั้นสุดท้าย ตามพระพุทธภาษิต เป็นการเฉลิมศรัทธาของเจ้าภาพให้ได้รับปรีดาปราโมทย์ยิ่งขึ้น

(๒) เพื่อเป็นสังเวคกถา คือปรับปรุงจิตต์แห่งบุคคล ๒ จำพวก ให้เข้าวิถีกลาง จะได้ประกอบกิจการของตนต่อไปตามปกติ กล่าวคือ

ก. ความตายของบุคคล ย่อมทำให้ผู้เป็นศัตรูยินดี หรือไม่ใช่ศัตรูเป็นแต่ได้รับมฤดกอย่างมากมาย ก็อาจจะยินดีได้ สังเวคกถา อาจจะรั้งให้คนพวกนี้ลงมาให้เกิดสังเวช โดยท่านพรรณนาถึงความตายว่า ไม่ยกเว้นใคร ๆ หมด จะเป็นกษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ ศูทร หรือผู้มีอำนาจ มีทรัพย์ มีปัญญา เป็นต้น ก็ต้องตายทั้งนั้น และไม่รู้ว่าตายเมื่อไรด้วย จึงไม่น่าจะยินดีในความตายของท่านผู้ตายนี้ เพราะตัวก็จะต้องตายเช่นนั้นเหมือนกัน ถึงแม้ผู้เมาด้วยทรัพย์ด้วยวัย คือเป็นหนุ่มเป็นสาวหรือด้วยความสุข ก็อาจจะได้รับความสลดใจ หันมาประกอบกิจอันเป็นหน้าที่ของมนุษย์ที่ดีได้

ข. ผู้เป็นญาติมิตรที่มีความรักใคร่กับผู้ตาย ก็ย่อมมีความโศกเศร้าคิดถึงผู้ตาย มากน้อยตามส่วนของความรักความนับถือ สังเวคกถา ก็อาจจะชักท่านพวกนี้ขึ้นให้คลายความโศกเศร้า โดยเห็นว่าเป็นธรรมดาของสัตว์ทั่วไป ให้ได้ดำเนินกิจการตามปกติได้

นี่เป็นความมุ่งหมายของพระผู้เทศน์หน้าศพ ถึงแม้เจ้าภาพผู้นิมนต์ในชั้นเดิม ก็คงจะมุ่งหมายลงรอยกัน แต่ผลที่ปรากฏอยู่ขัดนี้จะเป็นอย่างไรนั้น ย่อมเห็นอยู่ด้วยกันแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องกล่าว

ข้อประสงค์

ความมุ่งหมายที่จะเขียนเรื่องนี้ โปรดอย่าเข้าใจว่าข้าพเจ้าอีกเขิม ทำหน้าที่พระเทศน์หน้าศพ ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือแห่งเราทั้งหลาย โปรดคิดเพียงว่าข้าพเจ้าผู้เป็นมิตรของท่านผู้หนึ่ง มิศรัทธาอนุโมทนาการกุศลนี้เป็นอย่างยิ่ง ขอเขียนเรื่องนี้เป็นฌาปนกิจบูชา ให้ชื่อว่า "ปาฐุกถาเรื่องบุรพการี" เพื่อให้ห่างไกลจากลักษณะของธรรมเทศนาที่พระท่านแสดงนั้นลิบลับทีเดียว และธรรมเทศนาที่พระท่านแสดงนั้น โดยมากท่านปรารภถึงเจ้าภาพและญาติมิตรผู้ยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งมาประชุมในการฌาปนกิจนั้น เพื่อความมุ่งหมายดังกล่าวแล้ว จะมิกล่าวถึงผู้ล่วงลับไปแล้วบ้าง ก็เพียงพรรณนาคุณให้ผู้ที่เป็นอยู่รู้สึกบุญคุณ เป็นการเสริมศรัทธา ว่าการกระทำนี้ถูกต้องแล้วควรกระทำแล้ว เพียงเท่านี้โดยมาก

แต่ความประสงค์ของข้าพเจ้าที่จะเขียนนี้ มุ่งหมายปรารภถึงท่านบุรพการีที่ล่วงไปแล้ว ถึงแม้ว่าท่านไม่มีตาไม่มีหูจะอ่านฟัง และไม่มีปากจะจะชมเรื่องนี้ได้ก็จริง แต่ผู้ที่จะเป็นบุรพการีที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็อาจจะชมแทนท่านได้ ด้วยคิดเห็นเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงแน่ใจว่าเรื่องความเห็นของข้าพเจ้านี้ มิได้เอาเปรียบท่านผู้ล่วงไปแล้ว อย่างที่มักจะกล่าวกันว่า "อะไร ๆ ก็โทษผี" เช่นนั้นเลย และข้อสำคัญที่จะกล่าวต่อไปนี้ก็ไม่ใช่โทษหรือปรักปรำผีจริง ๆ ด้วยซ้ำ เป็นการสนับสนุนผีอีกด้วย จึงหวังว่าถึงผีรู้ได้ก็คงไม่โกรธ, ดังจะอธิบายต่อไปนี้ :-

เหตุผลเป็นหลักสำคัญ

ข้อนี้เชื่อว่าพุทธศาสนิกชนทั่วหน้าจะไม่คัดค้านเลย เพราะหลักธรรมมีว่า “เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา---” ซึ่งหมายความว่า บรรดาธรรมทั้งหลาย จะต้องมีเหตุบังเกิดก่อน ข้อสำคัญของหลักธรรมนี้ ก็คือ อริยสัจจ์ทั้งสี่ กล่าวคือ ทุกข์ที่มีแก่สัตว์โลกนี้ เกิดขึ้นเพราะตัณหาเป็นเหตุเดิม และการที่จะถึงความดับทุกข์ คือพระนิพพานได้ ก็จะต้องดับตัณหาอันเป็นต้นเหตุที่จะเกิดทุกข์ก่อน และเหตุที่จะให้ตัณหาดับได้ ก็ต้องอาศัยมัชฌิมาปฏิปทา คือหนทางกลาง ๘ ประการที่เรียกว่าอริยมรรค ๘ ดังนั้นอริยมรรค ๘ จึงเป็นเค้ามูลอันสำคัญที่จะปฏิบัติให้ถึงพระนิพพาน นี้เป็นหลักในพระพุทธศาสนา

ส่วนในทางคดีโลกทั่วไป กล่าวโดยฉะเพาะก็คือทางวิทยาศาสตร์ทั้งหลาย ก็ต้องยึดเอาเหตุผลนี้เป็นหลักสำคัญสืบด้วยกันทั้งนั้น ตัวอย่างแพทย์ถือสุภาษิตว่า “กันดีกว่าแก้” ทั้งนี้หมายความว่าการแก้นั้นคือแก้ผล เช่นเกิดกาฬโรค หรือโรคไข้ป่า ฯลฯ ก็พยายามเยียวยาให้โรคนั้นหาย ซึ่งหมายความว่า แก้ผลของโรค ไม่ได้ประโยชน์เท่าใดนัก สู้ค้นคว้าหาต้นเหตุของโรค เช่นรู้ว่า หมัดในตัวหนูเป็นต้นเหตุนำเชื้อกาฬโรคมาให้คน และยุงบางชะนิดนำเชื้อโรคไข้ป่ามาให้คน ฯลฯ แล้วก็ป้องกันต้นเหตุ คือไม่ให้หนูและยุงมีขึ้นได้ ทั้งนี้นับว่าเป็นการตัดโรคที่ว่านั้นได้อย่างเด็ดขาดดีกว่าวิธีแก้

หนังสือพิมพ์ฉะบับหนึ่งนำเรื่องตัดรากโจร ของเจ้ากรมกรมไต่สวนของรัฐบาลอเมริกามาลง ใจความว่า ท่านเจ้ากรมนั้นเห็นการเที่ยวจับโจรสำคัญเอามาให้ศาลลงโทษนั้น เป็นการตัดผลแห่งโจรกรรมที่เกิดขนแล้ว ย่อมสงบได้ชั่วคราว เหมือนตายหญ้าแต่ทิ้งรากไว้ ถ้าจะให้โจรกรรมสงบได้เด็ดขาด ต้องตัดรากเง่าของโจรกรรม คือสำนักรับของโจร หมอความทุจริตที่แนะนำโจร ฯ ล ฯ ซึ่งนับว่าเป็นต้นเหตุที่จะก่อให้โจรมีขึ้น เพราะเมื่อเหตุสงบ ผลก็ต้องสงบไปด้วย รวมความว่าคดีโลกทั้งหลาย ก็ยังถือกันว่าเหตุเป็นของสำคัญยิ่ง เพราะบางประการมีเหตุเพียงเล็กน้อย เช่นทิ้งก้นบุหรี่ที่ติดไฟลงไปเท่านั้น ก็บันดาลให้เกิดผลยิ่งใหญ่ไพศาล ถึงแก่ไฟไหม้บ้านเกิดความเสียหายตั้งหมื่นตั้งแสนได้ ซึ่งเป็นอทาหรณ์ให้เห็นได้ว่าเหตุเป็นข้อสำคัญเพียงไร

เหตุผลที่ต้องการพูด

ถ้าโลกนิยมเหตุให้สำคัญกว่าผล หรือแม้เพียงให้เสมอกับผลดังตัวอย่างข้างบนนี้แล้วไซร้ ก็นับเป็นยุตติธรรมแล้ว นับว่าไม่มีปัญหาที่จะกล่าว เหตุผลที่ต้องการพูดต่อไปนี้ ก็คือเห็นว่าคดีโลกบางประการไม่ยุตติธรรมเลย กล่าวคือ “ท่านบุรพการี” นี่แหละ เป็นที่น่าน้อยใจมาก ว่าไม่มีใครยกฐานะให้เท่าเทียมกับ “ผู้รับอุปการะ” ของท่านเสมอไป กล่าวคือ บุตรและธิดาผู้มีชื่อเสียง ซึ่งเป็นผลของท่านบุรพการีนั้น ๆ โดยแท้ โปรดวิจารณ์ถึงบุรพการีทางวิทยาศาสตร์

ท่าน มาโคนิผู้ให้กำเนิดวิทยุ ท่านแอดิสันผู้ให้กำเนิดแสงสว่างจาก ไฟฟ้า ฯลฯ ย่อมได้รับเกียรติยศโด่งดังไม่ต่ำต้อยไปกว่าผลเลย แต่เหตุไฉนท่านบุรพการีผู้ให้กำเนิดคนสำคัญทั้งหลาย จึงมักไม่ได้รับยกย่องเช่นนั้นบ้าง ข้อนี้เป็นคตินิยมของโลกมาดึกดำบรรพ์แล้ว ถึงผู้ค้านี้เองก็อยู่ในข่ายคตินิยมเช่นเดียวกัน ตัวอย่างใกล้ ๆ ท่านบุรพการีรายนี้ข้าพเจ้าขอสารภาพว่าเลื่อมใสและเคารพในคุณสมบัติของเจ้าภาพ แล้วเลยพาดพิงมาถึงท่านบุรพการีนี้ ซึ่งพึงรู้จักเร็ว ๆ นี้เอง เป็นเหตุให้รู้สึกสลดใจแทนท่านบุรพการีทั้งหลายทั่วไป ไม่เหมือนกับผู้ก่อกำเนิดอื่น ๆ เขาเลย แม้ท่านบุรพการีของท่านผู้เป็นมหาบุรุษในครั้งโบราณ เช่นพระพุทธองค์ ผู้เป็นบรมครูแห่งพุทธศาสนิกชนเราทั้งหลายก็ดี พระเยซูคริสต์ ผู้ประสิทธิ์ประสาทคริสตศาสนาก็ดี และพระมหะหมัด ผู้ประสิทธิ์ประสาทอิสลามศาสนาก็ดี ก็ย่อมได้รับเกียรติคุณไม่เท่ากับท่านผู้เป็นมหาบุรุษดังกล่าวแล้วนั้น ทั้งนี้นับว่าเป็นคตินิยมเช่นนี้มาแล้วแต่กาลดึกดำบรรพ์ จึงเป็นเหตุให้ตัดทอนความน้อยใจของท่านบุรพการีในภายหลังลงได้บ้าง

ท่านมักพรรณนาถึงกำเนิดของมหาบุรุษนั้น ๆ เหมือนปทุมชาติอันเป็นของสงที่เกิดจากสระ อันประกอบด้วยเยือกตมกับน้ำ อันเป็นกำเนิดต่ำ เมื่อปทุมชาตินั้นผุดพ้นเยือกตมและน้ำขึ้นมาแล้วก็ชูใบชูดอกอันประกอบด้วยสีและกลิ่น อันเป็นที่พึงใจแห่งประชาชนทั้งหลาย และเป็นที่คบหาสมาคมแห่งฝูงผึ้งทั้งหลาย ซึ่งรู้จักคุณค่าของดอกบัว

ต่างพากันมาเคล้าคลึงเอาเกสรและน้ำหวานในดอกบัวไปเป็นประโยชน์แก่ตัวผึ้ง และครอบครัวของมัน ซึ่งท่านเปรียบเหมือนนักปราชญ์ที่รู้จักคุณค่าแห่งมหาบุรุษ ต่างพากันมาจากทิศทั้ง ๔ แม้หนทางจะไกลแสนไกล ก็พยายามมาคบหาสมาคมเพื่อเล่าเรียนวิชาคุณ ซึ่งท่านเปรียบด้วยเกสรและน้ำหวานในดอกบัวนั้น

แต่ส่วนเบือกตมและน้ำ อันอุดมด้วยสมบัติ ที่เป็นบุรพการิให้กอบัวได้อาศัยเกิดขึ้นจนเจริญชูใบชูดอกงดงามเช่นนั้น ท่านมิได้ยกบุญยอคุณเลย นอกจากกล่าวหาว่าเป็นของต่ำช้าแล้วท่านยังติเตียนพวกกบผู้ไม่ชอบดอกบัว แต่ชอบอยู่กับเบือกตมและน้ำภายใต้กอบัวนั้นว่าเป็นสัตว์เลว เปรียบด้วยคนพาลสันดานโง่เขลาไม่รู้จักคุณค่าแห่งนักปราชญ์ ซึ่งท่านเปรียบด้วยดอกบัวนั้น ดังตัวอย่างคำกาพย์ในปฐมมาลาต่อไปนี้ :-

“อยู่ใกล้ผู้รู้ เล่นเร่เตร่อยู่ ไม่รู้อ่านเขียน เหมือนมัณฑุกะ ในสระจำเนียร มาลาอาเกียรณ์ พาเหียรกลิ่นไกล

บได้กล้ำกลืน กลิ่นเรณูรื่น ชื่นชูฟูใจ ผกาเกสร ขจรหล่นไป ที่ถิ่นอาศัย บได้ปรีดิ์

ผู้มีปรีชา อยู่ไกลไคลคลา มาเรียนคัมภีร์[๑] วิจารณ์ใจจำ รู้คำบาลี ไม่เนิ่นนานปี มีปรีชาญาณ

---

๑. คำภีร์ ที่ท่านใช้ “คำ -” ก็เพื่อให้เป็นแม่ ก กา, เพราะ “คัม” เป็นแม่กม ยังสอนไม่ถึง

เหมือนหมู่ภมร ได้กลิ่นเกสร สัญจรบ่นาน เรณูชูชื่น
กล้ำกลืนกลิ่นหวาน มีกมลบาน เผ้าเคล้าเสาวคนธ์”

และอีกแห่งหนึ่งเป็นคำกาพย์เช่นเดียวกัน (เข้าใจว่าอยู่ในหนังสือ “ศรีสวัสดิ์วัต”) มีข้อความคล้ายกัน แต่จำได้เท่านี้ คือ:-

“------เหมือนกบจัญไร อยู่ใต้บัวบาน บรู้จักรส เกสรบัวสด รสอันหอมหวาน นี่แหละสูเจ้า ทั้งหลาย ได้อ่าน เช่นนี้สาธารณ์ อย่าได้ถือเอา” ดังนี้เป็นต้น

ที่จริงความมุ่งหมายของท่านที่กล่าวสอนข้างบนนี้ ท่านต้องการยกเรื่องนี้มากล่าว ก็เพื่อจะเปรียบเทียบเรื่องเดิมของท่านที่มีว่า ถ้าเป็นคนดี ก็รู้จักคบนักปราชญ์ ถึงจะอยู่ไกลเท่าไรก็พยายามคบหา แต่ผู้โง่เขลา ถึงนักปราชญ์จะอยู่ใกล้ๆ ก็ไม่รู้จักคบ เช่นกบที่ท่านอ้างไว้นั้นว่าไม่รู้จักคบดอกบัว กบไปคบเขียดกินตมและน้ำ ซึ่งท่านหมายความว่าเลวกว่าดอกบัว อย่างที่เรียกว่า “ใกล้เกลือกินด่าง” ที่จริงก็เหมาะของท่านแล้ว

แต่ความมุ่งหมายข้าพเจ้าในที่จะชี้แจงคุณค่าของท่านบุรพการิจึงนำอทาหรณ์นี้มาพดด้วย ในข้อที่ท่านไม่ยกคุณค่าของเขียดตมและน้ำซึ่งเป็นบุรพการิของกอบัวเสียเลย ใช่แต่เท่านั้น ข้าพเจ้ายังต้องยอมตนอยู่ในฐานะ แห่งกบด้วย เพราะต้องการเชิดชูคุณค่าของบุรพการิแห่งกอบัว แต่ก็ทราบอยู่แล้วว่าท่านเปรียบของท่านในแง่หนึ่ง

แต่ข้าพเจ้าต้องการจะตะแยงมาทางนี้ เพราะต้องการจะกล่าวทางนี้ ซึ่งเป็นความจริงควรจะคำนึงอยู่ไม่น้อย เช่นกัน

ความจริง

โปรดวิจารณ์ดูเถิดว่า ดินและน้ำในสระไม่ดี บัวในสระนั้นจะงอกงามขึ้นได้อย่างไร ข้อนี้ฉันใด ท่านบุรพการี คือ บิดามารดา ผู้อบรมเบื้องต้น (จนท่านให้ชื่อว่า "บุรพาจารย์") และครูบาอาจารย์ ผู้รับหน้าที่ช่วยอบรม ต่อมาเมื่อท่านเหล่านี้ไม่ดี บุตรธิดาของท่านจะได้ดีอย่างไรได้ ดังนั้นจึงเห็นได้ว่า คุณค่าของท่านบุรพการีจักไม่ต่ำต้อยไปกว่าผู้รับอุปการะคือบุตรธิดาเลย ด้วยอุปการกิจของบุรพการีเป็นของสำคัญนี้ ในพระพุทธศาสนาท่านจึงสรรเสริญกตัญญูกตเวทิตาธรรมของบุตรธิดาไว้อย่างมากมาย ซึ่งเราท่านรู้กันดีอยู่แล้ว

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้วเราท่านผู้อยู่ในขอบเขตต์ภายนอก เมื่อเคารพนับถือบุคคลผู้ใด ในคุณสมบัติใด ๆ ก็ตาม ก็ควรจะนับถือบุรพการีของเขานั้น ๆ เช่นเดียวกับผู้ก่อกำเนิดวิชาคุณต่าง ๆ ทางวิทยาศาสตร์ดังได้อธิบายมาแล้ว เพื่อบูชาคุณผิสางที่ท่านอวยมฤดกอันดี กล่าวคือ อบรมลูกหลานของท่านจนมีชื่อเสียง ให้เป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติสืบไป

หน้าที่ของลูกหลานผู้มีชื่อเสียง

ที่จริงท่านลูกหลานผู้มีชื่อเสียงเหล่านั้น ท่านก็ได้ประกอบกิจปฏิการะแก่บุรพการีของท่านด้วยความกตัญญูกตเวทิ ให้สมกับความ

มุ่งหมายที่ท่านบุรพการีตั้งไว้เป็นลำดับมา จนถึงเมื่อท่านสิ้นชีพ ก็จัดการฌาปนกิจ บำเพ็ญเปตพลี สนองคุณท่านเป็นขั้นสุดท้าย สิ้นด้วยกันทั้งนั้น

ต่อไปนี้ หน้าที่บุรพการีจะต้องตกอยู่กับบุตรหลานผู้รับมฤดกตามธรรมชาติและประเพณี ทั้งทางธรรมท่านก็กล่าวเช่นเดียวกัน เช่น "ทายชฺชำ ปฏิปชฺชติ" คือบุตรจะต้องปฏิบัติรับมฤดก ในเรื่องมฤดกนี้มีความหมายกว้างขวางเกินไปนัก ข้าพเจ้าจะขอกล่าวเพียงมฤดกที่เป็นประเพณีอันดีงามของท่านบุรพการีแห่งชาติไทยเรา ซึ่งพวกเราผู้ลูกหลานควรถนอมไว้เป็นอย่างยิ่ง เพื่อเฉลิมเกียรติแห่งชาติไทยอยู่ชั่วกัลปาวสาน ซึ่งข้าพเจ้าได้ชี้ช้างเที่ยวเพ่นพ่านมายืดยาว ก็เพื่อจะจับตัวตักแตนตัวน้อยดังต่อไปนี้เท่านั้นมาเสนอเป็นมิตรพลี และเปตพลี ที่กล่าวมาแล้ว คือ:-

(๑) มฤดกของเราที่จะต้องรับเป็นบุรพการีต่อไป

ในมฤดกข้อนี้ นอกจากแสดงปฏิการะ คือสนองคุณท่านให้สมควรแก่อุปการะของท่านแล้ว เราก็มักประพฤติตนเป็นพลเมืองดีตามฐานานุรูป เพียงเท่านี้โดยมาก แต่ข้อสำคัญกว่านี้ คือท่านอบรมเราให้ดี เราจะต้องรับมฤดกนี้อบรมลูกหลานเราให้ดียิ่งขึ้น หรือเพียงเท่าที่ท่านให้เรา จึงจะเป็นการเพียงพอ บุรพการีของพระพุทธองค์อบรมให้พระองค์เป็นพระพุทธเจ้า และพระพุทธองค์ก็ทรงรับมฤดกนี้อบรมพุทธสาวกให้บรรลุมรรคผลสืบพระพุทธศาสนาแพร่หลายจนบัดนี้ แม้

มหาบุรุษอื่น ๆ เช่น พระเยซูคริสต์ พระมหะหมัด และท่านอาจารย์ขงจื๊อ เป็นต้น ท่านก็ประกอบจรรยาอันดีงามนี้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น เราจึงจำเป็นรับช่วงมฤดกของท่านประกอบกิจเพื่อชาติและศาสนาของตน ๆ ตามสามารถเถิด ผู้เป็นครูมีหน้าที่ประจำอยู่แล้ว ถ้าได้ใฝ่ใจในมฤดกข้อนี้ยิ่งขึ้น นับว่าได้เปรียบผู้มีหน้าที่ทางอื่น ๆ มาก ถึงจะถูกหาว่าเป็นพวก "ตกกระไดพลอยโจน" ก็ยังนับว่าถูกคติโลกคติธรรมอยู่ เพราะว่า เมื่อตกกระไดลงไปแล้ว ถ้าขาดสติสัมปชัญญะไม่ตั้งตัวพลอยโจนลงมายังพื้นดินให้ได้แล้ว เราอาจจะถึงคอหักตายก็ได้ นี้เป็นมฤดกสำคัญที่สุด

(๒) มฤดกอันดีงามของท่านบรรพบุรุษไทยเรา

คือท่านบรรพบุรุษของเรานับแต่โบราณกาลมา ย่อมมีใจเอื้อเผื่อเผื่อแผ่ไมตรีต่อแขกต่างชาติอย่างเห็นอกเห็นใจตลอดมา แม้พวกไทยที่อยู่ในเขตต์อุนหนำจีนภาคใต้ ก็ยังมีนิสสัยเช่นนี้เป็นมฤดกอยู่ เห็นได้จากรายงานของหมอด๊อด มิชันนารีอเมริกัน ซึ่งไปสอนศาสนาในเขตต์นั้น ได้กล่าวชมคนไทยแถบนั้นเป็นใจความจำได้เลา ๆ ว่า ถ้าบ้านไหนเป็นบ้านไทยแล้ว ย่อมรู้ได้แต่ไกล เพราะเขาจะออกมาต้อนรับพร้อมทั้งลูกหลาน ซึ่งมีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส แย่งกันชี้แจงคำถามของแก ไม่เหมือนกับบ้านอื่น ซึ่งโดยมากมักจะหลบหน้า ถึงจะถามอะไรก็มักจะไม่ยินดีตอบ ดังนี้เป็นต้น

มฤดกอันเลิศนี้ ท่านได้บำเพ็ญสืบกันมาจนบ่ำชุบนี้ พระมหากษัตริย์ผู้เป็นพระประมุข ทรงนับถือต่างชาติด้วยฉันท์มิตรอันสนิทสนม แม้ศาสนาของเขาก็ทรงอุปถัมภ์บำรุง เป็นเหตุให้สยามเราได้รับอิสสรภาพมาจนบัดนี้ ข้อนี้นับว่าเป็นมฤดกอันสำคัญ ซึ่งควรจะต้องรับปฏิบัติให้เจริญอยู่เป็นคู่กับชาติของเราทีเดียว

(๓) การเคารพครูบาอาจารย์

มฤดกนี้ของเราก็เด่นดีอยู่เหมือนกัน ธรรมเนียมไทยเรายังนับถือพุทธศาสน์กับไสยศาสตร์ปนกันมา ดังนั้นจึงมีประเพณีให้นับถือปูชนียวัตถุ ๕ อย่าง คือ (๑) พระศาสนา ได้แก่พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ (๒) บิดามารดา (๓) ครูบาอาจารย์ (๔) เทวดาผู้ศักดิ์สิทธิ์ตามไสยศาสตร์ (๕) พระราชาผู้เป็นประมุข (บางแห่งก็รวมเข้าไว้ในเทวดา เรียกว่าสมมุติเทพ) ตามที่ท่านตั้งแบบไว้ในคำนมัสการคุณานุคุณ

การเคารพครูบาอาจารย์ของไทยเรานี้ ย่อมนับถือเป็นสำคัญต่อจากบิดามารดาลงมาทีเดียว คือมีพิธีไหว้ครูเป็นประเพณีตั้งแต่โบราณมา เช่นพิณพาทย์เมื่อประโคมก็ดี กะยิกะยองหรือมวยเมื่อเข้าประเดิมกันก็ดี และอื่น ๆ อีกมาก แม้เด็กเมื่อจะเขียนอ่านก็มีธรรมเนียมไหว้ครูเสียก่อน แล้วยังมีพิธีไหว้ครูประจำปีอีก ตามที่ทราบกันดีอยู่แล้ว นับว่าเป็นคุณงามความดีอันสืบมาเป็นมฤดกของไทยเรา เราควรถนอมไว้ ทั้งนี้เป็นความเห็นอันจริงใจ ไม่ใช่ว่า

ข้าพเจ้าเป็นครูก็พยายามยกฐานะครูโดยเห็นแก่พวก ถึงท่านที่ไม่ใช่
ครูก็โปรดเห็นเช่นข้าพเจ้าเถิด ถ้าจะพูดให้ท่านสงสารทำนองตลก
ก็พูดได้ว่าครูมีภาระหนักมาก เทศน์จนคอแห้งแต่ก็ได้เครื่องกัณฑ์
ไม่ใคร่พอจะกล้วคอ ถ้าท่านรู้จักเศรษฐกิจดี เพียงใช้แต่มือกราย ๆ
ไหว้ ๆ เป็นการเคารพ ก็อาจจะทำให้ครูมีน้ำลายกลั้วคอขึ้นเองได้
หรืออีกนัยหนึ่ง มักกล่าวกันว่า หน้าที่ครูเหมือนคนแจวเรือจ้าง ซึ่ง
แจวส่งศิษย์ให้ไปเป็น แพทย์, หมอความ, เศรษฐี, รัฐมนตรี ฯลฯ
มากมาย แต่ครูก็ยังคงแจวอยู่เช่นนั้น จนข้อล้าแล้วล้าเล่า ถ้าศิษย์
ผู้รู้จักเศรษฐกิจดี ถึงจะให้ค่าโดยสารคงที่ แต่แถมความเคารพเข้า
ด้วยกายวาจา เช่นกล่าวว่า “คุณแจวเรือจ้างที่เคารพขอรับ โปรด
เมตตาแจวส่งหนูผู้น่าเมตตาให้ถึงเร็ว ๆ หน่อยเถิดขอรับ หนูจะเคารพ
คุณแจวเรือจ้างให้มากที่เดียว” ดังนี้ก็พอจะทำให้ข้อล้าของคุณแจว
เรือจ้างแข็งแรงขึ้นได้อีก

(๔) การอวยสิทธิ์ในการสมรส

การให้เสรีภาพแก่ธิดาในการเลือกคู่ของไทยโบราณเรา ซึ่ง
บัดนี้ก็ยังเหลืออยู่ในพวกไทยเหนือทั่วไป ซึ่งท่านทรายอยู่ทั่วกันแล้ว
ก็นับว่าเป็นมฤดกอันดีอีกชิ้นหนึ่งของท่านบรรพบุรุษไทยเรา ซึ่งบัดนี้
อารยประเทศทั้งหลายก็นิยมเช่นนั้นแล้ว นับว่าตามหลังท่านบรรพ
บุรุษเราเสียอีก การที่พวกเราไทยกลาง เกิดมีประเพณีหวงธิดา
ตัดสิทธิ์หาคู่ให้เสียเองนั้น ย่อมเอาอย่างเขาอื่น ผิดสุภาษิตของเรา

ที่ว่า “ปลูกเรือนตามใจผู้อยู่, ปลูกอู่ตามใจผู้นอน” ถึงมาสมัยนี้เราก็ออกจะผ่อนให้ธิดาได้มีสิทธิ์ให้การเลือกคู่มากขึ้นแล้ว แต่ไม่ควรจะถือว่าเอาอย่างเขา เราควรถือว่าเราระลึกถึงมฤดกข้อนี้ของบรรพบุรุษเดิมของเราขึ้นมาได้จะดีกว่า เพราะเป็นการสนองคุณผีสางบุรพการีดีกดำบรรพ์ของเราด้วย

ประเพณีก็คือชาติส่วนหนึ่ง

นอกจากประเพณีที่เป็นมฤดกของบรรพบุรุษผู้เป็นบุรพการีไทยเราข้างบนนี้ ยังมีประเพณีอื่น ๆ อีกมาก ที่เราจะต้องถนอมไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชาติไทยของเราต่อไป เพราะต่อไปข้างหน้า ความเจริญของโลก จะบังคับให้มีพฤติการณ์คล้ายคลึงกันทั่วสกลโลก ซึ่งเรียกกันว่า “แบบสากล” เช่นแบบแต่งกายเป็นต้น เครื่องหมายแห่งชาติที่ใกล้เคียงกันจะเหลือไว้ให้เป็นที่สังเกต ก็จะมีเพียงภาษาและประเพณีเท่านั้นที่นับว่าเป็นส่วนใหญ่ จริงอยู่ประเพณีบางอย่างไม่ว่าของชาติใด อาจจะเป็นอุปสรรคแห่งความเจริญได้ ผู้หวังความเจริญให้แก่ชาติ ย่อมจำเป็นต้องละทิ้ง ไม่มีข้อสงสัย แต่บางอย่างที่ไม่เกี่ยวข้องกับความเจริญของโลก เราก็ควรถนอมของเราไว้เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชาติ เป็นการสนองคุณท่านบุรพการีบรรพบุรุษดังกล่าวแล้ว ขงดูตัวอย่างการใช้มาตราต่าง ๆ ของชาวอังกฤษเขาที่จริงใคร ๆ ก็นิยมเปลี่ยนใช้มาตราเมตริกเกือบทั่วโลก แต่ชาวอังกฤษหาได้ใช้มาตราเมตริกไม่ แต่เรือรบต่อด้วยไม้ ซึ่งท่าน

เนลสันใช้รบข้าศึก ได้ชัยอย่างงดงาม ทำไมเขาจึงจะทิ้งเสีย ใช้เรือรบเหล็กอย่างโลกเขาใช้ ข้อนี้เห็นว่าเป็นหลักวิจารณ์ของเราดีทีเดียว แต่ไม่ใช่หลักเอาอย่างเขา คือเขาใช้เสอสักกะหลาด เขาไม่ใช้มาตราเมตริก เราก็เอาอย่างตะบึงไปหามิได้

ที่จริงเราชอบเปลี่ยนประเพณีมาก เพราะเราชอบคบต่างประเทศมาก เมื่อเห็นของเขาดีก็เปลี่ยนตาม จนเขมรเขากล่าวติว่า "เสียมมีนละขบวน ..." ซึ่งเข้าใจว่าเขาหมายความถึงไทยไม่ละการตั้งแบบแผนใหม่ ๆ ถ้าจริงดังนี้ก็ควรรับว่าถูก เพราะเรายักย้ายหาวิธีดี ถ้าไม่ดีก็เลิกล้มไปเอง ซึ่งเป็นธรรมดาของโลก หญิงไทยที่นุ่งโจงกระเบนตัดผมสั้น ก็เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของท่าโบราณเราเหมือนกัน ในชั้นต้นดูเป็นการแปลกประหลาดของชาวต่างประเทศมาก ข้าพเจ้าได้ยินครูฝรั่งของข้าพเจ้า ท่านเล่าถึงท่านพบผู้หญิงที่เกาะชีนังเมื่อ ๓๐ ปีมาแล้ว ท่านนึกว่าหล่อนเป็นผู้ชาย เพราะเห็นตัดผมสั้น และนุ่งผ้าเบี๊ดแข้ง ท่านกล่าวชวนให้นึกเป็นทางติว่า ไม่มีหญิงใดในโลกที่เป็นเช่นนี้ นอกจากหญิงเล่นละคร และหญิงชาตินิโกร แต่เสียใจว่า ท่านครูฝรั่งของข้าพเจ้านั้น ท่านตายเสียแล้ว มิฉะนั้นท่านจะเห็นว่า สตรีสากลยุคนี้แต่งคล้ายคลึงกับหญิงไทยที่ท่านพูดครั้งกระโน้นแล้ว ทั้งนี้เป็นเหตุให้ข้าพเจ้ารำลึกถึงมุขกเรื่องการยักย้ายของบุรพการีเราได้อีกข้อหนึ่ง ว่าเราควรรับมุขกการเปลี่ยนแปลงยักย้ายส่ายหาความเจริญให้ชาติเรา ตามอย่างท่าน

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

จริงอยู่การยักย้ายเปลี่ยนแปลง อาจจะผิดพลาดได้ แต่เราก็อาจจะยักย้ายแก้ไขใหม่ได้ ย่อมดีกว่ายืนกรานจนล่มจมเป็นแน่

ขอจบ

สวัสดี

อ. น. ก.

๗/๑๑/๗๘

เรื่องคำ "โหร"

ในภาษาไทย มีคำใช้อยู่ คือ โหร โหรา โหราจารย์ โหราศาสตร์ ฯลฯ แต่ก็ไม่ใช่คำของไทยเอง มาจากภาษาอื่น

ในสันสกฤต มีคำใช้อยู่ คือ โหราศาสฺตฺร โหราวิทฺ โหราปฺรกาศ ฯลฯ แต่ก็ไม่ใช่คำของสันสกฤตเองอีก มอร์เนียวิลเลียมส์ แสดงว่าคำ โหรา มาจากภาษากรีก

ในบาลี มีที่ใช้น้อยแห่งที่สุดและอยู่ในที่อันลี้ลับ ข้าพเจ้าขอกล่าวเสียก่อนว่า ในที่นี้ข้าพเจ้ามุ่งจะกล่าวให้กว้างขวางออกไปฉะเพาะที่เกี่ยวกับบาลีเป็นส่วนมาก เพราะเมืองไทยเราแม้ควรจะได้รับสมญาว่าเป็น "เมืองบาลี" กับเขาสักเมืองหนึ่งก็จริง แต่ตำหรับตำราบาลีในภาษาไทยผิดเคืองเต็มที ยิ่งเป็นตำราชะนิดที่ต้องทำด้วย "การค้นคว้า" แล้ว แทบนับว่าไม่มีเลย ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงเพ่งประโยชน์ไปในทางด้านบาลี เพื่อเป็นการผดุงบาลีและนักศึกษาบาลีในเมืองไทย

เท่าที่ข้าพเจ้าได้ลูบคลำมาในพระไตรปิฎกอย่างฉะบับของรัชชกาลที่ ๗ ทั้ง ๔๕ เล่ม ยังไม่เคยพบคำ โหรา เลย แม้ในอรรถกถาทั้งหลายของพระพุทธโฆษาจารย์ ก็ยังไม่เคยพบ นี้แสดงว่า คำ โหรา ไม่ใช่คำเดิมของบาลี แต่ถ้าท่านผู้รู้ใดได้พบขอได้โปรดให้ข้าพเจ้าทราบบ้างจะขอบพระคุณหาน้อยไม่ เพิ่งมาพบในคัมภีร์ มหาวังสปริเฉท ๓๕ คาถา ๗๑ ว่า

"โส โหราปาฐกำ ปุจฺฉิ
อายุปฺปมาณมตฺตโน_

เขาถามถึงอายุประมาณของตนกะโหราปาฐก" (ฉะบับสิหฬพิมพ์ที่ลังกา พ.ศ. ๒๔๕๒ ฉะบับไทยยังไม่ได้พิมพ์ มีแต่ฉะบับลาน)

คำ โหราปาฐก นั้น แปลว่า 'ผู้แสดงโหรา,' โหราจารย์, ผู้เชี่ยวชาญในวิชาโหร, ผู้ชำนาญโหราศาสตร์ (An astrologer._William Stede)

คัมภีร์ มหาวัส นั้น พระมหานามเป็นผู้แต่ง เป็นคาถาล้วน มีถึง ๑๐๑ บริเฉท แต่เป็นที่ทราบกันในระหว่างผู้รู้ว่า ท่านมหานามได้แต่งไว้เพียง ๓๖ บริเฉทเศษเท่านั้น นอกนั้นปราชญ์ในกาลต่าง ๆ กันได้แต่งเพิ่มเติมบันจบต่อมาจนตลอดทั้งคัมภีร์ ศัพท์ โหราปาฐก นั้นอยู่ในส่วนที่ท่านมหานามแต่งดังอ้างไว้ข้างต้น คัมภีร์มหาวัสนี้เกิดเมื่อราวร้อยปีที่ ๑๑ แต่พุทธปรินิพพาน (พ.ศ. ๑๑๐๐) หลังอรรถกถาของพระพุทธโฆษยุคหนึ่ง

ต่อมาได้พบ คำ โหราสตฺถ โหราศาสตร์ ในคัมภีร์ จตุรงฺคสารินี ฎีกาอภิธานปฺปทีปิกา อีกแห่งหนึ่ง ในประโยคว่า "โหราสตฺถาคเต อนิฏฐสมฺมเต ติถิมฺหิ ในติถิที่สมมติว่า เป็นวันไม่ดี อันมาในโหราศาสตร์" (ลานผูก ๑๔ ยังไม่ได้พิมพ์) ซึ่งใน อภิธานปฺปทีปิกา ฉะบับของเจ้าพระคุณ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า นำมาลงไว้ในวงเล็บ และแปลงเป็นรูปปฐมาว่า

โหราสตฺถาคโต อนิฏฺฐสมฺมโต ติถิ คาถา ๘๘๙. จตุรงฺคธารินิ้ ไม่ต้องสงสัยเลย ต้องจัดเป็นคัมภีร์รุ่นหลัง เพราะตัว อภิธานปปทีปิกา เอง ก็เพิ่งเกิดเมื่อราว ๆ ร้อยปีที่ ๑๗ แต่พุทธปรินิพพาน (พ.ศ. ๑๗๐๐) ฎีกาก็คงหลังมาอีกรุ่นหนึ่ง อาจเป็นราว ๆ พ.ศ. ๑๙๐๐ หรือ ๒๐๐๐ ปี ก็เป็นได้

คำ โหร หรือ โหรา เท่ากับ Hōra 'an hour' (ชั่วโมง, เวลา) คำในภาษาอังกฤษที่ขึ้นต้นด้วยคำ Hōra เช่น Horologe, Horology, Horometry, Horoscope, ฯ ล ฯ ทางตำรา (Webster แล Chamber) ก็แสดงว่ามาจากภาษากริกเป็นมูลเดิมทั้งนั้น ที่ Hōra เข้ามาอยู่ในภาษาอังกฤษนั้น ไม่อัศจรรย์เพราะใกล้เคียงกันและยังมีคำอื่นอีกเป็นอเนก แต่ที่พลัดเข้ามาอยู่ในสังสกฤตและบาลีนั้นนับว่าแปลกอยู่ เพราะไกลกันจนทำให้นักสังสกฤตและนักบาลีโดยมากเข้าใจว่าเป็นคำเดิมของสังสกฤตและบาลีไป ข้อที่คำกริกพลัดเข้ามาอยู่ในสังสกฤตและบาลีนี้ อาจเป็นเมื่อครั้งหนึ่งคราวใดที่กริกกับอินเดียได้ติดต่อกัน เช่นเมื่อครั้งพระเจ้าอาเล็กซานเดอร์ มหาราชแห่งประเทศกริกมาตีได้อาณาเขตต์ในอินเดียเป็นต้น ซึ่งโหราจารย์ฝ่ายกริกอาจนำวิชาโหรมาแสดงให้ปรากฏจนเป็นที่เข้าใจกันทั่วไปในอินเดียและจังหวัดแถบนั้น ฉะนั้นท่านมหานามผู้แต่งคัมภีร์มหาวังสปาฐกซึ่งเป็นคำบาลีแท้ จึงนำเอาคำโหรามาใช้ โดยต่อเข้ากับคำประสมปนอยู่กับบาลีคำหนึ่ง และตั้งแต่นี้ไปก็นับได้ว่าคำกริกได้เข้ามาคือคำโหรานี้แล

ผิจะถามว่า เมื่อว่าคำ โหรา เป็นคำกริกแล้ว คำยาลิในเรื่อง เช่นนี้จะไม่มีบ้างหรือ ? ขอตอบว่ามี คำยาลิแท้ใช้ว่า

นกฺขตฺตปาจก ป. 'ผู้แสดงนักษัตร์-ดาว', ผู้เชี่ยวชาญทางดาว, ปราชญ์ตำราดาว, โหร. ได้ในประโยคว่า เอวํ นกฺขตฺตปาจกา นกฺขตฺตํ อาทิสนฺติ มหานิ. ๗๕๔.

ลกฺขณปาจก ป. 'ผู้แสดงลักษณะ', หมอดูลักษณะ, หมอทายลักษณะ. ได้ในประโยคว่า เอวํ ลกฺขณปาจกา ลกฺขณํ อาทิสนฺติ มหานิ. ๗๕๔. หรือใช้ว่า เนมิตฺตก หมอทำนายนิมิตร์. ได้ในประโยคว่า เนมิตฺตกา วกฺกวตฺติ ภวิสฺสตีติ พฺยากริสุ วินย. ๓/๘๐.

สุปินปาจก ป. 'ผู้แสดงสุบิน', หมอทำนายฝัน. ได้ในประโยคว่า เอวํ สุปินปาจกา สุปินํ อาทิสนฺติ มหานิ. ๗๕๔.

องฺควิชฺชา อิ. 'องควิทยา', วิทยาตรวจอวัยวะแล้วพยากรณ์ในเรื่องโชคดีร้ายเป็นต้น ที. ๑/๑๙, อ. ๑๒๒.

องฺควิชฺชาปาจก ป. 'ผู้แสดงองฺควิทยา', ผู้เชี่ยวชาญในองควิทยา, หมอดูลักษณะ. ชาอ. ๓/๒๗.

องฺคสตฺถ นป. 'องคศาสตร์', ตำราดูอวยวะ ทีอ. ๑/๑๒๑. อย่างเดียวกับ องฺควิชฺชา แต่ควรสังเกตว่า องฺควิชฺชา ใช้ในยุคยาลิ องคฺสตฺถ ใช้ในยุคอรรถกถา ซึ่งกาลไกลกันนับตั้ง ๑๐๐๐ ปี

ที่นำศัพท์ยาลิมาแสดงหลายศัพท์นี้ เพื่อให้เห็นว่า ในยาลิและอรรถกถา ยังไม่เคยพบคำ โหร เลย จึงลงสันนิษฐานได้ว่าเป็นคำมาจากกริก ที่ข้าพเจ้าว่าดังนี้ ท่านผู้ศึกษายาลิในแพนกวัดอย่างเดียว

อาจไม่เห็นด้วย เมื่อเช่นนี้ท่านคงพยายามค้นธาตุในบาลี ขอกล่าวว่า ข้าพเจ้าได้ค้นแล้ว มีธาตุอยู่ตัวหนึ่งซึ่งคล้ายรูปนี้ คือ หุ:= โกฏิลฺเล 'คด' (ดู ธาตุปฺปทีปิกา หรือ พจนานุกรม บาลี-ไทย แพนกธาตุ ฉะบับก่อนของผู้แต่ง หน้า ๓๘๘) ไปคนละเรื่องไม่เข้ากันเลย

ได้สอบถามผู้เชี่ยวชาญในสังสกฤต (พราหมณ์ ป. ส. ศาสตรี) ได้ความว่าในหนังสือสังสกฤตรุ่นเก่า ๆ ไม่มีคำโหรา เพิ่งมามีในสังสกฤตรุ่นหลัง ๆ ซึ่งก็นัยเดียวกับบาลี ที่เพิ่งมามีใช้ในบาลีรุ่นหลังเหมือนกัน. บาลีกับสังสกฤตนั้น ย่อมเกี่ยวพันกันเสมอ คำสำคัญ ๆ ที่มีในสังสกฤตรุ่นเก่าแล้ว มักมีในบาลีรุ่นเก่าด้วยเหมือนกัน เช่น นกฺษตฺรปาจก มีในสังสกฤตรุ่นเก่า แล นกฺขตฺตปาจก ก็มีในบาลีรุ่นเก่าดุจกัน

คำในทางนี้ ในสังสกฤตยังมีอีก เช่น กฺริย (=เมษ, The Sign Aries), ตาวฺริ (=พฤษภ, The Sign Taurus), ชิตุม (=มิถุน, The Sign Gemini) เป็นอาทิเหล่านี้ตำราก็แสดงว่ายืมมาจากกริกทั้งนั้น ส่วนบาลีนั้น เท่าที่ตรวจค้น พบแต่โหรา คำเดียว เพราะบาลีเกี่ยวกับธรรมะเสียแทบทั้งนั้น เรื่องของโลก ๆ พอดีพอร้าย ก็ไม่พดถึงทีเดียว

คำ โหรา ที่ว่ามาจากกริกแลปนอยู่ในคำบาลีนั้น ดูก็ไม่น่าแปลก ในเมื่อระลึกว่าก็พระเจ้ามิลินท (= Menander) นั้นเป็นกษัตริย์ชาติกริกแท้ ๆ ที่ได้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นอุบาสกถึงไตรสรณคมน์

ผู้เป็นต้นเหตุให้เกิดคัมภีร์มิลินทะปัญหาขึ้น พระเจ้ายรมวงศเธอ กรม
พระจันทบุรินฤนาถ เคยรับสั่งกับข้าพเจ้าเมื่อครั้งข้าพเจ้าทำพระไตร
ปิฎกอยู่กับพระองค์ท่าน ว่า เนื้อเรื่องในมิลินทะปัญหานั้น เมื่ออ่าน
โดยวิจารให้สุขุมแล้ว จะเห็นได้ว่า พื้นคงเป็นธรรมะ แต่ตอกดวง
หรือกิ่งก้านประกอบทั้งเล่ห์เหลี่ยมแห่งเชิงโต้ตอบ ย่อมเกี่ยวเนื่อง
เป็นความคิดความอ่านของฝรั่งโดยมาก ดังนี้

คาถาใน มหาวังส ที่ว่ามาข้างต้นว่า"โส โหราปาจกำ ปุญฺ
อายุปฺปมาณมตฺตโน"นั้น แท้จริง.ท่านมหานามผู้แต่งอาจอยากใช้
นกฺขตฺตปาจกำ ซึ่งเป็นคำบาลีแท้ แต่บังเอิญเกินบาทไป ท่านจึงหันไป
ใช้ โหราปาจกำ ดังนี้ก็เป็นได้

ข้าพเจ้าเขียนมาเท่าที่ค้นคว้าได้ แต่ธรรมดาวิชาย่อมไม่สิ้นสุด
ท่านผู้ใดได้พบอย่างไร ก็ควรเขียนสู่กันฟังในโอกาสอันควรต่อไป

ท. ท. ธ.

๒๐/๑๑/๗๘

การเปลี่ยนแบบปฏิทิน

ปฏิทินมีแบบตั้งกันมานมนาน แต่มิใช่เป็นแบบธรรมเนียมอย่างที่ตั้งขึ้นแล้วจะเปลี่ยนไม่ได้ ตามกาลสมัยที่ล่วงมาโดยลำดับได้มีการเปลี่ยนแปลงมาหลายคราว และบัดนี้ก็อยู่ในระหว่างดำริที่สันนิบาตชาติรับพิจารณาแก้ไขปฏิทินเกรกอเรียนให้เป็นคุณประโยชน์ยิ่งขึ้นอีก เพื่อได้ใช้เป็นสมานรูปในนานาประเทศ หวังต่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจและทางสังคมของพลกนิกรทั่วไปเป็นอาทิ ฯ

การกำหนดระยะเวลา หน่วยสำคัญที่สุดอันพึงสังเกตพิจารณาตามธรรมชาติก็คือวันและปี เนื่องด้วยวันและปีเราย่อมพูดถึงดวงอาทิตย์และดาวที่เห็นโคจรอยู่ เหมือนหนึ่งว่าโคจรจริง มิพักคำนึงถึงการหมุนเวียนของโลกรอบดวงอาทิตย์ ดูก็เป็นการสะดวกดังที่เคยพูดกันมาอย่างนั้น ฯ

วันคือระยะเวลาตั้งแต่ดวงอาทิตย์ผ่านเส้นมิริเดียน (ขอบของวงใหญ่ซึ่งผ่านยอดโลกเหนือและยอดโลกใต้) ที่ใดที่หนึ่งที่สมมต ฯ สามัญนิยมนับแต่เวลาเที่ยงคืนเมื่อสุริยโคจรผ่านเส้นมิริเดียนที่ตรงกันทางโลกอีกด้านหนึ่ง ตำราโหรไทยตามวิธีจันทรคตินับแต่เวลาโคจรย่ำรุ่งจนถึงย่ำรุ่ง ฝ่ายนักดาราศาสตร์ในยุโรปอเมริกานับแต่เวลาโคจรเที่ยงวันถึงเที่ยงวัน ฉะนั้นกำหนดวันตามสามัญนิยมจึงเริ่มนับก่อน

ทางคำนวณทางโหราศาสตร์ไทยหกชั่วโมง และก่อนทางดาราศาสตร์ฝรั่งสิบสองชั่วโมง ฯ

วันตามสุริยคติกาลหมายเอากำหนดวันอย่างสามัญนิยม ช้ากว่าวันที่คำนวณตามคติดาวฤกษ์ประมาณสี่นาฑิ เนื่องด้วยอาการของโลกหมุนรอบตัวจากตะวันตกไปตะวันออกเป็นการประจำวัน หมุนเวียนเคลื่อนที่ไปตามพื้นวิถีรอบดวงอาทิตย์เป็นเวลาประจำปีตามความจริงนั้น ถ้าพูดกลับกันเสียตามความรู้สึกที่ปรากฏแก่ตาแล้ว พอจะเปรียบเทียบเป็นทำนองเดียวกันได้ว่า โลกหมุนรอบตัวเองอยู่กับที่ ดวงอาทิตย์เดินจากตะวันออกไปตะวันตกเป็นเวลาประจำวัน เคลื่อนไปตามสริยวิถีรอบโลกเป็นเวลาประจำปี และตามระยะทางที่ดวงอาทิตย์โคจรไปตลอดปีผ่านหมู่ดาวสำคัญ ๆ ๑๒ หมู่ ซึ่งมีชื่อตามเดือนอย่างที่เข้าใจกันอยู่แล้ว ขณะที่ดวงอาทิตย์ผ่านหมู่ดาวประจำเดือนหมู่ใด เรียกว่าดวงอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเดือนนั้น ๆ ตลอดปีเป็นสิบสองราศี ฯ ในครึ่งปีต้น (มีนาคมถึงกันยายน) สุริยโคจรโอนไปทางเหนือ ๒๓.๕ องศา จับแต่ศูนย์กลางโลกขึ้นไปในมีนาคม (ที่เรียกว่าพระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ) ในครึ่งปีหลัง (กันยายนถึงมีนาคม) โอนไปใต้ ๒๓.๕ องศา จับแต่ศูนย์กลางโลกลงไปในกันยายน (ที่เรียกว่าพระอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีตุลย์) ฯ

ปฏิทินของสยาม

ปีมีกำหนดที่ใช้อยู่ทุกวันนี้เป็นสามอย่าง คือ (๑) ปีสิบสองนักษัตร คือ ชวด ฉลู ขาล เถาะ เป็นต้น คำนวณตามจันทรคติ

(๒) ปีประจำจุลศักราช นัยตามจันทรคติแต่อาศัยตำราสุริย์ยาตรเป็นเค้า ทั้งสองอย่างนี้นิยมใช้กันอยู่ตามเดิม และในราชการบางอย่างก็คงยังใช้อยู่ (๓) ปีประจำพุทธศักราช ถ้าใช้ในการที่กล่าวถึงพุทธภาษิตหรือที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ใช้วิธีคำนวนเดือนตามจันทรคติ ถ้าใช้ในราชการทั่วไปก็คำนวณตามสุริยคติ ดังจะปรากฏต่อไปข้างหน้า ฯ

ปีสิบสองนักษัตรและปีจุลศักราช

เมื่อก่อนหน้าพุทธศักราช ๒๔๓๒ ขึ้นไป ปีมีกำหนดสองอย่าง คือมีชื่อเรียกตามสิบสองนักษัตร และปีประจำศักราช ใช้ควบกันไปทั้งสองอย่าง ฯ ปีสิบสองนักษัตรมีประมาณเป็นสามอย่างไม่เสมอกัน ปีปกติมี ๑๒ เดือนเป็น ๓๕๔ วัน ปีอธิกวารมี ๓๕๕ วัน และปีอธิกมาสมี ๑๓ เดือนเป็น ๓๘๔ วัน ฯ กำหนดจำนวนวันในปีหนึ่ง ๆ ทั้งสามอย่างจะต้องผ่อนให้เป็นอธิกมาส อธิกวาร หรือปกติ เข้าหาให้ต้องฤกษ์เข้าพรรษา ฯ ส่วนปีประจำศักราชนับตามจันทรคติที่กล่าวมานี้ แต่อาศัยตำราสุริย์ยาตรเป็นเค้า เพื่อว่าจันทรคติจะได้เข้าประกอบกับสุริยโคจรได้ แต่สุริยคติกาลตามตำรานี้อาศัยแต่ฉะเพาะดาวฤกษ์อย่างเดียว สุริยโคจรโดยดาวฤกษ์รอยหนึ่งตามตำรานี้ ๓๖๕ วัน ๖ โมง ๑๒ นาฑี ๓๖ วินาฑีเป็นปีหนึ่ง ฯ ส่วนสริยคติกาลโดยอาศัยโลกนี้เป็นหลักอย่างสามัญสงกรานต์ คือเมื่อดวงอาทิตย์ตรงศูนย์กลางโลก สุริยโคจรโอนเหนือใต้รอยโลกนับว่าเป็นสามัญ

สงกรานต์ขาเข้านั้น มีมัธยมประมาณปีหนึ่ง ๓๖๕ วัน ๕ โมง ๔๘ นาฑี ๔๙ วินาฑี ฯ เหตุฉะนี้ประมาณหกสิบปีคติทั้งสองนี้จะผิดกันถึงวันหนึ่ง สามัญสงกรานต์เลื่อนไปวันหนึ่งหรือองศาหนึ่งทุกหกสิบปี ฤดูกาลก็เลื่อนไปตามกัน ฯ แรกตั้งจุลศักราชคงเป็นวันสามัญสงกรานต์ขาเข้า ครั้นกาลล่วงมาถึงจุลศักราช ๑๒๕๐ คิดเป็นวันสงกรานต์เคลื่อนช้ามาภายหลังสามัญสงกรานต์ขาเข้าถึง ๒๑ วัน ฤดูกาลก็เคลื่อนไปตามกัน ฯ

จุลศักราชอาศัยใช้เดือนของปีสิบสองนักษัตร ตามจันทรคติขึ้นปีใหม่เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ แต่ศักราชไปเปลี่ยนเอาเมื่อเถลิงศกสงกรานต์ ตามสุริยคติกาลนับตามโคจรของดวงอาทิตย์ คือดวงอาทิตย์ยกขึ้นราศีเมษวันใดจึงเปลี่ยนศักราชในวันนั้น ตกอยู่ในเดือน ๕ หรือเดือน ๖ ไม่เร็วกว่าเดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ไม่เกินเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ ฯ เพราะเหตุนี้กำหนดปีใหม่จึงเป็นสองครั้ง คือเมื่อเปลี่ยนชื่อปีสิบสองนักษัตรครั้งหนึ่ง เปลี่ยนศักราชครั้งหนึ่ง ปีสองอย่างนี้มีจำนวนวันไม่เท่าเสมอกัน คงนับปีประจำศักราชเป็นประมาณ ฯ

รัตนโกสินทรศก

จุลศักราช ๑๒๕๐ (พ.ศ. ๒๔๓๑) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริว่า วิธีนับปีเดือนที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ ถ้าพ้นจากกาลปัจจุบันไปแล้ว จะเป็นกาลอดีตก็ดี อนาคตก็ดี เป็นการยากที่คนสามัญจะรู้ได้ ว่าปีใดเป็นอธิกมาศ อธิกวาร หรือปกติ

“ถึงแม้ว่าผู้ที่รู้วิชา เลขดีแล้ว ก็ยังต้องคิดคำนวณหาตำราสอบสวน “อยู่ช้านานจึงจะรู้ได้ .....โดยผ่อนวันในปีจะให้เป็นอธิกมาศ อธิกวาร “หรืออปกตินั้น เข้าหาให้ต้องฤกษ์เข้าพรรษา” ดังกล่าวมาข้างต้นนั้น แล้ว ทรงพระราชดำริว่า วิธีนับวันเดือนปีอย่างดีที่สุดนั้นควรจะประกอบด้วยเหตุ ๓ ประการ คือ (๑) ให้ถูกต้องใกล้ชิดกับฤดูกาล (๒) ให้มีประมาณอันเสมอไม่มากไม่น้อยกว่ากันนัก (๓) ให้คนทั้งปวงรู้ง่ายทั่วไป ฯ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ประกาศนับวันเดือนปีตามสุริยคติกาลอย่างแบบปฏิทินเกรกอเรียน ขึ้นปีใหม่วันที่ ๑ เมษายน และให้ใช้ศักราชรัตนโกสินทรแทนจุลศักราช นับหนึ่งมาตั้งแต่ตั้งกรุงเทพ ฯ เปลี่ยน ณ วัน ๒ เดือน ๕ ขึ้น ๑ ค่ำ ปีฉลูยังเป็นสัมฤทธิศกจุลศักราช ๑๒๕๐ เป็นวันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๐๙ (พ.ศ. ๒๔๓๒) ฯ ส่วนการนับวันเดือนปีตามจันทรคติซึ่งเคยใช้ในการกำหนดงานพระราชพิธีต่าง ๆ ให้คงใช้ตามเดิม ฯ

พุทธศักราช

ศักราชรัตนโกสินทรใช้มาจนถึงวันที่ ๓๑ มีนาคม ๑๓๑ พระยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ศักราชรัตนโกสินทรใช้สะดวกดีสำหรับการบัจจุบันและอนาคต แต่ในอดีตภาคถ้าจะบังคับให้ใช้ จะทำให้เข้าใจยากที่จะต้องนับทวนถอยหลังเป็นปฏิโลม เรียกว่าก่อนรัตนโกสินทรศก ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระพุทธศักราชนั้นได้เคยใช้ในราชการสำคัญ ๆ มามิได้ขาด เช่นประกาศเฉลิมพระอิสริยยศเจ้านายขุนนางผู้ใหญ่และตำแหน่งพระราชาคณะ ถ้าจะ

ใช้พระพุทธศักราชแทนปีรัตนโกสินทรศก จะสะดวกแก่การสอบสวน พงศาวดารของกรุงสยามในอดีตมากยิ่งขึ้น จึงโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้ พุทธศักราชในราชการทั่วไปแทนรัตนโกสินทรศก จำเดิมแต่รัตน โกสินทรศก ๑๓๒ เปลี่ยนให้ตรงกับพุทธศักราช ๒๔๕๖ ส่วนการนับ วันเดือนปีคงใช้ตามเดิม ฯ

สอบศักราช

อนึ่งเพื่อประโยชน์แก่การศึกษาโบราณคดีทางพงศาวดารและ จดหมายของเก่า สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงคิดทำตาตราง สอบศักราชต่าง ๆ ที่ใช้ในหนังสือเหล่านั้นเป็นแบบไว้ ผู้ประสงค์ สอบศักราชอาจพลิกดูได้สะดวกดีมาก ฯ

ปฏิทินยูเลียน

ปีสุริยคติตามวิธีดาราศาสตร์ฝรั่งหมายเอาระยะเวลาทางเดินของ ดวงอาทิตย์บรรจบรอบจักรราศีที่ใดที่หนึ่งที่สมมติไว้ การทำปฏิทิน ต้องตรวจคำนวณระยะเวลาที่ว่านี้ลงเป็นจำนวนวัน ให้ถูกต้องเป็นที่ สังเกตทุกปี ด้วยว่าจำนวนวันที่ดวงอาทิตย์เดินรอบจักรราศีไม่เท่า เสมอกันทุกปี สมมติเอาสุริยโคจรโอนไปในภาคเหนือ จับแต่ศูนย์ กลางโลกขึ้นไป (คือเริ่มแต่ยกขึ้นราศีเมษ) จนกว่าจะเดินไปบรรจบรอบ ที่ตรงนั้นอีก ปีหนึ่งเป็น ๓๖๕ วันกับเศษ ฯ ถ้าคำนวณตามคติดาวฤกษ์ วันหนึ่ง ๆ จะหย่อนกว่าวันตามสุริยคติกาลสี่นาฬิ ดังได้กล่าวมาข้าง ต้น ปีหนึ่งเป็น ๓๖๖ วัน ๆ คติทั้งสองต่างกันดังนี้ ยูลิอุสเซซาแห่ง

กรุงโรม สั่งให้พวกโหรในเมืองอาเล็กซานเดรียคิดสอบคำนวณใหม่ ปีหนึ่งคงมี ๓๖๕ วัน ๖ โมง เมื่อการคำนวณยังคลาดสั้นสงกรานต์ขึ้นศักราชใหม่ตามปฏิทินยูเลียนจะถึงก่อนเวลาสุริยโคจรบรรจบรอบจักราศีหกชั่วโมง ในปีจะเกินหนึ่งวัน ๆ เพื่อแก้ข้อขัดข้องนี้ ยูลิอุสเซซาจึงกำหนดปีทุกรอบสี่ปีให้เป็นปีอธิกสุรทิน เพิ่มวันๆ หนึ่งในเดือนกุมภาพันธ์ ชดใช้เวลาที่เกินมานั้น ๆ ปฏิทินแบบนี้เรียกตามสามัญนามว่าปฏิทินยูเลียน (หรือปฏิทินอย่างเก่า) เริ่มใช้มาก่อนคริสตศักราช ๔๖ ปี (พ.ศ. ๔๙๗) ฯ

ปฏิทินเกรกอเรียน

ในกาลต่อมามีชำนานเท่าไรนักปรากฏว่า ที่คำนวณปีหนึ่งมี ๓๖๕ วัน ๖ โมงนั้น เศษ ๖ โมงคงเกินอยู่ ๑๑ นาฑี ๑๔ วินาฑี ควรเป็น ๓๖๕ วัน ๕ โมง ๔๘ นาฑี ๔๖ วินาฑี ถ้าถือเกณฑ์เดิมเพิ่มวัน ๆ หนึ่งทุกรอบสี่ปี ศตวรรษหนึ่งจะเกินในราว ๑๘ ชั่วโมง ครบสี่ศตวรรษจะเกินสามวัน ฯ ขณะที่ตั้งปฏิทินยูเลียนดวงอาทิตย์ผ่านศูนย์กลางโลกขึ้นสู่ราศีเมษวันที่ ๒๕ มีนาคม ครั้นต่อมาในปีคริสตศักราช ๓๒๕ (พ.ศ. ๘๖๘) สภาเคาซิลนิสิอาเปลี่ยนเป็นวันที่ ๒๑ มีนาคม ว่าเป็นวันที่ตรงกับดวงอาทิตย์ขึ้นสู่ราศีเมษ ฯ

เศษวันที่เกินมาและกำหนดวันที่ดวงอาทิตย์ยกขึ้นราศีเมษตามที่สภาเมืองนิสิอาตรวจสอบได้นั้น ถือกันว่ามิใช่การเล็กน้อย พวกโหรได้พยายามตรวจคำนวณก็เห็นจริง ว่าเศษวันที่เกินอยู่นั้นในศตวรรษที่

สิบสามเกินมาในราวเจ็ดวัน ถึงศตวรรษที่สิบหกคงเกินเป็นสิบวัน
และได้หาทางแก้ไขอยู่ ๆ สภาเคาซิลออฟคอนสะตันส์, บาเซล,
ลาเตรัน (พ.ศ. ๒๐๕๔), และสภาเตรนต์ (พ.ศ. ๒๑๐๖) ได้เสนอ
ญัตติที่จะแก้ไขต่อสมเด็จพระสันโตปาปาแล้ว ๆ ลุคริสตศักราช ๑๕๘๒
(พ.ศ. ๒๑๒๕) สมเด็จพระสันโตปาปาเกรกอรีที่ ๑๓ ทรงเห็นพ้องกับ
ลิลิอุส, คลาวิอุส, และชากอนแล้ว จึงตรัสสั่งให้เปลี่ยนแปลง กล่าว
คือวันที่เกินมาสิบวันให้ลบออกเสีย คือตัดวันที่ ๕ ถึงวันที่ ๑๔ ตุลาคม
ออกเสีย พอวันที่๔ตุลาคม๑๕๘๒ล่วงแล้ว ก็ให้นับวันที่๑๕ตุลาคม๑๕๘๒
เข้าต่อทีเดียว และเพื่อมิให้มีเศษวันเกินอย่างก่อน ให้เว้นปีอธิกสุรทิน
สามศตวรรษในรอบสี่ศตวรรษทุกรอบ ปีศตวรรษที่เป็นปีอธิกสุรทิน
จะรู้ได้ด้วยเอา ๔ หารในเลขเรือนพันเรือนร้อยแห่งคริสตศักราชลงตัว
ไม่มีเศษ เช่น ๑๖๐๐, ๒๐๐๐, ๒๔๐๐ ฯลฯ ถ้ามีเศษก็เป็นปีปกติ
มี ๓๖๕ วัน เช่น ๑๗๐๐, ๑๘๐๐, ๑๙๐๐, ๒๑๐๐ ฯลฯ การแก้ไข
ด้วยวิธีนี้เรียกตามพระนามพระสันโตปาปาว่า ปฏิทินเกรกอเรียน
(หรือปฏิทินอย่างใหม่) นับว่าใกล้ต่อความเป็นจริง เพราะถ้าว่าตาม
ทางดาราศาสตร์แล้ว ปีหนึ่งคงเกินอยู่ในราวยี่สิบหกวินาที กว่าจะ
เกินถึงวันหนึ่งก็เป็นเวลาร่วมสามพันห้าร้อยปี และกว่าจะถึงวาระนั้น
ก็มีเวลาอยู่ช้านานพอจะคิดแก้ไขต่อไป ๆ

สันนิบาตชาติและการเปลี่ยนแบบปฏิทิน

ระหว่างพุทธศักราช ๒๔๔๓ ถึง ๒๔๖๕ สมาคมซึ่งมีวัตถุประสงค์
ทางพาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมระหว่างประเทศที่กรุงลอนดอน กรุง

ปารีส กรุงลิเอช และสมาคมดาราศาสตร์ระหว่างประเทศที่กรุงโรม เป็นต้น ได้เกิดมีการพิจารณาเรื่องที่จะเปลี่ยนแบบปฏิทินเกรกอเรียนกันขึ้น และมีกรรมการผู้หนึ่งชื่อยองเคย ดียู. เย. เอม. อายซิงอา, ศาสตราจารย์มหาวิทยาลัยที่ไลเด็น (ฮอลันดา) ในกองการคมนาคมและการผ่านแดนแห่งสันนิบาตชาติ ได้เสนอกิจการซึ่งสมาคมต่างๆ ที่กล่าวมานี้ได้จัดทำไว้อย่างไรต่อคณะของตน กรรมการกองการคมนาคมและการผ่านแดนพิจารณาเห็นว่า การเปลี่ยนแบบปฏิทินถ้าได้จัดการแก้ไขให้เป็นสมานรูปเหมาะแก่เหตุผลการกำหนดเวลาก็จะยังประโยชน์ในความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจ และการพาณิชย์ระหว่างชาติให้ได้ผลยิ่งขึ้น จึงได้ดำเนินการทางกองเลขาธิการสันนิบาตชาติขอให้ปรึกษาหารือและสอบสวนเป็นทางการระหว่างประเทศ ส่งโครงการของสมาคมดาราศาสตร์ระหว่างประเทศที่กรุงโรม (พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๕) และคำแนะนำของสภาการค้าระหว่างประเทศสมัยประชุมที่กรุงลอนดอน (มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔) ไปยังรัฐบาลต่าง ๆ รวมทั้งผู้เป็นประธานฝ่ายศาสนาและสมาคมระหว่างประเทศที่สำคัญ ๆ ขอให้พิจารณาตั้งข้อสังเกตตามโครงการและคำแนะนำที่ส่งไปนั้น สันนิบาตชาติเริ่มทำการติดต่อกับรัฐบาลและสมาคมต่าง ๆ แต่พุทธศักราช ๒๔๖๖ ฯ การได้ดำเนินมาเป็นลำดับ จนได้รับความเห็นแสดงวิธีการเปลี่ยนแปลง ๑๘๕ ฉะบับ ซึ่งเห็นว่าพอจะจัดเป็นรูปการพิจารณาในที่ประชุมผู้แทนประเทศได้ จึงนำเอกสารต่าง ๆ เสนอที่ประชุม ดังข้าพเจ้าได้บันทึกลงไว้ต่อไปนี้

ความบกพร่องในแบบปฏิทินเกรกอเรียน

(ก) จำนวนวันที่แบ่งเป็นเดือน ภาคสามเดือน ภาคครึ่งปี ไม่เท่าเสมอกัน บางเดือนมี ๒๘, ๒๙, ๓๐ และ ๓๑ วัน. ภาคสามเดือนมีจำนวนวัน ๙๐ (๙๑ ในปีอธิกสุรทิน), ๙๑, ๙๒, และ ๙๓. ภาคครึ่งปีแรกน้อยกว่าภาคครึ่งปีหลัง ๒ หรือ ๓ วัน. จำนวนสัปดาหะในเดือนหนึ่ง ๆ ก็ดี ในภาคสามเดือนก็ดี ภาคครึ่งปีก็ดี มักมีเศษทั้งนี้ย่อมนำมาซึ่งความยุ่งยากและความไม่แน่นอนในทางการเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ไม่สะดวกแก่การทำสถิติพยากรณ์ทั้งหลาย เป็นต้นว่าสินค้าที่ทำขึ้น การซื้อขายการบัญชี ฯลฯ

(ข) วันและวันที่ไม่ตรงกันทุกปี ต้องเปลี่ยนทุกปี ปีหนึ่งมี ๕๒ สัปดาหะกับวันหนึ่งหรือสองวัน ถ้าวันขึ้นปีใหม่เป็นวันอาทิตย์ ปีต่อไปจะเป็นวันจันทร์, ถ้าปีต่อไปเป็นปีอธิกสุรทินก็ต้องเลื่อนเป็นวันอังคาร ถ้าหากไม่มีปีอธิกสุรทินมาเกี่ยว วันขึ้นปีใหม่จะเลื่อนไปวันหนึ่ง ๆ จนบรรจบเจ็ดวันในสัปดาหะแล้วก็กลับตรงกันอีก แต่เมื่อมีวันเพิ่มในปีอธิกสุรทินกว่าจะบรรจบตรงกันได้อีกเป็นเวลา ๒๘ ปี เมื่อการเป็นเช่นนี้ วันและวันที่แต่ละปีย่อมเคลื่อนคลาด จะกำหนดกิจการใด ๆ ทั้งสิ้นที่มีเป็นการประจำปีประจำเดือนอาจไปตรงกับวันอาทิตย์หรือวันหยุดการ ถ้ากำหนดวันเช่นวันอังคารที่สองในเดือนหนึ่ง ๆ ก็อาจมีการขัดข้องอย่างอื่นขึ้นอีก สำคัญอยู่ที่วันต้นเดือน วันที่สิบห้า และวันสิ้นเดือน ถ้าเป็นวันอาทิตย์จะทำให้งานการล่าช้าไป ฯ.

(ค) วันสมโภชอิสเตอร์ (ปาสฺกา) ต้องเปลี่ยนทุกปี ตกอยู่ภายในวันที่ ๒๒ มีนาคมถึง ๒๕ เมษายน ไม่มีกำหนดแน่นอนเป็นวันใด ย่อมกระทบกระเทือนทางการมหาวิทยาลัย การศาล การค้าฯลฯ

การเปลี่ยนแปลง

ในวิธีการที่คิดจะเปลี่ยนแปลง ๑๘๕ ฉะบับนั้น อาจจัดสรรแยกเป็นประเภทใหญ่ ๓ ประเภทดังนี้

๑. แบ่งจำนวนวันในภาคสามเดือนแต่ละภาคให้เท่าเสมอกัน

ภาคสามเดือนแต่ละภาคจัดให้เป็นเดือนสามสิบวัน ๒ เดือนกับเดือนสามสิบเอ็ดวัน ๑ เดือน และในภาคใดภาคหนึ่งให้มีวัน "เพิ่ม" ๑ วัน (ในปีอธิกสรทินเพิ่มอีก ๑ วัน) วิธีนี้จะเทียบเคียงความเจริญหรือเสื่อมถอยในสรรพกิจการงานทั้งปวงอันพึงมีทางได้ทางเสียในภาคหนึ่ง ๆ ได้อย่างแท้จริง เช่นงบบัญชีการค้า การธนาคาร ฯลฯ และเทียบสถิติอุตุนิยมเป็นต้น ฯ อีกอย่างหนึ่งเป็นวิธีที่ง่ายกว่าแต่ได้ผลน้อยกว่า คือยกวันที่ ๓๑ ในเดือนสิงหาคมไปรวมเข้าในเดือนกุมภาพันธ์ในปีต่อไป ฯ การเปลี่ยนแปลงสองวิธีนี้กระทบกระเทือนแบบธรรมเนียมน้อยกว่าวิธีอื่น เป็นปัญหาที่เคยพูดกันมาแล้วและก็คงเป็นปัญหาอยู่ว่า ประโยชน์ที่จะพึงได้นั้นจะสมกับการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ ฯ

๒. ปีมีสิบสามเดือน ๆ ละยี่สิบแปดวัน

วิธีนี้ผู้คำริเสนอว่า เทียบกับแบบปฏิทินปัจจุบันได้ประโยชน์กว่ากันดังนี้

(๑) แต่ละเดือนมีจำนวนวันเท่ากัน, แต่ละเดือนมีจำนวนวันเท่าเสมอกันและวันก็ตรงกัน, แต่ละเดือนมีจำนวนวันทำการเท่ากันเว้นแต่วันหยุดในเทศกาล

(๒) แต่ละเดือนมีจำนวนสัปดาหะเต็มเท่าเสมอกัน ต้นเดือนวันไรปลายเดือนวันไรก็เป็นอย่างนั้นทุกเดือน ในภาคสามเดือนมีสิบสามสัปดาหะ

(๓) วันและวันที่ในเดือนในปีต่อไปข้างหน้าตรงกัน เป็นที่สะดวกแก่การกำหนดวันประชุมในราชการและสาธารณสถาน วันศาลเปิด วันโรงเรียนเปิดและอื่น ๆ ฯ ล ฯ

(๔) ระยะเวลาที่คำนวณจ่ายเงินเดือน ตรงกับระยะเวลาที่จัดสรรการใช้จ่าย งบเงินรายได้รายจ่ายในกิจการครอบครัวและการค้าขายทั้งหลายก็กะกำหนดได้ง่าย

(๕) เดือนทุกเดือนมีจำนวนวันเท่ากัน ในเดือนหนึ่ง ๆ วันในสัปดาหะก็ไม่เหลื่อมกัน

ทุกเดือนมีลักษณะคล้ายกันเทียบตรงกันได้เดือนต่อเดือน เว้นแต่เดือนที่มีวันหยุดมากและน้อย จำนวนวันในเดือนหนึ่ง ๆ เท่ากัน จำนวนวันในสัปดาหะก็ลงตัวไม่ต้องคิดผ่อนให้เหลื่อมไปในเดือนหนึ่งเดือนใด งานจะน้อยและอาจจัดทำไปในทางประหยัด เช่นการบัญชี การสถิติพยากรณ์ กิจการของเอกชนและสาธารณชนทั่วไป

วิธีที่ว่ามานี้มีทางเสียที่ค้านได้ดังนี้

(๑) จำนวนสิบสามหารด้วยเลข ๒, ๓, ๔ หรือ ๖ ไม่ลงตัว

(๒) ภาคสามเดือนและภาคครึ่งปีแบ่งเป็นจำนวนเดือนเต็มไม่ได้

(๓) การงบบัญชีรายเดือนก็ดี จ่ายเงินรายเดือนก็ดี เคยทำสิบสองครั้งจะต้องทำเป็นสิบสามครั้ง เพิ่มงานทางบัญชีและภาระรับจ่ายเงินขึ้นอีก

(๔) วิธีนี้ระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อจะต้องคิดโอนจำนวนเลขในสถิติเก่าใหม่ให้ตรงกันเพื่อเทียบเคียงพิจารณา เป็นการยุ่งยากมากมายยิ่งกว่าวิธีคิดมีสิบสองเดือน

๓. ปีมีสิบสองเดือน ๆ ละสามสิบหรือสามสิบเอ็ดวัน

วิธีนี้มีสิบสองเดือนให้คงไว้ตามเดิม ภาคสามเดือนแต่ละภาคมีเดือนสามสิบวัน ๒ เดือน เดือนสามสิบเอ็ดวัน ๑ เดือน และพวกวัน “เพิ่ม” วันหนึ่งหรือสองวันดังกล่าวข้างต้น

วิธีนี้เทียบกับแบบปฏิทินปัจจุบันมีทางได้ประโยชน์ดังนี้

(๑) ภาคครึ่งปีและภาคสามเดือนมีวันเท่าเสมอกัน และมีเดือนเต็ม สัปดาหะเต็ม ไม่ต้องเหลื่อม

(๒) สถิติสำหรับภาคสามเดือนและภาคครึ่งปีเทียบกันได้ ด้วยว่าไม่มีวันเหลื่อมที่จะต้องผ่อนเข้าหาให้เท่ากัน เว้นแต่วันหยุดตามเทศกาล

(๓) กระทบกระเทือนแบบธรรมเนียมที่ใช้อยู่เป็นส่วนน้อย ในหัวเลี้ยวหัวต่อก็คงทำความลำบากน้อยกว่าวิธีอื่น

ส่วนทางเสียในวิธีนี้ก็อาจชี้ได้ คือ

(๑) เดือนมีจำนวนวันไม่เท่ากัน เทียบกันเดือนต่อเดือนไม่ตรงกันทีเดียว วันทำการก็ไม่เท่าเสมอกัน เช่นเดือนหนึ่งอาจมีวันเสาร์ห้าครั้ง อีกเดือนหนึ่งมีวันอาทิตย์ห้าครั้งเป็นต้น

(๒) การปรับภาคครั้งปี และ ภาคสามเดือนให้สม่ำเสมอกันนั้น ดูจะไม่ได้ประโยชน์เท่ากับปรับเดือน เพราะใช้ในการบัญชีเป็นส่วนน้อยและไม่สำคัญกว่ากำหนดเดือน

(๓) ในเดือนหนึ่ง ๆ ไม่มีจำนวนสัปดาห์เต็มทุกเดือน การจ่ายเงินในสัปดาห์สิ้นเดือนจะต้องคิดตามจำนวนวัน

(๔) แต่ละเดือนวันและวันที่ ไม่ตรงกัน

มติแห่งที่ประชุมใหญ่ครั้งที่สี่ของกองการคมนาคมและการผ่านแดน (เยนีวาวันที่ ๑๒ ถึง ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔)

ที่ประชุมมีผู้แทนประเทศ ๔๓ ผู้แทนกองการแผนกอื่นของสันนิบาตชาติ และผู้แทนสมาคม ๓๑ เข้าร่วมการประชุมฐานเป็นที่ปรึกษาและผู้สังเกตการ

เมื่อได้ฟังอภิปรายความเห็นทั่วไปแล้ว ที่ประชุมส่วนมากลงความเห็นว่า ยังไม่ถึงเวลาสมควรที่จะจัดการแก้ไขแยบปฏิทินเกรกอเรียน ผู้แทนบางประเทศพิจารณาไปในแง่ทางเศรษฐกิจและทางสังคมแสดงว่า ในปัจจุบันกาลฝ่ายตนไม่สามารถจะลงความเห็นแน่นอนว่าการเปลี่ยนแปลงปฏิทินเกรกอเรียนจะได้ประโยชน์อย่างไร ฯ

ผู้แทนประเทศเป็นส่วนมากทราบโดยตระหนักแน่ว่า ปฏิทินที่ใช้อยู่มีบกพร่องอยู่บ้าง และแสดงความประสงค์ให้หาทางแก้ไขให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น จะได้เหมาะสมกับความต้องการในทางเศรษฐกิจและทางสังคมในปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงถ้าจะต้องเปลี่ยนแบบธรรมเนียมที่เคยใช้เคยชินมาช้านาน ถ้าไม่แก้ข้อบกพร่องที่สำคัญ ๆ ได้แล้ว ก็ไม่น่าจะพิจารณา ฯ

การปรับภาคสามเดือนให้สม่ำเสมอกันนั้น คงไม่ได้ผลสมกับการยุ่งยากที่จะมีขึ้น และคนภายหน้าอาจไม่รู้สึกคุณประโยชน์เท่าไรนัก ฯ ที่คิดแก้ปีมีสิบสามเดือนว่าทางทฤษฎีมีผู้อภิปรายว่า ถูกต้องด้วยประการทั้งปวง แต่ในวิธีที่คิดแก้ปีให้มีสิบสองเดือนคงเดิมจะกระทบกระเทือนแบบธรรมเนียมที่เคยใช้มาเป็นส่วนน้อยกว่าวิธีแก้เป็นสิบสามเดือน ฯ

ในวิธีการที่คิดวัน “เพิ่ม” วันหนึ่งหรือสองวันในปีหนึ่ง โดยไม่ใช้ชื่อวันพ้องกับชื่อที่ใช้อยู่ มีเสียงคัดค้าน น่าจะทำไปไม่สำเร็จ ฯ

โดยพฤติการณ์ดังกล่าวมานี้ ที่ประชุมยังไม่เห็นควรที่จะลงความเห็นอย่างใดในหลักการเปลี่ยนแบบปฏิทินที่เสนอ ฝ่ายกรรมการที่ปรึกษาและวิชาการในกองการคมนาคมและการผ่านแดนก็คงไม่ทอดธุระ คงจะพยายามดำเนินการต่อไป เมื่อเห็นทางอันพึงได้พึงเสียในการที่จะแก้ไขเปลี่ยนแปลงอย่างไร จะแจ้งไปยังรัฐบาลทราบทั่วกัน เป็นต้นความเห็นของประชาชนพลเมืองในทางเศรษฐกิจและทางสังคม

ดังที่ประชาชนประเทศโดยมากทั่วโลกเคยพิเคราะห์เห็นประโยชน์ในเรื่องนี้ ฯ

สภาบริหารสันนิบาตชาติ (เคาซิล) อนุมัติรายงานการประชุมณวันที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๔ ฯ

วันสมโภชอิสเตอร์ที่ต้องเลื่อนกำหนดงานทุกปี ตกอยู่ในระหว่างวันที่ ๒๒ มีนาคม ถึงวันที่ ๒๕ เมษายน เมื่อกำหนดวันอิสเตอร์แล้ว วันสมโภชในพิธีงานอื่นทางคริสตศาสนาที่นับจากวันอิสเตอร์เป็นเกณฑ์ก็กำหนดได้ตลอดปี ที่ประชุมลงมติปัญหาข้อนี้เป็นเรื่องหนึ่งต่างหากจากการเปลี่ยนแบบปฏิทินทั่วไปดังกล่าวข้างต้น ว่าวันพิธีงานทางศาสนาที่เลื่อนได้ย่อมกระทบกระเทือนกิจการที่เป็นปกติ เช่นงานอุตสาหกรรม การเงิน การค้า ฯ ล ฯ ถ้ากำหนดวันสมโภชอิสเตอร์เป็นที่แน่นอนแล้ว จะนำมาซึ่งประโยชน์ในทางการเหล่านั้นอย่างแน่แท้ แต่ว่าจะคิดกำหนดวันใด ต้องแล้วแต่ผู้เป็นใหญ่เป็นประธานทางศาสนาจะพิจารณาตกลงโดยลำพัง ฯ ที่ประชุมขอให้สภาบริหารสันนิบาตชาตินำเรื่องเสนอผู้เป็นประธานแห่งศาสนา จะดำริเห็นควรจัดอย่างไร และจะดำเนินการอย่างไรต่อไป ก็ขอให้สภา ฯ แจ้งไปยังรัฐบาลที่เข้าประชุมเรื่องนี้ทราบก่อนวันที่ ๓๐ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๗๖ ฯ

ปัญหาทั้งหลายในเรื่องนี้จะยุติลงอย่างไร คงไม่เป็นการที่รีบด่วน แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไรแล้ว ในหัวเลี้ยวหัวต่ออาจกระทบกระเทือนพสกนิกรประเทศต่าง ๆ ทั่วไป ฯ

หนังสือประกอบเรื่องนี้ _ ประกาศให้ใช้วันอย่างใหม่ จุลศักราช ๑๒๕๐ (ไกรสี เล่ม ๓), ประกาศวิธีนับวันเดือนปี รัตนโกสินทรศก ๑๓๐ (ราชกิจจา กฤษฎีกา ภาค ๒), เรื่องพระราชพิธีสิบสองเดือนพิธีสงกรานต์, หนังสือสำหรับสอนศักราช ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, คาโทลิกเอนไซโคลปีเดีย เล่ม ๓, เอกสาร สันนิบาตชาติ_รายงานกรรมการพิเศษสอบสวนการเปลี่ยนแบบปฏิทิน เอ. ๓๓. ๑๙๒๖. ๘ เลขโรมัน เอกสารเสนอที่ประชุมใหญ่ครั้งที่สี่ ที่ ๔ ซี. ยี. ซี. ตี. ๑., รายงานการประชุมใหญ่ครั้งที่สี่ของกองการคมนาคมและการผ่านแดน ซี. ๗๘๕. เอม. ๓๘๐. ๑๙๓๑. ๘ เลขโรมัน.

พระยาวิสุทธากร

วันที่ ๗ มีนาคม พ. ศ. ๒๔๗๙

เทศน์คู่

คำปรารภ – ของ เสฐียรโกเศศ – ในการศพ ย่อมมีเทศนาทักษิณานุปทาน เพื่ออุทิศกัลปนาผลแก่บุรพเปตชน ฯ อาศัยธรรมเนียมเช่นนี้ และมานึกถึงมิตรสหายผู้ร่วมงานชำระปทานุกรมด้วยกัน ซึ่งต่างมีไมตรีจิตต์คิดเขียนเรื่องให้ลงในหนังสือแจกเป็นที่ระลึกในงานศพบิดาข้าพเจ้า แม้ไฉนควรจะมีธรรมิกถาสักกัณฑ์หนึ่ง การทักษิณานุปทานจะได้สมบูรณ์ตามโบราณประเพณี ฯ เห็นว่านาคะประทีปและสาลิตุลเป็นผู้ศึกษาพระปิฎกพุทธวจนะ และเป็นมิตรสนิทสนมกัน ไม่น่าจะให้ต่างคนต่างเขียนเช่นผู้อื่น ๆ จึงกำหนดเรื่องให้เขียนร่วมกันเสียทีเดียว กล่าวคือ อาราธนาให้แสดงเทศน์คู่ โดยลีลาสโวหาราธิบายตามทำนองพระธรรมกถึก อันจะสำเร็จเป็นภาวนามัยบุญญกิริยาวัตถุแก่ผู้อ่านฟังในกาลต่อไป ฯ

คำแถลง – ของ นาคะประทีป และ สาลิตุล – การเทศนาเป็นโอวาทานศาสน์แห่งพระสงฆ์ ฯ ข้าพเจ้าทั้งสองผู้อาคาริยชนรู้สึกว่าการรับอาราธนานี้ ที่แท้ก็คือช่วยกันเขียนเรื่องเทศน์คู่มาเป็นมิตรพลี อย่างที่ท่านผู้อื่นในชุดเดียวกันนี้ต่างคนต่างเขียนให้คนละเรื่อง มิใช่ว่าจะเสียสานสำแดงตนขึ้นเทียมท่านผู้อุดมเพศอันเป็นที่

เคารพบูชาอย่างสูงสุดนั้นเลย ฯ ถึงกระนั้น หลักการ - แม้มิได้ทำจริง -
ก็จะต้องดำเนินตามวิธีพระธรรมกถึกทุกประการ เพื่อผู้สำเหนียก
แบบแผนจะได้สาธุการ ฯ แต่ทว่าทำนองพลความอาจจะเป็นอย่าง
อาคาริยวิสัยไปได้บ้าง ฯ

สมมติหน้าที่ : สาลิตุล ยกย่องนาคะประทีปว่าเป็นพยัตต
วิญญู ขอให้เป็นฝ่ายปรวาที ตนเองถ่อมว่าสติปัญญาน้อย รับหน้าที่
เป็นสักวาที ฯ

วิธีพระธรรมกถึก -

ปรวาที : ให้ศีล ๗

สักวาที : บอกศักราช ๗

ดำเนินเรื่อง -

ปรวาที :

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

สทฺธาย สีเลน จ โย ปวฑฺฒติ
ปญฺญาย จาเคน สุเตน จูภยํ
โส ตาทิโส สปฺปุริโส วิจกฺขโณ
อาทิยติ สารมิเธว อตฺตโนติ ๗

บัดนี้ จะได้รับประทานแสดงธรรมเทศนาปุจฉาวิสัชนา โดย
สมมติเป็นฝ่ายสักวาทีและปรวาที เพิ่มพูนกุศลราศีทักษิณานุปทาน

ซึ่งเข้าภาพงานศพกุลเชษฐบุรุษเสฐียรโกเศศ ได้บำเพ็ญเป็นบุญญกิริยาวัตถุมีทานมัยเป็นต้น โดยปรารภบุรพการีผู้วายชีพเป็นอารมณ์ตามประเพณีนิยมที่นักปราชญ์แต่ปางก่อนได้ประพฤติสืบกันมา สมกระแสพระพุทธฎีกาที่ตรัสไว้ว่า ยํ กิญฺจารมฺมณํ กตฺวา ทชฺชา ทานมมจฺฉริ ผู้ไม่ตระหนี่พึงกระทำ เหตุอันใดอันหนึ่งให้เป็นอารมณ์แล้วให้ทาน ดังนี้เป็นต้น ฯ แต่การบุญกุศลที่จะเผล็ดผลเต็มภาคภูมินั้นมิใช่ง่ายนัก พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ทรงวางหลักเป็นแบบแผนไว้ เช่นเทศนาแห่งสาราทานปริยาย ในคัมภีร์ปัญจกนิบาต องฺคุตตรนิกาย ตามที่เชิญมาเป็นอุกเขปนิยมไว้แล้ว ความว่า ผู้ใดประกอบด้วยศรัทธา ศีล สุตะ จาคะ และปัญญา ผู้นั้นเป็นสัตบุรุษย่อมถือไว้ได้ซึ่งแก่นสารแห่งตน ดังนี้ ฯ

ผู้ประกอบด้วยศรัทธานั้น เป็นไฉน ฯ ศรัทธานั้น ประมวลความลงก็คือ กรรมสกตาศรัทธา เชื่อว่ากรรมเป็นของตน ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว และตถาคตโพธิศรัทธา เชื่อความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ฯ บุทคลจะทำใด ๆ ต้องมีความเชื่อในการทำนั้น ๆ จึงจะมีผลเป็นสาระ ฯ ณโอกาสนี้เป็นงานทำศพ ศรัทธาในการทำอื่นจะยกไว้ จะแสดงศรัทธาฉะเพาะการทำศพ ฯ ศพเป็นงานอย่างหนึ่งซึ่งจะต้องทำตามฐานะที่สัมพันธ์กัน ฯ ผู้จะทำการศพต้องเชื่อแท้ลงไปว่าจะต้องทำ ฯ การที่จะเชื่ออย่างไรนั้น ต้องกลับหันไปดูทางที่ตรงกันข้ามในเรื่องไม่ทำเสียก่อน ฯ คือถ้าผู้สัมพันธ์กันไม่ทำศพกัน จะมีผลอย่างไร ฯ

อย่างน้อยก็ถูกครหาอย่างที่เรียกว่าคบไม่ได้ ฯ ถ้าทำ มิประโยชน์อย่างไร ฯ จะชื้อุทาหรณ์ง่าย ๆ บางอย่าง ฯ ผู้ที่เกิดมาในโลก มิใช่หวังเกียรติแต่เพียงมีชีวิตอยู่ ย่อมหวังมิเกียรติจนแม้แต่ตายไปแล้วให้ติดไว้ในพงศาวดาร อย่างน้อยก็ให้ศพงาม จึงพยายามทำดีด้วยตนเอง และอุปถัมภ์ค้ำชูผู้อื่น ซึ่งตนมิเพ่งเล็งจะฝากผีฝากศพด้วย ฯ ถ้าหากผู้ได้รับอุปถัมภ์นั้นละเมินเสียไม่ทำศพ ก็อย่าพึงหวังอุปการจากผู้อื่นผู้เพ่งเล็งเช่นนั้นอีกเลย ฯ การทำศพ ยังเป็นตัวอย่างให้คนต่อ ๆ ไปทำอุปการแก่กันและกัน โดยหวังผลเช่นนั้นอีก เป็นอันผูกพันโลกให้ทำดีต่อกัน ฯ เอวं โข สารมาทิยตา สุทธาสม-ปนฺเนน ภวิตพฺพํ เพราะฉะนั้น ผู้จะยึดธรรมที่เป็นสาระในการทำศพจึงต้องมีความเชื่อดังที่กล่าวมาเป็นหลักไว้อย่างหนึ่ง ๚

ประการสอง ฯ ผู้ทำศพจะต้องมีศีล จึงจะยึดถือสาระในการทำศพไว้ได้ ฯ ศีลนั้น ประมวลความลง ก็คือรักษาความเรียบร้อยทางกายและวาจา ตามข้อบัญญัติเรื่องศีล มิตั้งแต่รักษาโดยรับปฏิญญาและรักษาโดยเห็นโทษแห่งการไม่รักษาอย่างเด็ดขาด ฯ ความเรียบร้อยแห่งกายและวาจา เป็นที่ปรารถนาแห่งประชาชนทั่วไป ๚ ณ โอกาสนี้ จะแสดงด้วยศีลอันเป็นอุปการธรรมแก่การศพเช่นประการที่ต้นนั้น ฯ วิญญูชนย่อมทราบดีแล้วว่าศีลเป็นสัมมาอาชีพ และเป็นการงานชอบอันสำคัญ ฯ ผู้จะก่อร่างสร้างตนให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาได้ ต้องมีศีล จะมิญาติมิตรพรั่งพร้อมก็เพราะมีศีล ฯ เหล่านี้เป็นต้น

ล้วนเป็นข้อสำคัญที่จะให้ทำการศพได้โดยเรียบร้อย ฯ แม้แต่เวลาบัจจุบัน คือกำลังทำการศพอยู่นี้ ถ้าหากเจ้าภาพจะทำลายศีล แสดงทางกายหรือวาจาให้ผิดบัญญัติลงไป แม้แต่เพียงอย่างเบา ๆ ก็จะทำให้ความพร้อมเพรียงแห่งญาติและมิตรสั่นสะเทือน พาให้การทำศพมัวหมองไปได้ ถ้าเป็นอย่างหนักก็ไร้ผลทีเดียว ฯ เอวํ โข สารมาทิยตา สีลสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ ตั้งนี้ อันผู้จะยึดถือสาระในการทำศพจึงต้องมีศีล ๆ

ประการสาม ฯ ผู้ทำศพจะต้องมีสุตะ (การฟัง) จึงจะยึดถือสาระในการทำศพไว้ได้ ฯ สุตะนั้น ประมวลความก็คือความเป็นพหูสูต ได้ยินได้ฟังมาก ฯ มีตั้งแต่การศึกษาทางกิริยามารยาทและศิลปกรรมในการอาชีพ ธรรมเนียมประเพณีและธรรมวินัยทางศาสนา ฯ การศึกษาเป็นของสำคัญยิ่งอย่างหนึ่งในอายุกาลของบุทคลอาจนำผลไพบูลย์มาสู่ตนได้ โดยทางที่ชอบ เป็นเหตุให้ประกอบกรณียกิจได้สะดวกดี ๆ ณโอกาสนี้ จะแสดงสุตะอันเป็นอุปการแก่การศพ ฯ การศพก็มีธรรมเนียมประเพณีนิยมต่าง ๆ กัน โดยเป็นการเผาบ้างการฝังบ้าง ฯ และพิธีที่ทำในขณะฝังขณะเผาก็มีต่าง ๆ กัน ผู้ทำการศพจึงต้องศึกษาให้รู้ในประเพณีนิยมของตนว่าทำอย่างไรมา ฯ เมื่อกำหนดประเพณีนิยมของตนลงแน่แล้ว จะต้องศึกษาพิธีที่จะทำตามประเพณีนิยมนั้น เพื่อให้การงานที่ทำลงไปไม่ผิด และเหมาะสมแก่ฐานะของตน ฯ เอวํ โข สารมาทิยตา สุตสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะยึดผลเป็นสาระในการทำศพไว้ได้ จึงต้องมีสุตะเป็นหลักอย่างหนึ่ง ๗

ประการสี่ ๆ ผู้ทำศพจะต้องมีจาคะ (การเสียสละ) จึงจะยึดถือสาระในการทำศพไว้ได้ ๆ จาคะนั้น ประมวลความลงก็เป็นไปในทางสละพัสดุสิ่งของและสละทางใจ ๆ จาคะเป็นคุณธรรมสำคัญอย่างหนึ่งซึ่งจะชักนำให้มนุษย์ทำความสัมพันธ์กันมั่นคง เป็นการแบ่งเบาภาระต่าง ๆ ที่จะทำในคน ๆ เดียวอย่างเหลือบ่ากว่าแรง ให้เป็นภาระที่ช่วยกันทำหลาย ๆ คนตามกรณีย์และตามฐานะ คล้ายการค้าขาย ๆ จุดประสงค์ของจาคะก็คือแลกเปลี่ยน เมื่อเสียสละพัสดุสิ่งไปก็ได้ผล คือพัสดุเป็นเครื่องตอบแทนบ้าง ได้ความชอบพอไว้พวกพ้อง ได้ชื่อเสียง ได้ความมองอาจบ้าง ที่สุดจะไม่เสียใจในการสละพัสดุของตน ๆ ส่วนการเสียสละทางใจโดยให้อภัย ก็ทำให้ใจสบายโดยไม่มีเวรไม่มีภัย ๆ ส่วนเป็นทางแลกเปลี่ยนอันมีของตอบแทนทั้งนั้น ๆ แม้ผู้เสียสละไม่ปรารถนาผลเลย ก็หนีไม่พ้น ๗ ณโอกาสนี้จะแสดงการเสียสละอันเป็นอุปการแก่การทำศพ ๆ ตั้งแต่เริ่มลงมือก็ต้องมีการเสียสละเรื่อยมา เป็นต้นแต่ต้องข้างต้องซื้อหาสิ่งของอันเหมาะแก่พิธีการพะนมศพ ๆ นอกนั้น ยังต้องจัดไทยธรรม และเครื่องรับแขก ๆ และต่อไปยังจะต้องมีส่งสักการศพอีก ๆ ส่วนต้องเสียสละพัสดุสิ่งของตลอดไป ๆ ในระวาง ๆ ที่มีการนี้จะต้องมีการเสียสละทางใจ คืออดทนและให้อภัยแก่อนิฐารมณ์อันไม่พึงปรารถนาอีกต่าง ๆ

นานา ฯ เอวํ โข สารมาทิยตา จาคสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ เพราะ
ฉะนั้น ผู้จะยึดสาระในการทำศพไว้ได้ จึงต้องอาศัยจาคะเป็นหลัก
อย่างหนึ่ง ๗

ประการสำรองห้า ฯ ผู้ทำศพจะต้องมีปัญญา (ความรู้รอบคอบ) จึงจะยึดถือสาระในการศพไว้ได้ ฯ ปัญญานั้น ประมวลความลงก็คือความรอบรู้ในการเกิดและการเคลื่อนไหวของสิ่งที่เกิดแล้วเคลื่อนไป โดยลำดับจนถึงที่สุดของมัน รู้จนตระหนักถ่องแท้ ฯ ข้อหลังนี้แลเป็นหลักสำคัญยิ่งที่จะช่วยให้สี่ข้อข้างต้นดำเนินไปโดยเรียบร้อยและมีผลใหญ่ ฯ กรณีย์ไม่ว่าใด ๆ เมื่อบุทคลทำลงไปแล้ว ย่อมมีอุปสรรคไม่มากก็น้อย ฯ ถ้าไม่มีปัญญาแก้ไขแล้ว การที่ทำลงไปก็ชะงักเสียบ้าง ถอยหลังบ้าง ไม่ลุถึงผลอันพึงปรารถนาได้ ฯ แต่ปัญญานั้นจะทำให้เกิดมีได้ ย่อมล่าช้ากว่าสี่ข้อข้างต้น ฯ จึงเป็นหน้าที่ของผู้แสวงหาปัญญา จะต้องฝึกฝนเล่าเรียนค้นคิดและสอบสวนทวนทบอยู่เนือง ๆ จึงจะใช้ปัญญาได้แคล่วคล่องว่องไว ๗ จะเห็นได้ดังโอกาสนี้ เจ้าภาพงานศพก็ได้ใช้ปัญญาดำริตริตรองแต่เริ่มงานนานมาแล้ว ความคิดก็ย่อมต้องคัดค้านกันเองและแก้ไขกันเองมาโดยลำดับ จนสำเร็จลงเป็นรูปงานอันปรากฏอยู่ขัดนี้ ฯ ก็ยังวางใจลงไปทีเดียวไม่ได้ ว่าจะไม่ผ่านอุปสรรคใด ๆ ยังต้องใช้ปัญญาคอยระวังแก้ไขทั้งในเวลาฉะเพาะหน้าและในเวลาต่อไปอีก ฯ ถ้าไม่ใช้ปัญญาเช่นว่านี้คอยตรวจตราอยู่ หากมีอุปสรรคผ่านมาแม้เล็กน้อยและแก้ไขไม่ทัน อาจทำ

ให้ผลที่ปรารถนาถอยลงไปได้ ฯ เอวํ โข สารมาทิยตา ปญฺญาสมฺปนฺเนน ภวิตพฺพํ เพราะฉะนั้น ผู้จะยึดสาระในการทำศพไว้ได้ จึงต้องอาศัยปัญญาเป็นหลักสำคัญอย่างหนึ่ง ฯ

ผู้จะยึดถือสาระ ย่อมประกอบด้วยธรรมห้าประการนี้แล ฯ

ณโอกาสนี้ มีการทำศพซึ่งมีรูปงานเป็นอนากุลกรรมอยู่ฉะเพาะหน้า เป็นเครื่องหมายส่อให้เห็นว่าเจ้าภาพได้มีธรรมห้าประการนี้แล้วเป็นอุปการ อันจะยึดไว้ได้ ซึ่งแก่นสารในงานนี้ ฯ

ต่อไปนี้ จะได้แสดงเทศนาโดยปุจฉาวิสัชนา ฉลองกุศลกิริยาของเจ้าภาพงานศพนี้ ฯ ก็ประเพณีเทศน์ปุจฉาวิสัชนาย่อมมีสัมมติกถาในเบื้องต้น เพื่อให้สัปปุริสชนคนผู้พึงสังเกตไว้ว่าผู้ใดแก้ผู้ใดถามตามแนวความที่พระโมคคลิบุตรติสเถระแสดงคัมภีร์กถาวัตถุเป็นฝ่ายสักวาทีและปรวาที ฯ ณบัดนี้ ข้าพเจ้า (นาคะประทีป) ผู้ถูกสมมติตนเป็นปรวาทีฝ่ายวิสัชนา ขออาราธนาท่านสาลิตุลผู้สักวาทีฝ่ายปุจฉาดำเนินสัมมติกถาต่อไป ณกาลบัดนี้ ฯ

สักวาที: นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ฯ

อถ โข สกวาทาจริโย รโห นิสชฺช ภควตา เทสิเตสุ ธมฺมวินเยสุ กงฺขํ อุปฺปาเทตฺวา อตฺตนา วินิจฺฉิตุ์ อสกฺโกนฺโต อุฏฺฐายาสนา เยน ปรวาทาจริโย เตนุปสงฺกมีติ ฯ

ณบัดนี้ ข้าพเจ้าผู้สมมติหน้าที่ตนเป็นสักวาทยาจารย์ฝ่ายปุจฉาจะกล่าวสัมมติกถาพอเป็นทางที่จะเข้าไปถาม ฯ ดำเนินความว่า

อถ โข สกวาทาจริโย ครั้งนั้นแล พระสักวาทยาจารย์สถิตอยู่
ณทิ่รโหฐานเงียบสงัด กงฺขํ อุปฺปาเทตฺวา เกิดวิมัติขึ้นในธรรมวินัยซึ่ง
พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนาไว้ มีนัยเป็นอเนกประการ โดยนิยมว่า
เป็นธรรมขันธ์ถึงแปดหมื่นสี่พัน ย่นเป็นนวังคสัตถุศาสนา ย่นลงมา
เป็นปิฎกสาม ฯ แต่เมื่อรวมความสัตถุศาสน์ทั่ว ๆ ไป ก็คงเหลือ
นามแต่ธรรมกับวินัยสองประการ คือทรงอ้างความจริงได้แก่ธรรม
และทรงแนะนำว่าควรประพฤติอย่างไรต่อธรรมใดเป็นวินัย ฯ เป็นอัน
รวบรัดลงได้ว่าทรงแนะให้ศึกษาและนำให้เดินตาม เพื่อทรายความจริง
เท่านั้น ฯ ที่สุดจึงมีคำยืนยันสัตถุศาสน์ ว่าพุทธพจน์ที่พระโลกนาถเจ้า
ตรัสเทศนาไว้ จะมากมายย้ายแยกกันอย่อย่างไร จักเป็นประการใด
โดยอุบายโกศลอย่างไร เมื่อว่าถึงรสแล้วก็เป็นวิมุตติรส เป็นการ
เปลื้องปลดให้สัตว์พ้นทุกข์อย่างเดียว อันจะกลายเป็นรสอื่นไปนั้น
หายมิได้ ฯ อุปมาเหมือนน้ำในมหาสมุทรอันกว้างใหญ่ แม้จะมี
น้ำมากมายสักเท่าไร ๆ ก็มีรสเค็มเท่านั้น ฯ แม้จะมีคำยืนยันอยู่
อย่างนี้ก็ดี ก็ยังไม่เป็นวิถีทางที่จะให้พุทธมามกชนเชื่อถือปฏิบัติให้
ลงรอยเรียบร้อยทั่วถึงกันไปได้ ยังมีการโต้แย้งถุมเถียงปฏิบัติแตก
ต่างกันไป ไม่ใคร่มีที่พ้นจากศีลพัตตปรามาส ฯ บางเหล่าถึงกับ
ถือวิปลาสจนเกือบไม่มีธรรมวินัย ฯ ยนฺนูนาหํ แม้ไฉนอาตมะจะพึง
ได้นักปราชญ์ชาติเมธิ ผู้สามารถย่ำยีทำลายเสียซึ่งวิมัติกังขาของ
ตนได้ ฯ เมื่อสักวาทยาจารย์นั่งดำริตริตรองไป ก็นึกได้ถึงท่าน

ปรวาทยาจารย์ ด้วยท่านเป็นผู้เชี่ยวชาญในพระปิฎกพุทธวจนะ แตกฉานในเหตุผลนิรุติปฏิภาน บางทีจะสามารถทำลายวิมัติของอาตมะให้อันตรธานสิ้นไปได้ ฯ ครั้นพระสักวาทยาจารย์ทำในใจฉะนี้แล้วเยน ปรวาทาจริโย พระปรวาทยาจารย์สถิตณทิศาภาคสถานใดเตนุปสงฺกมิ พระสักวาทยาจารย์ก็เข้าไปโดยสถานที่นั้น ฯ ครั้นถึงที่อุปจารพอสมควรแล้ว อุตฺตราสงฺคํ เอกสํ กริตฺวา จึงทำผ้าอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง ทำความเคารพตามแบบอย่างยานาการ ฯ เมื่อได้รับปฏิสันถารโดยสารูปเชื้อเชิญให้นั่ง สักวาทยาจารย์จึงตั้งกรกรรพุมประณมมือกล่าวว่า มาริส ปรวาทาจริย ข้าแต่ท่านปรวาทยาจารย์ผู้นฤทุกข์ควรบูชา ข้าพเจ้าเป็นกุลบุตรใคร่การศึกษาธรรมวินัย ถึกสลานเอสิ เป็นผู้แสวงหาว่าสิ่งอันใดเป็นกศล พอใจที่จะคบหาสมณพราหมณ์ผู้เป็นพหูสุตบุทคลอยู่เป็นนิจ เพื่อศึกษากรณียกิจที่จะนำตนให้ถึงสันติธรรม แต่การศึกษากลับชักนำให้ฟุ้งซ่านยิ่งมากครูมากอาจารย์ก็ยิ่งมากมติมากความ จนไม่รู้ที่จะถือตามครูยาอาจารย์ใด ฯ ถามใคร ใครก็ว่าผลที่สุดเป็นวิมุติรสทุกประการทานก็วิมุติรส เบ็ญจศีล ทศกุศลกรรมบถ ก็วิมุติรสสิ้นทั้งนั้น ไม่ว่านรกสวรรค์สรรพสิ่งใด ๆ ซึ่งพอมีอาคตฐานในธรรมวินัยแล้ว ล้วนไม่แคล้ววิมุติรส ฯ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะกำหนดรสต่าง ๆ เหล่านี้ให้เป็นอันเดียวกันได้ ครั้นซักไซ้ไล่เลียงเข้าจริง ๆ ก็อ้างอิงเอาพระนิพพาน ฯ ข้าพเจ้าไม่ทราบว่าทาน ให้ถึงนิพพานด้วยอาการอย่างไร

และข้ออื่น ๆ ต่อไปทำไมจึงส่งให้ถึงนิพพาน ฯ ท่านครูบาอาจารย์เหล่านั้นก็เถลไถลไป ที่ถึงกับเป็นไฟเอากับข้าพเจ้าก็มี ฯ บางท่านก็ปลอยแต่โดยดี ว่าทำทำไปเถิดคงได้ อตกกาวจโร เพราะวิมุติรสมิใช่วิสัยแห่งความตรึก ฯ บางท่านก็กล่าวว่าธรรมวินัยเป็นของลึกเป็นของยาก ไม่ใช่สักแต่ว่าปาก ๆ ก็ทรายได้ ฯ บางท่านก็ว่าเป็นนัย ๆ ว่าไม่เชื่อจะตกนรก ฯ ข้าพเจ้าได้ฟังก็ตันอกไม่รู้จะศึกษาสำเหนียกด้วยประการไร เพิ่งมาได้ฟังเกียรติคุณของท่านปรวาทยาจารย์ ว่ามีปฏิสัมภิทาญาณในทางธรรมวินัย สามารถกล่าวแก้ความสงสัยของผู้ที่ตกอยู่ในห้วงแห่งวิจิกิจฉา ฯ สเจ เต อครุ ถ้าหากว่าการกล่าวแก้ปัญหาของข้าพเจ้าไม่เป็นการหนักแก่ท่านอาจารย์ ข้าพเจ้าขอรับประทานอภัย ใคร่ขอศึกษาต่อสำนักท่าน ณกาลบัดนี้ ฯ

ปรวาที: ตำ สุตฺวา ปรวาทาจริโย เมื่อพระปรวาทยาจารย์ได้สดับคำของสักวาที สังเกตเห็นเป็นผู้มีกิริยาวาจาเรียบร้อย ถ้อยคำก็น่านวลควรแก่ธรรมสากัจฉา พอจะสังสนทนาด้วยกันได้ แต่ทว่านิสสัยของนักปราชญ์ ย่อมไม่ประกาศซึ่งความเป็นบัณฑิต ด้วยสามารถแห่งทิฐิและมานะ ฯ อตฺตานำ ปริโมเจตุกาโม พระปรวาทยาจารย์ประสงค์จะปลดเปลื้องเสียซึ่งภาวะที่ตนมิได้มีสัพพัญญุตญาณ จึงตอบคำสักวาทยาจารย์โดยอัธยาศัยว่า ภทนฺเต สกวาทาจริย ข้าแต่ท่านสักวาทยาจารย์ ข้าพเจ้าก็มีสติปัญญาน้อยไม่สามารถจะหยั่งทรายพุทธวิสัย แม้จะได้ศึกษาธรรมวินัยอยู่บ้างก็ไม่ถ่องแท้ แต่เมื่อท่าน

ใคร่สนทนาก็ให้ถือเพียงเป็นธรรมสากัจฉา อย่าถือว่าข้าพเจ้าเป็นผู้จะแก้ปัญหาของท่านให้สิ้นวิมัติกังขาโดยสิ้นเชิงได้ ฯ ข้าพเจ้าจะขอโอกาสให้ท่านสังเกตไว้อย่างหนึ่ง ซึ่งมักเป็นอันตรายในการสังสนทนา ฯ คือว่าต้องระวังสติไว้ให้เป็นวทัญญู รู้ฟังคำกล่าวของผู้อื่น ไม่ใช่ยึนกรานโดยถือทิฐิและมานะ ว่า อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญํ ของข้านี้จริงแท้ของผู้อื่นแลเหลวเปล่าหมด ธรรมสากัจฉาจึงจะมีสาระได้อรรถรสด้วยกันทั้งสองฝ่าย ฯ หาไม่จะกลายเป็นสารัมภสากัจฉา มิใช่ธรรมสากัจฉาเลย ฯ ข้าพเจ้าเคยพบคาถาบทหนึ่งท่านกล่าวไว้ในมูลปริยายชาดก ทุกนิบาตว่า

พหูนิ นรสีสานิ โลมสานิ พฺรหานิ จ
คิวาสุ ปฏิมุกฺกานิ โกจิ เทเวฏฺ กณฺณวา ฯ

หัวคนที่ผมดกปกไหล่มีมากมายหลายหัว แต่ในหัวเขาเหล่านี้จะมีหูก็สักหูหนึ่งเท่านั้น ฯ ด้วยเหตุนี้ธรรมสากัจฉาการสนทนาธรรมจึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามเข้าใจคำพูดกันด้วยอาการอันดี ฯ เคยมีแนวยาลิเป็นอเนกกล่าวไว้ในวาระแสดงธรรมว่า สกฺกจฺจํ สุณาถ สาธุกํ มนสิกโรถ ภาสิสฺสามิ ท่านทั้งหลายจงฟังโดยเคารพ จงทำในใจให้สำเร็จประโยชน์ ซึ่งคำที่เราจะกล่าวบัดนี้ ฯ ข้าพเจ้าเข้าใจว่าท่านสักวาทีก็คงมีมนสิการมาแล้วเช่นนั้น จึงเป็นอันไม่ต้องกล่าวอย่างอื่นให้ป่วยเวลา ท่านพึงทำการสนทนาตามความพอใจในกาลบัดนี้ ฯ

สักวาที: ข้าแต่ท่านปรวาที สุนทรวิที่ท่านได้กล่าวเตือนสติ ข้าพเจ้าเช่นนี้งามยิ่งนัก ประจักษ์แจ่มแล้วแก่ข้าพเจ้าด้วยอาการอันดี สมควรได้รับยกย่องเป็นครูฐานิย์ตำแหน่งอาจารย์ ฯ อตฺเถน เม อตฺโถ โน พยญฺชเนน ข้าพเจ้าได้ตั้งใจมาแล้วว่าต้องการแต่อรรถรส มิได้ตั้งใจจะจำจดตัวพยัญชนะให้มากมาย ฯ ข้าพเจ้าเป็นฝ่ายมาร้องขอ ก็จะตั้งปัญหาทีละข้อๆเป็นลำดับไม่ให้สับสนปนคละ เป็นระยะๆไป ฯ

ณโอกาสนี้เป็นวารสมัยฉวกิจพิธี มิศพเป็นต้นเหตุ ท่านเจ้าภาพอาราธนาให้เขียนเทศน์เป็นปุจฉาวิสัชนา ฯ ข้าพเจ้าก็จะตั้งปัญหาว่า ศพ นั้นคืออะไร ทำไมเราจึงเรียกกันว่าศพ ฯ ข้าพเจ้าได้เคยพบกลอนเก่าสิ่วรรคว่า “ฉโวแปลว่าผี โดยวิธีท่านปรารภ เพียญชนอาเทศแปลงเพศเป็นศพ” แต่อาคตฐานที่พบนั้น ข้าพเจ้าลืมเสียแล้ว ฯ โหตุ เอาเถอะ ต่างว่าหลักลอย แต่ที่ว่านั้นเข้าร่องรอยกันได้สนิทดี เพราะคำว่า “ไปเผาผี” ยังมีใช้กันโดยสามัญ เรียกกันว่าชั้นปากตลาด ถ้าหากว่าเราจะยาตรออกไปพ้นกรุงเทพมหานครนี้ เราจะได้ยินคำว่า “เผาผี” ๆ นี้และหนาหู ดูคำว่า ศพ กับ ผี หมายความอย่างเดียวกัน ฯ ท่านปรวาทีโปรดแถลงให้ทราบว่า ศพ นี้เป็นภาษาอะไร และแปลว่ากระไร ฯ

ปรวาที: อ่อ ท่านสักวาทยาจารย์ ท่านสงสัยคำว่าศพ และท่านได้พบกลอน แปลคำศพว่าผี ดูก็พอฟังได้ แต่ไม่สนิท ฯ ที่แปลฉวศัพท์ ว่าศพ นั้น แม้จะมีหลักไวยากรณ์แปลง ฉ เป็น ส ได้ในที่บางแห่ง เช่นกัจจายนปาฐูในตัทธิต สูตรหนึ่งว่า “ส ฉสฺส วา

เอา ฉ เป็น ส ได้บ้าง” ดังนี้ ก็เห็นมีแต่พวกสังขยาตัทธิตเช่น สัฏฐี ฯ ฉวศัพท์ที่มาในภาษาบาลี ไม่เคยพบว่าแปลง ฉว เป็น สว ฯ ต่างว่าเราจะยกให้ว่า ผู้แต่งกลอนที่ท่านยกมาอ้างนั้น ท่านโอมขึ้นว่า บรรดา ฉ เป็น ส ได้ทุกแห่ง คือยก วา ท้ายสูตรนั้นออกเสีย ตกลงเป็นเอา ฉ เป็น ส ได้หมด ฯ ตัวอักษรก็ยังไม่ตรง คือภาษาบาลีเป็น ส (ล) ที่เราเขียนกันเป็น ศ (ค) ฯ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงขอปฏิเสธเสียทีเดียว คือคำว่า ศพ ไม่ได้อาเทศมาจาก ฉวศัพท์ ฯ คำว่า ศพ เป็น ศวศัพท์ ภาษาสังสกฤตตรง ๆ ไม่ต้องสงสัย ฯ และที่แปลว่าผี ก็หวันไปไม่สนิท สังของปทานุกรมกระทรวงธรรมการไม่ได้ ฯ ในนั้น เขาแปลไว้สองนัย นัยต้นว่า ซากผี คือมีคำซากอยู่ข้างหน้า ไม่ได้แปลแต่ว่า ผี คำเดียว นัยหลังแปลว่าร่างคนตาย ฯ

สักวาที: อาคเมตุ ตาว ประเดี๋ยวท่านปรวาทยาจารย์ ตรงนี้ค่อนข้างจะขบขัน ฯ ข้าพเจ้าได้พลิกปทานุกรมดูแล้วเหมือนกัน คือดูที่คำศพ เห็นแปลว่าซากผี นึกสงสัยขึ้นมาว่า ผี คืออะไร ก็กลับไปพลิกดูที่คำผีอีก ท่านแปลไว้ว่า “ซากศพ” และไขความไว้ว่า “คนที่ตายไปแล้ว ถือกันว่าเป็นผีหลอกหลอนคนได้” ฯ กลับกันไปกลับกันมา ก็เกิดสงสัยคำว่า ซาก ในคำแปลทั้งสองแห่ง คือ ซากผี ซากศพ นั้นจะหมายความว่า ซากคือผี ซากคือศพ หรือจะหมายความว่า ซากของผี ซากของศพ ฯ ขอให้ท่านปรวาทีแปลความหมายในสองคำนี้ให้ข้าพเจ้าฟังเสียก่อน ฯ

ปรวาที: ข้าแต่ท่านสักวาที ท่านสงสัยคำคู่เช่นนี้ก็ควรอยู่ ฯ คำคู่ ๆ เช่นนี้ได้เกิดความยากในการปรับถ้อยคำมานานแล้ว ยังถือเป็นยุตติกันลงไปไม่ได้ ฯ บางอาจารย์ก็อธิบายว่าเป็นสุรอยคำคำหนึ่งอีกคำหนึ่งเป็นตัวความ ฯ บางคำก็มีความทั้งสองคำ เมื่อประสมกันเข้าแล้ว ทำให้ความเพี้ยนเป็นอื่นไปได้บ้าง ฯ บางคำเมื่อประสมเข้าแล้ว ความก็คงเดิม เป็นแต่กระชับปากเข้าบ้าง ทำให้ความหมายแคบเข้าบ้าง ดั่งนี้เป็นต้น ฯ คำว่า ซากผี กับ ซากศพนี้ ถ้าแยกออกเป็นสองคำ ก็แปลได้ทั้งสองคำ ฯ ข้าพเจ้าจะขออธิบายแต่ข้อหลัง คือที่ว่ากระชับปาก และจำกัดความให้แคบนั้น โดยสังเกตที่เคยใช้มา ฯ วัตถุบางชะนิดที่มีขึ้นโดยธรรมชาติ หรือโดยประดิษฐ์ อันโลกสมมติแล้วว่าลักษณะและกิจของมันจะต้องเป็นเช่นนั้น ๆ ฯ ภายหลังวัตถุนั้นทรุดโทรมไปจากภาวะเดิม ยังทิ้งเพียงร่องรอยไว้ให้ทราบได้ว่าวัตถุนี้เดิมมีลักษณะอย่างนั้น ทำหน้าที่อย่างนั้น ฯ รอยที่ทิ้งไว้นี้แล คือซาก เช่นซากเตา ฯ เตาตามลักษณะสมมติและหน้าที่ของมันหมดไปแล้ว ยังเหลือแต่รอย เช่นเถ้าถ่านและเศษอิฐแห่งเตา ฯ และซากโบราณวัตถุ เช่นเจดีย์ โบสถ์วิหาร อันหมดลักษณะที่สมมติแล้ว เหลือแต่ฐานและสิ่งที่หักพังลงมากองอยู่ แต่ยังแสดงให้รู้ว่าเดิมเป็นอย่างไร ฯ อย่างนี้แล คือซาก ฉันใด ฯ ศพเล่า ก็เป็นซากของคนที่ตายแล้ว ผีก็เป็นซากของคนที่ตายแล้ว คือขาดลักษณะที่สมมติว่าเป็นคน และหมดกรณียกิจ ทำการอันใดไม่ได้ ยังทิ้งรอยพอให้รู้ว่าเดิมคือคนเท่านั้น ฯ

เพราะฉะนั้น ซากศพก็ดี ซากผีก็ตาม จึ่งเป็นคำคู่อันหมายความถึงร่างแห่งคนตายแล้วเท่านั้น ฯ

สักวาที: กสฺโลสิ ปรวาทาจริย ท่านปรวาทยาจารย์ฉลาดพูดอธิบายน่าฟังอยู่ ฯ แต่ทำไมปลาทูนึ่ง ปลาช่อน ปลาดุก ที่เขาทุบตายแล้วเอามาทำอาหาร จึ่งไม่เรียกว่าซาก ฯ ส่วนคางคกตายซาก แมลงมุมตายซาก (ตำรายาเสียด้วย) จึ่งเรียกว่าซาก ฯ ข้าพเจ้าสังเกตดูเห็นคำว่า ซากนี้ มันจะเป็นคำเรียกสัตว์ตายที่แห้งกร่องแล้วทิ้งอยู่ในที่อันแลเห็นได้ ฉะนี้กระมัง ฯ ท่านปรวาทีได้กล่าวมาแล้วถึงซากเตาและซากโบราณวัตถุ ล้วนแต่แสดงว่าของเหล่านั้น หมดทั้งลักษณะและกิจ ยังเหลือรอยไว้พอให้สังเกตว่าเดิมเป็นอะไรมาเท่านั้น ฯ เพราะฉะนั้น สัตว์และมนุษย์ที่ตายใหม่ ๆ จะไม่เรียกซากดอกกระมัง ฯ อาทิ เชิญอายน้ำศพ ไม่ว่าอายน้ำซากศพ ไปเผาศพ แม้ศพนั้นเป็นซากแล้วก็ยังไม่ว่าเผาซากศพ ฯ ขอให้ท่านปรวาทีพิจารณาคำซากเสียใหม่ ฯ

ปรวาที: อโห ท่านสักวาทีฟังคำพูดข้าพเจ้าไม่ออกเสียแล้ว ฯ ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้วว่าคำคู่ บางคำเมื่อประสมกันเข้าแล้วความก็คงเดิม เป็นแต่กระชับปากเข้าบ้าง ทำให้ความหมายแคบเข้าบ้าง ฯ เหมือนคำว่าศพที่กำลังเถียงกันอยู่นี้ เมื่อพูดว่าศพ ใคร ๆ ก็ทราบว่าร่างคนที่ตายไปแล้ว แต่พูดว่าซากศพ ก็ทำให้กระชับปากเข้า ฯ แต่เพราะคำว่าซาก มีที่ใช้ทั่วไปในสัตว์อื่น ๆ ที่ตายแล้วและทรุดโทรมอยู่ด้วย ฯ เมื่อพูดว่าซากศพ ก็จำกัดความหมายให้แคบเข้า

ว่าซากของคน ฯ เพราะสัตว์เดียรฉาน ไม่ได้ยินใครเรียกว่าซากศพ นอกจากพวกอุตริเรียก หรือทำให้เห็นขัน เช่นว่าทำศพหมา ฯ เพราะฉะนั้น คำว่าซากศพ ถ้าหมายถึงศพที่ยังไม่เป็นซาก ก็เป็นคำทำให้กระชับปาก ฯ ถ้ามีประโยคอื่นพูดรวมเข้ามาพอที่จะได้ความสละสลวยแล้ว เขาก็ใช้คำเดียว ฯ เช่นไปอายน้ำศพที่ท่านว่าถ้าเติมซากเข้าเป็นอายน้ำซากศพ ก็น่าจะหึ ฯ บางทีกล่าวถึงความรวมอยู่ในคนตายคนเดียว แต่ความเพ่งแห่งคำเป็นคนละระยะ ก็ใช้โวหารต่างกัน เช่นกรมการอำเภอ ไปชันสูตรพลิกศพ ไม่ได้หลักฐานว่าศพใคร เพราะเหลือแต่ซาก สังเกตว่าตายมากว่าเดือนแล้ว ฯ ฉะนี้แล ท่านสักวาที ท่านพึงสังเกตคำคู่อันมีความหมายได้หลายอย่างด้วยประการดังนี้ ฯ เพราะเหตุฉะนั้น ที่ปทานกรมของกระทรวงธรรมการแปลคำว่าศพไว้สองนัย คือแปลว่าซาก ผีมีอันความหมายว่าผีคือซากแห่งคนตาย และแปลว่าร่างคนตาย เพื่อจะหลีกเลี่ยงคนพ้นฝอยหาตะเข็บ ดุจดังที่ท่านสักวาทียกขึ้นเป็นปัญหามานี้ ฯ

สักวาที : ติฏฺฐตุ มาริส ขอประทานโทษเถอะท่านปรวาที ข้าพเจ้าจะได้ตั้งใจพ้นฝอยหาตะเข็บนั้น ยังไม่ได้ เป็นแต่ตะเข็บมันไต่ออกนอกฝอยมาให้ข้าพเจ้าเห็น ก็เป็นความจำเป็นที่จะต้องพิจารณา ฯ ถ้าหากคำถามของข้าพเจ้าจะชักพาให้ท่านปรวาทีเห็นเป็นเช่นนั้นไป ข้าพเจ้าก็ต้องขออภัยในคำนี้ ฯ อุจฺจยํ ปฏิคฺคณฺหตีติ อภิกงฺขาม หวังว่าท่านปรวาทีจะอดทนยกโทษให้ไม่ถือสาต่อข้าพเจ้าผู้โง่เขลา ฯ เจริญรอยอย่างพระผู้มีพระภาคเจ้าคราวเสด็จอยู่เมืองโกสัมพี พระนาง

มาคัณฑิย์อัครมเหสีพระเจ้าอุเทนราช จ้างคนให้คอยบริภาสพระองค์ท่ามกลางถนน จนพระอานนท์กราบทูลให้เสด็จไปเสียเมืองอื่น พระองค์ทรงยืนกรานมิยอมเสด็จไป และยังประทานเทศนานัยอันประพันธ์เป็นคาถาไว้ในคัมภีร์ธรรมบทขุททกนิกายว่า

อหำ นาโคว สංคาเม จาปาโต ปติตำ สรำ
อติวากฺยำ ติติกฺขิสฺสำ ทุสฺสีโล หิ พหุชฺชโน

ความว่า เราจักอดทนซึ่งคำที่บุทคลกล่าวล่วงเกิน ดุจช้างศึกอดทนต่อลูกธนูอันซัดมาดั่งห่าฝน เพราะปวงชนโดยมากมีปกติเป็นฝ่ายต่ำ ดังนี้ ฯ ที่จริง คำในภาษาหนึ่ง ๆ ซึ่งเป็นคำสามัญอันชนทุก ๆ ชั้นใช้เป็นเครื่องหมายสื่อทราบอยู่ทั่วกัน จะแปลหันกลับไปหาคำอื่นให้มีน้ำหนักเท่า ๆ กันนั้น ข้าพเจ้าก็เห็นเป็นของยาก ฯ แต่หากข้าพเจ้าเชื่อในความสามารถของท่านปรวาที จึงได้ยกแยกปัญหานี้ขึ้นให้ท่านพิจารณา ฯ เมื่อท่านได้วินิจฉัยมาเพียงเท่านี้ ก็พอมองเห็นวิถีทางความ พอจะเข้าใจตามไปได้ ว่าร่างของคนที่ล่วงลับดับไปนั้น เรียกกันโดยถนัดปากว่าซากศพ หรือซากผี ฯ นี้แสดงตามคำแปลปทานุกรมของกระทรวงธรรมการ อันเป็นหลักฐานใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ฯ แต่ความสำคัญในคำว่าศพยังมีอีกนัยหนึ่ง ซึ่งท่านได้คัดค้านกลอนของข้าพเจ้าว่า ฉโว แปลว่าผี นั้นไม่สนิท และอาเทศฉวศัพท์ เป็นศพ นั้นก็ไม่ใช่ และคำว่า ศพ นั้นคือ ศวศัพท์ เป็นภาษาสංสกฤตโดยตรง ๆ หาใช่อาเทศไม่ ฯ เอวำ สติ เมื่อเช่นนั้นไซร้

ท่านจะต้องอธิบายให้แจ้งชัดในมูลศัพท์ทั้งสองคือ ศพ และ ผิ ฯ คำว่า ศพ ที่มีในภาษาสังสกฤตนั้น แปลว่ากระไร ๒

ปรวาที: ข้าแต่ท่านสักวาที คำว่า ศวฺ ในภาษาสังสกฤตนั้น พบในพจนานุกรมแปลตัวธาตุไว้หลายนัย นัยหนึ่งว่า ไป เข้าไป นัยที่สองว่า ซ่อม เปลี่ยน แปลงรูป ฯ เมื่อสำเร็จรูปเป็นศวะ แล้วก็แปลว่า ศพ ร่างกายที่ตายแล้ว เท่านั้น ๒

สักวาที: ข้าแต่ปรวาที หลักฐานภาษาสังสกฤตที่ท่านนำมากล่าวนี้ ข้าพเจ้าเชื่อแล้ว ฯ แต่ทว่าธาตุคือ ศวฺ มีความไปอย่างหนึ่ง เมื่อสำเร็จเป็นนามคือ ศวะ ทำไมจึงแปลไปอีกอย่างหนึ่ง ฯ เมื่อแปลเป็นคนละอย่างดังนี้ จะถือว่าเป็นศัพท์เดียวกันหรือไฉน ๒

ปรวาที: เป็นศัพท์เดียวกันสิท่าน ตัวธาตุ แปลโดยกิริยาอาการของมัน เมื่อสำเร็จเป็นนามก็ไม่แปลอย่างธาตุ เอาคำนั้นเองมาใช้ ฯ ที่ศวฺ เป็นกิริยา แปลว่า ไป นั้น คือหมายความว่าความเป็นอยู่อย่างโลกสมมตว่า คนเป็นนั้น มันไปเสียแล้ว ศวฺ จึงเป็นเครื่องหมายร่างที่ยังเหลืออยู่ กลายเป็นนามของอัตตภาพนั้น ฯ คำว่า ไปหมายว่าตาย แม้ในภาษาไทยก็ใช้กันอยู่เนืองๆ เช่นคนเจ็บหนัก ถ้าตายลงในขณะนั้น พอคนพยาบาลออกมา มีผู้ถามว่าคนไข้เป็นอย่างไรบ้าง ถ้าเขาบอกว่า ไปเสียแล้ว ก็พึงทราบเถิดว่าชีวิตจิตต์ใจไปเสียแล้ว ยังเหลือแต่ร่าง ฯ และคำว่า ไป ที่ภาษาสังสกฤตว่า ศวฺ นั้นยังตราอยู่กับร่าง จึงเรียกร่างนั้นว่าศพ คือร่างที่ชีวิต

จิตต์ใจไปเสียแล้ว ฯ ในภาษาไทย มีคำเปลี่ยนหลายคำ ในการตอบเมื่อขณะนี้ เช่นว่า ตายแล้ว สิ้นแล้ว หมดลมแล้ว ดับแล้ว ถ้าเป็นคนที่เขาชังน้ำหน้า ไม่มีใครพโท เขาก็ว่า ขอดแล้ว จุยเห่แล้ว ดั่งนี้เป็นต้น ฯ ท่านสักวาทีพึงทรายความหมายแห่งคำว่าศพ ในภาษาสำสกฤตโดยนัยฉะนี้ ฯ

สักวาที : อภิกฺกนฺตำ โข มาริส งามยิ่งนักท่านผู้นฤทุกข์ ฯ ถ้าฟังเผิน ๆ ก็เข้าอกเข้าใจดี คำที่ท่านว่านี้เป็นภาษาสำสกฤต ฯ แต่ภาษาไทยนั้น ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อยังไม่ได้ภาษาสำสกฤตมาใช้ก็คงใช้คำว่าผี ฯ ผี นี้เห็นจะแปลว่า ไป ดอกกระมัง ฯ นึก ๆ ดูก็น่าจะฟังได้ เช่นเมื่อผู้พยาบาลคนไข้บอกว่า ผีเสียแล้ว ก็คงเข้าใจว่าตาย ฯ แต่ ผี จะแปลว่า ไป ได้หรือไม่ นี้และสงสัย เพราะไม่เคยเห็นใช้เช่นไปเที่ยวหรือไป ไม่เคยได้ยินพูดว่าผีเที่ยว หรือผี ฯ เช่นนี้ จะเอาคำว่าศพ ที่แปลว่าไป มาปรับกับคำว่าผี ดูกระไรอยู่ ฯ ขอให้ท่านพิจารณาดูและอธิบายความเสียใหม่ ฯ ด้วยคำว่าผีนี้ มีที่ใช้นอกจากเรียกร่างคนตายที่ท่านว่า ฯ ในปทานุกรม ข้าพเจ้าก็ได้ยกมาให้ท่านฟังแล้วว่า ผี ท่านแปลว่าซากศพ และยังขยายความต่อไปอีกว่า คนที่ตายไปแล้ว ถือกันว่าเป็นผีหลอกหลอนคนได้ ฯ โดยนัยนี้ ยังมีเรียกกันเป็นอเนก เช่น ผีป่า ผีดง ผีโหง ผีห่า ผีกะ ผีปอบ ผีชะมบ ผีพ้า เป็นต้น จนไม่รู้ว่าผีอะไรต่อมิอะไร ฯ และผีเหล่านั้นไซร้ ยังเที่ยวเพ่นพ่าน เที่ยวกินกบาล เที่ยวหลอกหลอน เข้าซ่อนสิงในใครต่อใคร ฯ

คิดๆ ไปคล้ายว่าผีจะเป็นจำพวกมีชีวิตประเภทหนึ่ง ซึ่งมีบ้านเมืองของตนอยู่โดยอิสสระ ฯ เพราะฉะนั้น ที่ท่านปรวาทีแถลงถึง ศวฺศัพท์ ภาษาสำสกฤตซึ่งแปลว่าไป กลายมาเป็นคำว่าศพ เรียกร่างที่ยังอยู่ คิดๆ ดูแล้วไม่น่าจะเอามาสวมกับคำว่าผีเลย ฯ ข้าพเจ้าไม่เห็นใช้คำว่าศพในภาษาสำสกฤตกว้างออกไปเหมือนคำว่าผีของไทยเรา ฯ การที่แปลศพ ว่า ผี น่าจะเป็นการเดาเสียละกระมัง ท่านปรวาทยาจารย์ ฯ

ปรวาที: ท่านสักวาทีพล่ามใหญ่เสียแล้ว นี่เรากำลังพูดกันด้วยคำว่าผี หาใช่พูดด้วยประวัติของผีไม่ ฯ ข้าพเจ้าไม่ใช่พวกผี ไม่สามารถจะทราบกิจการบ้านเมืองของผีได้ ฯ เรื่องของผีมีอย่างไรยกไว้ให้พวกทำเอนศัยโคลยีเดียเถิด ฯ ณที่นี้ข้าพเจ้าจะกล่าวแก้แต่คำแปล ศพ และ ผี ที่ท่านค้านถึงคำแปล ฯ นี่แน่ท่านสักวาที ภาษาพูดที่เกิดขึ้นในโลกนี้เกิดขึ้นได้หลายทาง จะยกตัวอย่างมาเป็นปฏิปุจฉาพยากรณ์สักสองสามคำ พอเป็นทางนำให้ท่านเปรียบเทียบในคำว่าศพ และ ผี เช่นคำว่า หวิ ท่านจะแปลว่ากระไร ฯ

สักวาที: ข้าแต่ท่านปรวาที คำว่าหวิ แปลได้สองอย่าง ฯ ถ้าเป็นนาม ก็ได้แก่วัตถุซึ่งเป็นชีสำหรับเสยสางสิ่งที่เป็นเส้น เช่นผมและขน และเป็นคำเรียกกัทลิผลที่ยังมิได้ปลิดออกจากกัน ฯ ถ้าเอาคำนั้นมาใช้เป็นกิริยา ก็ได้แก่อาการเสยสาง เช่นหวิผม ฯ

ปรวาที: นั่นนั่น ท่านสักวาที ฯ คำเช่นนี้แล เป็นศัพท์นิยมที่ใช้สองอย่าง ทั้งนามและกิริยา ฯ ยถา และมีครุวนาฉันใด ฯ

เอวเมว โข ก็มีอุปไมยเหมือนคำ ศว. สกฎภาษา ก็ใช้ได้ทั้งเป็นนามและกิริยาฉันนั้น ฯ ท่านสักวาทีพึงมนสิการด้วยดี ฯ ศัพท์ที่เป็นทั้งนามและกิริยาชะนิดเกิดด้วยเดิมมีแต่กิริยา เขาสังเกตกันว่าเกิดด้วยความจำเป็นของมนุษย์ อาทิตุจคำว่าหวีที่กล่าวนี้ ฯ คือมนุษย์ที่เกิดมาย่อมมีผม เมื่อผมยาวปกหน้าปกตาลง ก็เอามือเสยสางกิริยาอย่างนี้ (ภาษาไทย) เรียกว่าหวี ฯ ครั้นต่อมา เมื่อรู้วิธีทำเครื่องมือใช้ จึงทำวัตถุให้เป็นซี่คล้ายนิ้วมือใช้หวีผม และหวีอะไร ๆ ต่อไป ฯ แต่มิได้คิดบัญญัติคำอื่นใดขึ้นเรียกวัตถุนั้นให้แปลออกไปจากกิริยา คำว่าหวี (กิริยา) จึงตราแน่นลงไปในวัตถุที่ใช้หวีนั้น ฯ ในคำว่าศพก็เหมือนกัน ท่านสักวาทีพึงสำเหนียกโดยนัยที่อธิบายมาฉะนี้ ฯ

ทีนี้จะว่าด้วยคำว่าผี ที่ท่านสักวาทีได้ยกขึ้นมาบรรยายหลายประการ เป็นต้นว่าผีป่า ผีบ้าน ตลอดถึงผีพ่า ท่านเห็นว่าไม่ใช่เรียกฉะเพาะร่างคนตาย ดูความหมายมากออกไปกว่าศพ คล้ายว่าผีจะมีพิภพอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งถ้าจะเทียบกับคำว่าศพแล้ว ห่างไกลกัน ฯ ข้อนั้นไม่ประหลาด เพราะเป็นตามธรรมชาติของภาษาซึ่งปรากฎขึ้นในครั้งแรก ฯ เมื่อมีคำหนึ่งหมายวัตถสิ่งหนึ่งแล้ว ถ้าวัตถนั้นเปลี่ยนแปลงไป ก็มีผู้บัญญัติคำใหม่ใช้แทนวัตถุที่เปลี่ยนนั้น ฯ ปัญหาของคำก็ไม่ค่อยมี เพราะคำเดิมไปสุดลงเสียเมื่อวัตถุนั้นเปลี่ยนแปลง เช่นข้าว เอามาตำให้ละเอียดแล้วประสมสิ่งอื่น ๆ เป็นต้นว่าน้ำตาล

ลงไป ทำเป็นอาหาร ฯ ขั้นต้น เรียกว่าข้าว ครั้นบี่นละเอียดแล้ว เรียกว่าแป้ง เมื่อประสมกับน้ำตาลเป็นต้นแล้วทำเป็นอาหาร เรียกว่า ขนม ดังนี้ ฯ คำว่าข้าวก็ไม่ค่อยมีปัญหา เพราะเปลี่ยนแปลงครั้งแรกก็เรียกว่าแป้งเสียแล้ว คำว่าข้าวก็หมดโวหาร ฯ อันนี้ เป็นธรรมดาของภาษา ฯ ส่วนคำว่าผีนั้น ข้าพเจ้าสังเกตว่าในภาษาไทยชั้นเดิม จะใช้เปลี่ยนแต่เมื่อคนตาย หมายร่างที่เหลืออยู่ ฯ ส่วนที่ไปนั้น ไม่มีใครบัญญัติว่ากระไร ฯ ภายหลังมีอารมณ์อันหนึ่งอันใดมาปรากฏโดยแวบ ๆ วาบ ๆ ในเวลาค่ำคืน ทำให้ตื่นตกใจกลัว หาตัวไม่พบ ประสพกับเหตุที่คนตายใหม่ ๆ อันเป็นวิสัยที่ตนกลัวอยู่แล้ว คือไม่อยากตาย ก็จะสำคัญมั่นหมายว่าเป็นส่วนหนึ่งของผี ฯ แต่ก็หาได้ระบุออกมาไม่ว่าส่วนหนึ่งที่ว่านี้ ควรจะเรียกอย่างไร ได้แต่โวหารว่าผี ฯ เมื่อเช่นนี้ ผีจะเกิดมีอกกี่พวก ก็ไม่เป็นการแปลกอะไร เราพอจะสันนิษฐานได้ว่าเกิดผีต่าง ๆ ขึ้นเพราะร่างของคนตายเท่านั้น นอกนี้ยังต่างกันโดยอาการตายอีก เช่นผีตายโหง ผีตายห่า ผีตายพราย ฯ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาทยาจารย์ ข้อสันนิษฐานของท่านก็พอฟังได้อยู่ คือธรรมดาสิ่งใดที่เราไม่รู้ ย่อมพาให้เกิดความสงสัยแยกย้ายไปหลายประการ ทำให้เกิดความคาดคะเนขึ้นต่าง ๆ นานา พาให้ผิดแผกไปจากความจริงก็มี เพิ่มทวีพอกความจริงออกไปได้มากก็มี ฯ สมสุนทรวิจิภาษิตคาถา ซึ่งหงสโพธิสัตว์กล่าวไว้ใน

หังสชาดกวิสัตินิบาตว่า รตฺติมนฺโธว รูปานิ ผุลฺลานิ อนุปสฺสติ คนอยู่ในที่มืดณราตรี ย่อมเห็นรูปเขื่องไปกว่าจริงทั้งนั้น ฯ ข้อนี้ ข้าพเจ้าไม่คัดค้าน เพราะเป็นการไหลเลื่อนเกลื่อนกลาย ฯ บางคำ ถึงกับความเดิมนั้นศูนย์หายกลายเป็นความอื่นก็มิ ยกตัวอย่างคำ บาลีเช่นเวทนาและสงสาร ฯ ถ้าเราจะแปลตามโวหารสยามภาษา ก็ หมายความไปทางเมตตากรุณา หาตรงความหมายเดิมไม่ ฯ แต่ ที่ข้าพเจ้าตั้งข้อถามว่าผินขึ้นไว้ ก็ประสงค์ให้ท่านปรวาทีแปลฉะเพาะ คำ และแสดงโดยปริยาย ฯ ท่านตอบข้าพเจ้า แต่ด้วยอธิบายการ ขยายตัวของคำอย่างเดียวเท่านั้น ส่วนจุดสำคัญของคำว่าผิ ท่านยัง ไม่มีคำเปรียบเทียบที่เคียงใกล้ ฯ แม้จะเป็นกิริยาที่เดียวไม่ได้ ก็พอ ให้ใกล้เคียง หรือจะหลีกเลี่ยงไปในทางเป็นวิเศษณ์ พอให้เข้าอยู่ใน แนวสังเกตของนักศึกษา ฯ ขอให้ท่านแถลงข้ออุปมาอีกสักครั้ง จะ ได้เป็นเครื่องประดับสติปัญญาแห่งชนภายหลังต่อไป ฯ

ปรวาที: เอ ท่านสักวาทีนี่รุกใหญ่เสียแล้ว ฯ ก็คำว่าผินั้น มันหาคำอื่นในภาษาเดียวกันแทนไม่ได้ ถึงกับต้องชี้ตัวจริง คือร่าง คนตายให้เห็นว่าเป็นคำแปล และได้นำคำว่าศพในภาษาสังสกฤต มาแทนเป็นไวพจน์ จนกลายเป็นภาษาไทยใคร ๆ ก็รู้ทั่วถึงกันหมด ว่าคืออะไร ฯ ท่านก็ยังไม่เข้าใจ ยังจะให้หาอุปมาอุปไมยอีกเล่า ฯ ข้าพเจ้าก็ไม่ทราบว่าจะหาที่ไหนให้ นึกได้แต่คำเกิดใหม่อยู่คำหนึ่งคือ ติผี อันหมายถึงหลักเล็กดำ ๆ ตั้งอยู่บนโต๊ะบิลเลียด ฯ แต่ก็อีก

นั่นแหละ ใครแทงลูกบิลเลียดไปถูกเข้า การพะนันรอบนั้นก็ตาย ความหมายไม่แปลกจากผีที่กล่าวมา ฯ นอกจากนี้ ยังมีคำชาวบ้านนอกขอกนาพูดกันอยู่โดยปกติว่าผีสาง คืออ้างถึงคนตายแล้ว เช่น ผีสางพ่อแกเคยว่า ผีสางลุงบ้าแกเคยวาน ผีสางลูกผีสางหลานมันเคยมี ผีสางพี่ผีสางน้องของเขาเคยให้ ฯ เขาพูดกันเช่นนี้ก็รู้กันได้ว่ากิริยาสี่คำคือ ว่า วาน มี ให้ นี้เป็นกิริยาของคนตายแล้ว โดยไม่ต้องบอกให้รู้ว่าตาย ฯ ถ้าท่านสักวาทีจะให้เทียบให้ได้ ก็จะต้องใช้ภาษาอื่นที่เกี่ยวพันกันมาแต่ดึกดำบรรพ์ ฯ ท่านจะรับหรือไม่ ๆ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ภาษาอะไรก็ตาม ถ้าความสัมพันธ์เคยมีต่อกัน อันอาจรับภาษากันมาใช้ ข้าพเจ้าก็ไม่ขัดข้อง แต่ต้องอธิบายให้เป็นที่พอใจ ๆ

ปรวาที : ก็ใครจะไปเห็นใจใคร ฯ เล่นรูปนี้ละก็ไม่ไหว ฯ การที่สนทนากันต่อไปเห็นจะไร้ประโยชน์เสียแล้ว ท่านสักวาทยาจารย์ ๆ

สักวาที : ไม่ใช่อย่างนั้นดอกขอรับ ฯ คำว่าพอใจ มิได้หมายจะถือเอาใจตนเป็นประมาณ มิใช่ข้าพเจ้าจะยืนกรานด้วยทิฐิมานะ ฯ เราได้สนทนากันมาหลายระยะแล้ว คำอธิบายที่มันใสแจ๋วแล้วค้านยากนะท่านหน่า ฯ บางทีเถียงกันเป็นคุ้งเป็นวาว่ากันจนเสียงเขียว ถูกเม็ดดีเข้าบ้วนเดียวก็ "เออ" พร้อมกัน ฯ เพราะฉะนั้น คำว่าพอใจ จึงไม่เกินวิสัยของคนที่มีหู แต่ไม่มีทิฐิมานะ ๆ

ปรวาที : ถ้ากระนั้นก็คอยสังเกต ฯ ว่ากันทางภาษาเจ๊ก ก่อน ฯ วันหนึ่งข้าพเจ้านั่งคุยกับเพื่อนคนหนึ่งซึ่งศึกษาภาษาจีน ถามว่า คำว่าผิ ภาษาจีนว่ากระไร ฯ ดูเหมือนท่านว่าให้ฟังสองคำ คือ กุ๊ย กับอะไรอีกก็จำไม่ได้ เพราะข้าพเจ้าไม่สนใจในคำที่ไม่ใกล้กับภาษาไทย ฯ จึงเรียนถามท่านต่อไป ว่าสำเนียงจีนที่ใกล้กับเสียงผิ มีหรือไม่ ฯ ท่านตอบว่ามีคำว่าพี้ อยู่คำหนึ่ง ถ้าแปลเป็นภาษาไทยก็ว่าหนังหรือเปลือก ฯ ท่านยังแถลงต่อไปว่า กระพี้ ที่แปลในพจนานุกรม ว่าส่วนของเนื้อไม้ที่หุ้มแก่น ก็ตรงกับคำว่าพี้ในภาษาจีนนี้ ฯ ทำให้สะดุดใจข้าพเจ้าทันทีว่า ผิเสียงคล้ายพี้ของจีน ฯ ผิอาจแปลว่าเปลือก ได้กระมัง ฯ การรบทัพจับศึก เมื่อฝ่ายศัตรูยกมาตี ฝ่ายเมืองเมื่อเห็นจะสู้ไม่ได้ ก็กวาดต้อนไพร่บ้านพลเมืองขนทรัพย์สิ่งของอพยพไปเสีย ท่านกล่าวว่าศัตรูไม่ได้อะไร ได้แต่เปลือกเมือง ฯ เทียบเรื่องผู้แต่งธัมมะว่าด้วยกายนคร ท่านก็แต่งว่า เมื่อมฤตยุราชยกมาประชิดมัจจุสัตว์แล้ว ผู้มีปัญญาฝักใฝ่ในการกุศลได้ผ่อนปรนโภคทรัพย์ บำเพ็ญกรณียกิจตามหน้าที่เสร็จแล้ว ถึงมฤตยุราชจะคร่าไปได้ ก็ชื่อว่าได้แต่เปลือกเมือง ดังนี้ ฯ คำว่าผิ อาจแปลว่าเปลือก คือร่างกายเปล่า หาแก่นสารคือชีวิตจิตต์ใจมิได้ดอกกระมัง ฯ เพราะพงศาวดารได้กล่าวอ้างว่าชนชาติไทยเดิมอยู่ในภาคใต้ของจีน ภาษาอาจสัยสนกันมาก็ได้ ฯ ท่านสักวาที่จะพอใจหรือยัง ฯ

สักวาที : ก็เข้าทีอยู่ ฯ แต่จะว่าพอใจก็ไม่เชิง เป็นแต่ตงิด ๆ ให้คิดเท่านั้น ฯ แต่ก็น่าสรรเสริญที่ท่านปรวาทีช่างเลือกสรรเอามาว่า ฯ

ปรวาที : ถ้ายังไม่พอใจ ก็คอยฟังภาษาแขก ฯ เพื่อนของข้าพเจ้าชาววัด ๆ ได้เคยคุยกับข้าพเจ้าว่า ผี คงเพี้ยนมาจากคำบาลีและสันสกฤต คือภี อันแปลว่ากลัว พูดให้เต็มความได้แก่สิ่งที่น่ากลัวหรือสิ่งที่ทำให้คนกลัว ฯ ผีเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ก็กลัวหรือหวาด ๆ ทั้งผี คือร่างคนตาย และผีที่ขยายตัวออกไปเป็นสิ่งที่แลไม่เห็นเช่นผีป่า ฯ คนที่ไม่กลัวผีนั้นมีน้อย ฯ สังเกตดูรูปของคำว่าภี ที่แปลว่ากลัว และเพี้ยนมาเป็นผีที่ชาวสยามออกเสียงอย่างเดียวนี้ ดูท่วงทีก็พอจะไปได้ ฯ เพราะปรากฏว่าชาวอินเดียภาคใต้ได้ไปมาติดต่อกับชนชาวสยามมานมนาน และได้มาเป็นครูบาอาจารย์เสียด้วยซ้ำ ฯ พวกนั้นอาจนำคำว่าศพ ว่าภีที่แปลว่ากลัวมาใช้ หมายความว่าศพนั้นน่ากลัว ฯ เมื่อพูดกลั้ว ๆ กันเข้าเลยศพเป็นภี ภีเป็นศพ ฯ เมื่อใช้นานและย่อยเข้าก็กลบลบภาษาไทยหายไป คล้ายคำว่าโลก ในภาษาไทยไม่มีใช้จนบัดนี้ ฯ ท่านสักวาทีจะเห็นเป็นประการไร ฯ

สักวาที : ไม่ไหว ไม่ไหว ท่านปรวาทยาจารย์ ฯ ข้าพเจ้าเห็นเป็นการเหลือรับประทานเล่นงานเข้าทั้งสองศัพท์ในภาษาเดิมศูนย์หาย ฯ ถ้าขืนสนทนากันไปมากมาย ภาษาไทยก็จะกลายเป็นไม่มีภาษา ฯ เช่นนั้นตำหรับตำราที่สืบสร้างกันขึ้นไว้ เช่นไทยใหญ่และไทยอาหม ก็

เป็นตำราลม ๆ ใช้ไม่ได้ ฯ ข้าพเจ้าเห็นว่าผีนี้เป็นคำไทยอันแน่แท้ เพราะใช้แพร่หลายทั่วไปทั้งไทยใต้และไทยเหนือ ไทยอาหมยรมโยราณ ฯ ขอให้ท่านปรวาทยาจารย์สอยสวนดให้ดี ๆ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที เอ้า ยังมีอีกคำเดียวซึ่งเป็นคำไทย ได้แก่คำว่าพิ ซึ่งปทานุกรมแปลว่าอ้วนใหญ่ ฯ จะหมายเอาร่างคนที่ตายไปจนพองขึ้นแล้วจึงเรียกว่าผี ฯ เสียงใกล้ ๆ กันอย่างนี้ยังมีอีกพอจะฟังเพี้ยน ๆ กันได้ เช่นปี่ ในคำว่าอ้วนปี่ คืออ้วนเต็มที่ ฯ ความหมายเช่นนี้พอจะใช้ได้หรือยัง ฯ

สักวาที : ก็ยังฟังไว้ที แต่อย่างไรมิรู้ยังไม่พอใจ ฯ

ปรวาที : ก็ท่านสักวาทีเห็นอย่างไรเล่า ว่ามาข้างสิ ฯ

สักวาที : เพราะข้าพเจ้าไม่เห็นนั่นสิจึงต้องถาม ฯ ถ้าข้าพเจ้าเห็นแล้วมันจะยาวความหรือท่านปรวาที ฯ

ปรวาที : นี่แลท่านสักวาทยาจารย์ การชำระคำและสิบศัพท์สำหรับภาษาของตนเองนั้นและเป็นของยาก ยิ่งชำระยิ่งสืบออกไปมาก ก็ยิ่งยากออกไปทุกที ดุจดังคำศพ ๆ ผี ๆ ที่ท่านยกขึ้นมาเป็นปัญหา ฯ คนไทยที่เกิดมาจนเติบโต แม้จะเป็นคนโง่แสนโง่ ก็ต้องได้ยินได้ฟังได้รู้ได้เห็นจนเจนหูเจนตา ฯ ถ้าเราจะถามใครขึ้นว่าศพคืออะไร เขาต้องบอกได้ว่าคนตายเป็นที่ชืมทรายในประชุมชนทั้งหลายที่ใช้ภาษานี้ ฯ ที่เรามาเซ้าซี้ซอกแซกซักถามกัน นั่นคือเป็นการแสดงความโง่เขลา ยิ่งมากเรื่องก็ยิ่งเหลวเปล่าเอาสาระมิได้ เถียงกันมา

เถียงกันไปก็เป็นน้ำท่วมทุ่ง ซ้ำยังจะหาผักบุ้งสักต้นเดียวก็ไม่ได้ ฯ เพราะฉะนั้นที่ปทานุกรมของกระทรวงธรรมการท่านแปลไว้ว่า ศพคือร่างคนตายนั้น ท่านแปลพอเหมาะเจาะจำเพาะความหมายรู้ ๆ ขอให้ท่านสักวาที่ตรวจตราดูในธรรมปริยายต่าง ๆ อันอ้างถึงศพซึ่งมีในสูตรสำคัญ ๆ เช่นมหาสติปัฏฐานสูตรเป็นต้น ท่านก็กล่าวไว้ว่ามตสรีระ (ร่างอันตายแล้ว) ดังนี้โดยมาก ท่านคงเห็นเป็นการไม่ยากสำหรับชนทุกชั้น ฯ ท่านสักวาที่พึงทรายด้วยประการฉะนี้ ฯ

สักวาที่ : กลฺโลสิ ภทนฺเต ปรวาทาจริย ข้าแต่ท่านปรวาทยาจารย์ สุนทรพจน์ที่ท่านได้บรรหารแสดงมาไพเราะเสนาะโสต ทำให้เกิดปีติปราโมทย์แก่ข้าพเจ้าเป็นล้นพ้น ฯ เสยฺยถาปี อนฺธกาเร เตลปชฺโชตํ ธาเรยฺย จกฺขุมนฺโต รูปานิ ทกฺขนฺติ อุปมาดุจบุคคลชูประทีปในที่มืดให้สว่างชัชวาล บุคคลผู้มีจักษุไม่พิการย่อมแลเห็นรูปได้กระจ่างชัด ฯ ข้าพเจ้าสิ้นวิมัติในคำศพซึ่งแปลว่าร่างคนตาย ฯ ที่ข้าพเจ้าได้ตั้งปัญหาขึ้นมากมายหมดเปลื้องเวลาไปเช่นนี้ เพราะแลเห็นผลของวาทีและปฏิวาทีมีหลายประการ ฯ เมื่อว่าโดยศัพท์สารฉะเพาะสักภาษาไม่ว่าชาติใด ๆ ซึ่งจะมีวงอยู่ฉะเพาะภายในภาษาของตนนั้นเป็นอันไม่มี ฯ ทั้งนี้เป็นโดยโลกธรรมดาของประชาชาติ ฯ เดิมก็มีความมุ่งมาตรอาหารเป็นที่ตั้ง ต่อมาก็หาเครื่องมุงบังเป็นที่อาศัยหลับนอน ต่อมาก็ถึงผ้าผ่อนที่จะปกปิดร่างกาย ครั้นเกิดความไม่สบายเจ็บไข้ก็แสวงหาคิลานปัจจัยอาศัยประทังเยียวยา ฯ

เมื่อธรรมดามีอยู่อย่างนี้ ก็ต้องเสือกซากไปสู่ที่ต่าง ๆ อันมีทางที่จะหาบำบัดสิ้นไป ฯ เมื่อเที่ยวไป ๆ ก็จำจะต้องพบปรชาติ ชั้นแรกก็ใช้รบราฆ่าพิฆาตประหัตประหารซึ่งกันและกัน ฯ เมื่อการทำอย่างนั้นมีผลเผ็ดร้อนไม่พึงปรารถนาก็พากันหันเข้าหาความสามัคคี ฯ ความจำเป็นในระยะนี้ก็คือภาษา คือจะต้องพูดต้องเจรจาให้รู้ความประสงค์แห่งกันและกัน มิฉะนั้นก็ไม่สำเร็จสิ่งที่ตนมุ่งหมาย ฯ ทั้งสองฝ่ายจึงต้องพยายามหาความรู้ในภาษาของกันและกัน แล้วกลับผันแปลเป็นภาษาของตน ฯ ถ้าถูกวัตถุสิ่งของที่ล่วงพ้นวิสัยของตนไป หาคำอื่นแทนไม่ได้ หรือไม่พยายามหา ก็เลยพาภาษาอื่นเข้าไปใช้ ฯ ครั้นนานไป ๆ เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างรู้ภาษาของกันและกันมากผู้มากคนขึ้น ภาษาทั้งสองก็กลายเป็นภาษาของคนทั้งสองพวกนั้น บรรดาคำโดยมากก็ซ้ำย้ำเป็นสอง ฯ เมื่อกาลล่วงไปโดยทำนองที่กล่าวมา ก็เลยสิ้นว่าเป็นภาษาของฝ่ายใดไม่ได้ดังนี้ก็มี ฯ บางทีชาติไหนเป็นใหญ่มีคนมากกว่าก็กลืนภาษาอีกฝ่ายหนึ่งให้สูญย์ไป คงมีใช้แต่บางคำก็มี ฯ บางครั้งผู้ที่รับภาษาไปอยู่ห่างไกล ได้ไปแต่น้อยคำเลยใช้อยู่เพียงนั้นก็มี ดังนี้เป็นต้น ฯ ถ้อยคำในภาษาหนึ่ง ๆ จึงสับสนตามประวัติกาล มีศัพทประมาณมากบ้างน้อยบ้าง ฯ ข้าแต่ท่านปรวาที ที่ข้าพเจ้ายกบัญหาขึ้นมาตั้งเช่นนี้ ย่อมมีประโยชน์มากมาย ฯ ถ้าเป็นคำตายผันแปรมิได้ก็จะได้คงอยู่กว่าจะมีผู้รอบรู้หาหลักฐานมาชี้ให้เห็น ฯ ถ้าหากว่าเป็นคำเป็นที่คิดได้ก็จะได้หาตัวอย่างไว้ให้เป็นนานาความ ฯ

ถ้าเป็นปรภาษา ก็จะได้ติดตามหามูลเดิม ว่าคำที่เขานำมาใช้ตกเติมเพิ่มและเปลี่ยนแปลงแก้ไขหมายความไปอย่างไรบ้าง ทั้งจะได้ลงข้ออ้างว่าภาษาเดิมหมายความอย่างนั้นอย่างนี้ ๆ อันที่จริงภาษานั้นโดยมากไม่ทำให้เกิดสงสัย คือถ้าเรานั่งคุยเรื่องต่าง ๆ กันเรื่อยไปตลอดวันยังค่ำ เราอาจเข้าใจถ้อยคำแห่งกันและกันตั้งพัน ๆ ร้อย ๆ น้อยนักที่จะมีความสงสัย ฯ แต่พอตั้งปัญหาขึ้นว่าคำนี้แปลว่ากระไร ความสงสัยจะเกิดขึ้นทันที ฯ ซ้ำยิ่งไชยิ่งจิเข้าบางทีถึงกับแปลไม่ได้ ได้แต่ทำมือทำไม้เป็นท่าทางอ้างสิ่งโน้นสิ่งนั้น ยิ่งแปลเข้ายิ่งทำความหมายความสำคัญให้ห่างออกไป ฯ บุคคลที่ไม่ถูกใช้ชำระภาษาก็ไม่รู้ว่ามันยากหรือง่ายปานไร หากทำเข้าเองจึงจะรู้ ฯ ขอให้ท่านปรวาทีสังเกตดูคำคำเดียวที่เราพิจารณา ล้วนแต่ทำให้แง่ปัญหาเกิดขึ้นเป็นหลายประการ ฯ และที่ท่านปรวาทยาจารย์ว่าน้ำท่วมทุ่งไม่มีผักบุ้งสักต้นเดียวก็ไม่เชิง ฯ ถึงหากว่าข้าพเจ้าจะถามเหลิงเจิ้งเป็นน้ำท่วมทุ่ง ก็ยังได้ผักบุ้งคือคำศพ พยรากเหง้าอยู่ในสกฎภาษา ซึ่งท่านได้สาธกมาแปลลงไว้ ฯ คำว่าศพนั้นและเป็นคำที่ข้าพเจ้าตั้งใจจะขอให้ท่านวิสัชนา ให้สมกับที่ข้าพเจ้าเกิดวิมัติกังขาว่าสัตถุศาสน์ทั้งหลาย แม้จะแบ่งแยกออกไปมากมายก็สังเขปลงในธรรมกับวินัยสองประการ และในอวสานมีรสอย่างเดียวคือวิมุติรสเท่านั้น ฯ นี่แน่ะท่านปรวาทีศพนั่นเป็นธรรมด้วยประการอย่างไร เป็นวินัยด้วยประการดังฤา ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที ธรรมกับวินัยนี้แยกกันไม่ได้ มิ. แต่ธรรมไม่มีวินัยก็ไร้ผล เพราะการกบุคคลไม่รู้ว่าจะปฏิบัติอย่างไร ๆ หรือถ้าหากว่ามีแต่วินัยก็ไร้ผล เพราะการกบุคคลไม่รู้จักสิ่งซึ่งเป็นธรรมดา ๆ ท่านสักวาทีผู้ตั้งปุจฉาทราบหรือไม่ว่าธรรมนั่นเป็นอย่างไร ๆ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ข้าพเจ้าทราบอยู่บ้างแต่ไม่มาก ๆ เคยได้ศึกษาสภาวธรรมอันแท้จริงที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเทศนา ปรากฏอยู่ในอภิธรรมปิฎกคัมภีร์สังคณีมีสามประการ คือ กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอัพยากฤต ๆ สภาวธรรมทั้งหลายจะกล่าวไปโดยประการใด ๆ ก็ไม่พ้นสามนี้ ๆ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที ภาษิตของท่านสังเขปนัก ยากที่จะฟังให้ประจักษ์แจ่มแจ้งได้ ๆ อธิบายของท่านเป็นประการไร จงแถลงให้ข้าพเจ้าฟังอย่างง่าย ๆ เพื่อข้าพเจ้าจะได้อธิบายให้ตรงกับความรู้ความเห็นของท่าน ๆ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ธรรมทั้งสามประการที่ข้าพเจ้าแถลงให้ท่านฟังตามพยัญชนะนี้ ความเข้าใจของข้าพเจ้าที่เล่าเรียนมาก็คือท่านหมายความว่า สภาวะใด ๆ ในโลกจะพันโวหารว่าดี ชั่ว ไม่ดีไม่ชั่วนั้นมิได้มี ๆ แต่ถึงข้าพเจ้าเข้าใจอยู่เช่นนี้ ก็ยังจับสภาวะทุกสิ่งทุกอย่างปรับปรุงลงไม่ได้ว่า สภาวะอย่างไหนเป็นฝ่ายดีที่นับเข้าในกุศล สภาวะอย่างไหนเป็นฝ่ายอกุศลไม่ดี สภาวะอย่างไหนไม่เป็น

ทั้งสองฝ่าย ฯ จึงต้องวุ่นวายวิ่งแสวงหา ดังที่ได้มาขอศึกษาต่อท่าน อยู่เดี๋ยวนี้ ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที ท่านเข้าใจคำว่าธรรมดีอยู่แล้ว ก็จะวิตกไปใย ฯ การสนทนาปราศัย ถ้าฝ่ายผู้ฟังไม่รู้จักอะไรเสียเลยนั้น และเป็นของยากที่จะได้รับผล ฯ อุปมาเหมือนคนตาบอดแต่กำเนิด ตั้งแต่เกิดไม่เคยเห็นรูปใด ๆ ได้ยินเขาพูดกันว่าสีขาว ๆ ก็ถามว่าสีขาวเหมือนอะไร ครั้นเขาบอกว่าขาวเหมือนนกยาง ก็ถามว่านกยางขาวเหมือนอะไร ครั้นเขาตอบว่าขาวเหมือนสำลี ก็ยังเซ้าซี้ถามต่อไปว่า สำลีขาวเหมือนอะไรอีกเล่า ถึงจะบอกจะกล่าวอุปมาอุปไมยไปอีกเท่าไร ๆ ก็ไม่รู้ ฯ ฝ่ายตัวท่านเป็นวทัญญูรู้จักฟังคำที่ผู้อื่นเจรจา ทั้งได้เล่าเรียนศึกษาสำเหนียกในความหมายของคำว่า ธรรม มาแล้วด้วยดี ความสงสัยซึ่งยังมีก็เพียงจะแบ่งแยกสภาวธรรมให้ถูกตามพุทธาธิบาย ฯ ข้อสังเกตที่จะแบ่งแยกสภาวธรรมทั้งหลายให้รู้ว่าเป็นฝ่ายไร ก็อาศัยเหตุและผลที่ปรากฏ กำหนดด้วยความเป็นไปอันยั่งยืนหรือแปรปรวน หรือเป็นส่วนที่พ้นทั้งสองประการ ฯ นี่แลเป็นข้อประมาณในสภาวธรรมทั้งหลาย นะท่านสักวาที ฯ

สักวาที : สาธุ คำที่ท่านกล่าวมานี้ เป็นคำของสัปปุริสชน ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วเป็นที่พอใจ แต่ก็ยังไม่หมดกังขา ฯ เพราะสภาวธรรมดามีมากมายจนนับไม่ถ้วน ล้วนมีความเป็นไปต่าง ๆ กัน ฯ

บางอย่างเมื่อคิดเข้าแล้วก็พลันคลุกคละปะปน บางคายก็เป็นไปในทางกุศลฝ่ายดี แล้วเปลี่ยนแปลงย้ายที่เป็นไปทางอกุศล บางคายก็พ้นไปจากธรรมทั้งสองประการ ยิ่งคิดก็ยิ่งเกิดความพังสร้านรำคาญใจ ฯ สภาวอื่นจะขอยกไว้ แม้แต่ศพอย่างเดียวเท่านี้ ข้าพเจ้าก็ไม่รู้จะจัดเข้าในที่ธรรมไหน ฯ ขอท่านปรวาทีชี้แจงแถลงไขในกาลบัดนี้ ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที สภาวะแห่งศพนี้ เป็นไปได้ทั้งสองประการ ฝ่ายดีก็เป็นได้ ฝ่ายชั่วก็เป็นได้ ฯ

สักวาที : นั่นเป็นไร ข้าพเจ้านึกแล้วไม่แคล้วชี้สองสถาน ฯ เอาเถอะ ข้าพเจ้าจะยังไม่คัดค้านเพราะยังไม่ทราบชัด ฯ ที่ท่านปรวาทีจัดเข้าไว้สองทางนั้น เป็นอย่างไร ฯ

ปรวาที : อ้อ ข้าพเจ้าจัดตามวิสัยของศพนั่นสิ ข้างฝ่ายดี คือเป็นอศุภสัญญา ในอรรถกถาอภิธรรมท่านว่าไว้ว่าเป็นดอกไม้อย่างหนึ่งอันมีในนครนิพพาน เป็นดอกไม้หอมหวานวิเศษ เป็นเครื่องทัดทรงของพระอริยเจ้า ฯ ส่วนข้างฝ่ายชั่วนั้นเล่า ก็ได้แก่การปฏิกูลของบุถุชน ฯ เป็นธรรมดาของคนที่มิได้เล่าเรียนศึกษา เมื่อแลเห็นคนตายวายชีวาตมาเปื่อยเน่า เหม็นขึ้นเหม็นโขงแล้ว ย่อมเกลียดกลัวไม่อยากเข้าไปใกล้ ฯ ถ้าเป็นศพที่ตนรักใคร่แล้ว ก็ร่ำไรปริเทวนาการมิได้คิดว่าตนจะต้องวายปราณเหมือนดั่งศพนั้น ฯ นี่แลท่านสักวาทยาจารย์ ศพย่อมเป็นไปโดยสองประการดั่งกล่าวมา ฯ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ท่านพึงคำถามของข้าพเจ้าไม่เข้าใจเสียแล้ว ฯ ตอบอย่างนี้มันเข้าแนวปัญหาของพระเจ้าอชาตศัตรู ฯ มีเรื่องราวกล่าวอยู่ในสามัญญผลสูตรว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าอชาตศัตรูราชเสด็จประทับณท่ามกลางเสวกามาตย์ในเพลาราตรี เป็นวันยัณณรสี ๑๕ ค่ำพระจันทร์เต็มดวงช่วงโชตยาการ ได้มีพระราชบรรหารปรึกษาพวกราชเสวก ว่าจะควรทำอะไรให้เป็นที่สำราญสมกับความปลอดโปร่งแห่งราตรี ฯ ข้าราชการเหล่านั้นก็ทูลคิดตามที่ตนถนัด เป็นต้นว่าจัดมโหรีมาบรรเลง บ้างก็ทูลถึงเรื่องอาหาร บางพวกก็ให้จัดการยกทัพไปรบราหาบ้านเมืองมาขึ้นเป็นข้าขอบขัณฑสีมา บ้างก็ว่าควรเสด็จไปหาสมณพราหมณ์ที่เป็นนักปราชญ์ จะได้ศึกษาและไต่ถามให้เกิดความฉลาดในทางโลกและทางธรรม ฯ เมื่อราชเสวกต่างทูลแนะนำพระเจ้าอชาตศัตรู ตามความเห็นของตน ๆ ดังนี้ บรมขัตติยาธิบดีตกลงพระทัยในทางจะสนทนากับนักปราชญ์ จึงเสด็จยาตรพลไปหาครูปูรณกัสสป ทรงทำความเคารพแล้วตรัสถามถึงสามัญญผล ว่าบุคคลที่พากันละเหย้าเรือนออกบรรพชานั้น จะได้ผลอย่างไร ฯ ครูปูรณกัสสปมิได้ใส่ใจในพระราชปุจฉา ถวายวิสัชนามุ่งไปในทางลัทธิของตน ว่าขอถวายพระพร ทำทานก็ไม่มีผล ทำการเซ่นสรวงก็ไม่มีประโยชน์ ดังนี้เป็นต้น จนสุดกระแสลัทธิของอาตมา ฯ พระเจ้าอชาตศัตรูได้ทรงฟังก็ทรงดำริว่าเราถามอย่างหนึ่งท่านนิวิสัชนาไปอย่างหนึ่ง ซึ่งถ้าจะเปรียบก็เสมอว่าถามเรื่องมะม่วง ไพล่เอาเรื่อง

ขนุนมาว่า ฯ บรมกษัตราธิราชมิได้ทรงอนุโมทนาและมิได้ทรงคัดค้าน ทรงพาพวกบริวารเสด็จหลีกไป ฯ ยถาปิ เรื่องนี้แลมิอุปมาฉันใด เอวเมว ก็มิอุปไมยเหมือนท่านปรวาทยาจารย์ พอข้าพเจ้าถามถึงศพก็ชี้สองสถานออกไปทันที ว่าดีก็มีชั่วก็มี ฯ ที่ท่านว่า คือทางหนึ่งเป็นอศุภสัญญาของพระอริยเจ้า ทางหนึ่งเล่าเป็นปฏิกูลของปุถุชน ล้วนเอาคนอื่นมาตั้งหน้า หาใช่กล่าวถึงตัวศพไม่ ฯ ข้าพเจ้าเคยทำในใจอยู่ก่อนแล้ว ว่าการชี้สองสถานนี้ ไม่ว่าสิ่งใด ๆ ต้องตกอยู่ในวิสัยแห่งวิมัติกังขาพาให้คิดไปสองแง่ ถ้ารู้ไม่แน่ก็พาให้หลง ทำให้งวยงงไม่รู้ว่าจะถือเอาทางใด ฯ ขอประทานอภัย ถ้าเช่นนั้นศพทิ้งอยู่กลางป่าไม่มีใครพบไม่มีใครเห็น ศพนั้นจะเป็นอศุภสัญญาของใคร ใครจะเห็นเป็นปฏิกูลเล่า ถึงจะเปื่อยจะเน่าก็มิใยเปื่อยเน่าไป ฯ ถ้าเป็นเช่นนี้ จะตกอยู่ฝ่ายใด คือดีหรือชั่วเล่า ท่านปรวาที ฯ

ปรวาที : ถ้าศพทิ้งอยู่ ไม่มีใครรู้เห็นเช่นนี้ ก็เป็นของอยู่กลาง ๆ ทางอัพยากฤต สิท่านสักวาที ฯ

สักวาที : เออ ชี้เข้าอีกฐานแล้ว เป็นสามสถาน ฯ ไม่ได้การละท่านปรวาที ฯ ถ้าเช่นนี้ก็เลยรู้ไม่ได้ ว่าศพนั้นเข้าในธรรมอันใด ฯ ตกลงว่าศพนั้นเป็นได้ทั้งฝ่ายกุศล อกุศล และอัพยากฤต ฯ ดูก็จะหมดกิจที่ข้าพเจ้ามาขอศึกษา ฯ ตกลงข้าพเจ้ามีวิมัติกังขาอยู่เช่นใด ท่านปรวาทีก็แถลงซ้ำลงไปให้เกิดกังขาขึ้นอีกสองเท่าสามเท่า เอาจริงที่ตรงไหนไม่ได้ สภาวะสิ่งเดียวเป็นไปได้ถึงสามสถาน ฯ ถ้าเช่นนั้น การที่แยกธรรมเป็นกุศล อกุศลและอัพยากฤต นั้นจะมีประโยชน์

อะไร ฯ ข้าพเจ้าเข้าใจว่า ศพต้องเป็นธรรมอันใดอันหนึ่งในสาม
ประการ ฯ ข้าพเจ้าเคยพบอาคตฐานที่มาของศพเป็นคำบาลีว่า ฉว
ท่านกล่าวอุปมาไว้ ในสูตรหนึ่งในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกาย ฟังดู
คล้าย ๆ กับว่าศพนั้นจะเป็นฝ่ายอกุศล เหตุผลน่าฟังน่าวินิจฉัย ข้าพเจ้า
ขอยกมาให้ท่านฟังเพื่อประกอบการพิจารณา ฯ ความในสูตรนั้นว่า
จตฺตาโรเม ภิกฺขเว สวาสา ดูก่อนภิษุทั้งหลาย สวาส การอยู่ร่วม
หรือพูดรวมเป็นภาษาไทยว่าการเป็นผัวเมียกันมี ๔ พวก ฯ พวก ๑
ฉโว ฉวาย สวสติ ผัวศพเมียก็ศพ ฯ พวก ๒ ฉโว เทวิยา สวสติ
ผัวศพเมียเทพธิดา ฯ พวก ๓ เทโว ฉวาย สวสติ ผัวเทพบุตร
เมียศพ ฯ พวก ๔ เทโว เทวิยา สวสติ ผัวเทพบตรเมียเทพ
ธิดา ฯ เมื่อท่านจัดคู่ผัวเมียออกเป็น ๔ ฉะนี้แล้ว ท่านก็ตั้งเป็นกเถตุ
กามยตาปุจฉาว่าผัวศพเมียศพนั้นอย่างไร แล้วก็แก้ไปในตัว ฯ ผัวศพ
ผัวเป็นคนฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม กล่าวคำเท็จ ชอบ
ดื่มเมาด้วยสุราและเมรัย อยู่ครองเรือนด้วยจิตต์อันเปรอะเปื้อนด้วยมลทิน
คือตระหนี่ มีปกติด่าบริภาสสมณพราหมณ์ไม่เลือกหน้า ตสฺเสว ภริยา
เมียของเขาก็มีคติเช่นเดียวกัน อันนี้ท่านว่าผัวศพเมียก็ศพ ฯ พวก ๒
ผัวเป็นศพดังกล่าวแล้ว แต่ภรรยานั้นมีจิตต์ผ่องแผ้วจากมัจฉริยมลทิน
รักษาศีล ๕ ประการ มิได้ด่าบริภาสสมณพราหมณาจารย์ผู้มีศีลาจาวัตต์
อันนี้ท่านจัดว่าผัวศพเมียเทพธิดา ฯ พวก ๓ ผัวรักษาศีล ๕ ครอง
เรือนด้วยจิตต์ปราศจากตระหนี่ มิปกติไม่ด่าบริภาสสมณและพราหมณ์
ส่วนเมียสิตรงกันข้ามไม่รักษาศีล ๕ มีจิตต์ฉาบทาด้วยความตระหนี่

มิปกติด่าและบริภาสสมณพราหมณาจารย์ อันนี้ท่านกล่าวว่าผัวเทพบุตรเมียเป็นศพ ฯ พวกคำรบ ๔ ผัวรักษาศีล ๕ มิขาดเจตนาไม่ตระหนี่มิปิยวาทีต่อสมณและพราหมณ์ เมียก็ประพฤติตามสามิทุกอย่าง อันนี้ท่านกล่าวอ้างว่าผัวเทพบุตรเมียก็เทพธิดา ฯ ตามอาคตฐานที่มาแห่งสูตรซึ่งข้าพเจ้าได้ยกมานี้ ข้าพเจ้ายกมาเพื่อชี้ศัพท์ ฉว ซึ่งตรงกับศพในสกฎภาษา เทียบให้ท่านปรวาทีเห็นว่าศพ ท่านหมายไปแต่ในทางอกุศลทั้งนั้น ท่านมิได้กล่าวไปในทางกุศลและอัพยากฤต ผิดกับข้อวิสัชนาของท่านปรวาที ฯ โดยนัยน คำวิสัชนาของท่านน่าจะขัดต่อธรรมวินัย ฯ หรือท่านจะคัดค้านประการไร ก็จงว่ามา ฯ

ปรวาที: ช้าแต่ท่านสักวาที ท่านด่วนสาธกยกเรื่องมาขวางหน้าเร็วเกินไป ท่านยังไม่ทันทำความเข้าใจในคำพูดที่ข้าพเจ้าแถลง ฯ อันการแสดงเหตุและผลนั้น มันเป็นการสมมติ ถ้าเราไม่ยกสมมติเราก็พูดกันไม่ได้ ฯ คือฝ่ายธรรมนั้นเป็นของธรรมดา พอเราอ้าปากอธิบายว่ามันเป็นอย่างไร ก็ต้องใช้ข้อสมมติเสียแล้ว ดูจคำว่าศพถ้าเราไม่สมมติมันขึ้น ก็คือเราไม่ต้องเรียกต้องขาน การพูดไม่ต้องมี ฯ ที่ข้าพเจ้ากล่าวว่าศพนั้นเป็นไปในสามอย่าง ดังนี้ ก็ด้วยสมมติคนเห็นขึ้นอีกฝ่ายหนึ่ง เพื่อประกอบให้เห็นผลที่เกี่ยวกัน ฯ มิฉะนั้นเราก็จะต้องพูดแต่คำว่าศพคำเดียว ธรรมดาของมันก็คือศพ มันจะเป็นอะไรต่อไปไม่ได้ และไม่ต้องเถียงอะไรกัน ฯ ท่านถามว่า ศพ คืออะไร แปลว่ากระไร เป็นธรรมประเภทไหน ฯ ข้าพเจ้าก็จะตอบว่า ศพก็คือศพ ศพแปลว่าศพ ศพเป็นธรรมประเภทศพ เท่านั้น ฯ ท่านจะ

สำคัญความข้อนั้นเป็นไฉน เหมือนกะว่าไฟ ท่านจะว่ามันดีหรือชั่ว หรือเป็นกลาง ๆ ฯ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ไฟเป็นของดีก็ได้ คือทำความสว่างไสวให้เกิดในเวลาราตรี นอกจากนั้น ยังใช้หุงต้มอาหารก็ได้ ฯ แต่ไฟชั่วก็ได้ เช่นเกิดไหม้บ้านเรือนและทรัพย์สิ่งของต่าง ๆ ถึงไหม้คนจนตายก็มี ฯ แต่ปกติของไฟ ไม่ทำดีทำชั่วให้แก่ใคร อยู่โดยปกติหน้าที่ของมันก็ยังตกอยู่ในความว่าทำให้ร้อนให้ไหม้ ฯ

ปรวาที : นั่นแลฉันใด ท่านสักวาที โวหารเช่นนี้ย่อมมีทั่วไปแก่สภาวธรรม เมื่อยักย้ายไปในฐานะหนึ่ง ก็สำเร็จกิริยาอาการไปอย่างหนึ่ง มิได้คงที่ แต่ปกติของมันมีอย่างเดียว ฯ ถ้าข้าพเจ้าทราบว่าท่านสักวาทีจะขยับเขยื้อเอาตัวจริงของมันตรง ๆ ไม่ใช่ปริยาย ข้าพเจ้าก็จะไม่อธิบายให้ยืดยาว เป็นการเปล่าประโยชน์เปลืองเวลา ฯ เพราะสรรพธรรมย่อมเป็นเหมือนท่านว่า คือปกติของมันมีอย่างใดก็อย่างนั้น การยักย้ายแปรผันเป็นแต่โวหาร ฯ เพราะฉะนั้น ศพก็ ฯ เป็นศพส่วนการดีการชั่วหรือจะเป็นกลาง ไม่ต้องอ้างไม่ต้องแปล กล่าวแต่ชื่อของมันก็ให้ความพอแล้ว ฯ เหมือนข้าพเจ้าจะพูดว่าตัวท่านสักวาทีดูเหมือนศพ ท่านสักวาทีจะเข้าใจอย่างไร ฯ

สักวาที : ถ้าท่านปรวาทีว่าข้าพเจ้าเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็จะตอบว่าเมื่อข้าพเจ้าเหมือนศพ ท่านปรวาทีก็เหมือนผี น่ะสิ ฯ

ปรวาที : นี่และท่านสักวาที เมื่อว่าโดยธรรมแล้ว มันประกาศตัวเองอยู่เสมอว่าดี หรือชั่ว หรือเป็นกลาง ฯ ถ้าเราจะอ้าง

โดยปรมัตถ์ ก็ต้องจัดว่าศพนั้นเป็นอกุศล คือธรรมดาของมันจะต้องเบื่อยเน่าทรุดโทรมละลายไปจนกระทั่งหมดบัญญัติ ฯ ของที่ไม่ยั่งยืนยงคงทนนั้นโดยปรมัตถ์ ท่านจัดว่าเป็นทุกข์คือไม่ดี ฯ พึงสาธกความนี้ด้วยอนัตตลักขณสูตร ที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงขันธ์ทั้งห้า ตั้งเป็นปุจฉาว่า ตำ กิ มญฺญถ ภิกฺเว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขันธ์ทั้งห้าที่เราตถาคตว่ามิได้อยู่ในบังคับของเรานั้น มันเป็นของเที่ยงหรือไม่เที่ยง ฯ ภิกษุทั้งหลายทูลว่า ไม่เที่ยง ฯ ตรัสถามต่อไปว่าของไม่เที่ยง จะเป็นสุขหรือทุกข์ ฯ ทูลว่า เป็นทุกข์ ฯ ดังนี้ ศพเป็นของไม่เที่ยง เพราะเหตุที่มีการเบื่อยเน่าทรุดโทรมไปจนไม่มีบัญญัติ จัดเข้าในทุกข์ ซึ่งกล่าวตามปรมัตถ์แล้ว ต้องเป็นอกุศลธรรมฝ่ายไม่ดี ฯ ท่านสักวาที่พึงทราบโดยนัยฉะนี้ ฯ

สักวาที่ : กลฺลโลสิ ภทนฺเต ข้าแต่ท่านปรวาทีผู้เจริญ ที่ท่านกล่าววิสัชนาคำว่าศพ โดยปรมัตถ์จัดเข้าฝ่ายอกุศลนั้น ข้าพเจ้าสิ้นสงสัย ฯ ท่านผู้เจริญกล่าวอุปมาอุปมัยอย่างฉลาดสมควรได้รับยกย่องว่าเป็นนักปราชญ์ชาติเมธิ ฯ เพราะสรรพธรรมที่ตกอยู่ในความเป็นของไม่เที่ยงแล้วก็ต้องเป็นทุกข์ คือชั่วเปล่า ๆ หาประโยชน์มิได้ ฯ ในคัมภีร์วิสุทธิมรรคท่านแสดงคำทุกข์ไว้โดยฉะเพาะ คือวิเคราะห์ศัพท์นี้ออกเป็นสองพยัญชนะว่า ทุอิติ อยํ สทฺโท กุจฺฉิเต ทิสฺสติ ศัพท์ว่าทุแสดงความว่าน่าเกลียด เช่นเรียกลูกที่น่าเกลียดว่า ทุปุตฺร ฯ ขํสทฺโท ปน ตุจฺฉเ ส่วนศัพท์ว่า ขํ นั้นเป็นไปในอรรถว่าว่างเปล่า

ดุจคำเรียกอากาศที่ว่างเปล่าว่า ขํ ดังนี้ ฯ รวมศัพท์สองพยัญชนะ คือ ทุ กับ ข และซ้อน กฺ ลงให้กระชับว่า ทุกฺข ก็แปลว่าน่าเกลียดเปล่า ๆ ฯ เพราะฉะนั้น สภาวะอันใด น่าเกลียดเปล่า ๆ สิ่งนั้นเป็นทุกข์ คือฝ่ายอกุศล ฯ ท่านปรวาทีได้แสดงเหตุผลให้ข้าพเจ้าเข้าใจแจ้งชัดสิ้นวิมัติสงสัย ฯ เมื่อข้าพเจ้าเข้าใจในศพโดยความเป็นธรรมอย่างนี้แล้ว ก็ยังเหลือแต่วินัย ฯ ศพเป็นวินัยด้วยเหตุประการไรนะท่านปรวาที ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาทยาจารย์ คำว่าวินัยนี้ ข้าพเจ้าจะไม่ตอบท่านให้ยาวความ มิฉะนั้นจะเกิดลุกลามอย่างที่ตอบเรื่องธรรมมาแล้ว ฯ จะแปลคำวินัยให้ท่านฟังอย่างไทย ๆ วินัย ก็แปลว่าข้อแนะนำ ฯ

สักวาที : อ้อ วินัยแปลว่าข้อแนะนำ ฯ ถ้าเช่นนั้น ศพที่เป็นวินัยก็หมายความว่าศพเป็นข้อแนะนำ สิท่านปรวาทยาจารย์ ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาทยาจารย์ ข้าพเจ้าจะไม่ตอบอย่างโวหารอันเป็นปริยาย ฯ แต่ข้าพเจ้าจะยืนยันความหมายของศพซึ่งเป็นวินัย ฯ ศพเป็นข้อแนะนำดังที่ท่านว่านั้นแล ฯ

สักวาที : ข้าแต่ท่านปรวาที ข้อแนะนำก็คือบอกเล่าให้เข้าใจว่าสิ่งนั้นควรประพฤติ สิ่งนี้ไม่ควรประพฤติ ฯ ก็ศพนอนตายเน่าเปื่อยจนกระดูกผุไป ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นว่าศพกล่าวสั่งสอนใครเลยนี่ท่านปรวาที ฯ

ปรวาที : ท่านสักวาทิกล่าวเช่นนี้ ดูเหมือนว่าไม่เข้าใจธรรมดาเสียเลย ฯ เวลาท่านหิวอาหาร ท้องมันยอกท่านหรือว่าหิว ฯ

สักวาที : มันยอกซิ มันร้องจ๊อก ๆ ไงล่ะ ฯ

ปรวาที : ก็เสียงจ๊อก ๆ มันไม่ใช่ว่าหิวนี่ ฯ

สักวาที : ถึงไม่บอกว่าหิว มันก็แสดงให้รู้ว่าหิว ฯ

ปรวาที : นั่นแลฉันใด ฯ ศพถึงมันจะพูดไม่ได้ มันก็แสดงให้รู้ให้เห็นเป็นเครื่องแนะนำ คือพอคนตายกลายเป็นศพแล้ว ก็ซีดสลดสิ้นเลือดฝาด แล้วแข็งกระด้าง แล้วพองขึ้นและเน่าเปื่อย น้ำเลือดน้ำหนองไหล ฯ ก็เหมือนกับมันยอกให้รู้ว่าคนทุกคนจะต้องเป็นอย่างนั้น ฯ ศพจึงเป็นธรรมด้วยเป็นวินัยด้วย นะท่านสักวาทยาจารย์ ฯ

สักวาที : พอพึ่งได้ พอพึ่งได้ ฯ แต่เมื่อศพเป็นทั้งธรรมทั้งวินัย และสัตถุศาสน์ทั้งสิ้นย่นลงเป็นสองคือธรรมวินัยแล้ว เหตุไฉนการทำสังคายนาปาพจน์พุทธวจนะจึงเพิ่มสูตรลงไปด้วยเล่า ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาทิ นั่นเป็นอุบายของผู้จะสอนธรรมวินัย ฯ สูตรนั้น ถ้าจะแปลความง่าย ๆ ก็แปลว่าด้าย ฯ ด้ายเป็นวัตถุสำหรับร้อยดอกไม้ ให้เป็นพู่เป็นพวง มิให้ร่วงหล่นกระจัดกระจายฉันใด ฯ สูตรนั้นท่านก็หมายเอาธรรมวินัยซึ่งได้ร้อยกรองเข้าเป็นเรื่องเป็นราวฉันนั้น ฯ ข้าพเจ้าจะสาธกความสั้น ๆ ฉะเพาะสูตรที่เกี่ยวด้วยศพ ๆ ผิ ๆ ฯ มีบรรพหนึ่งซึ่งเรียกว่านวสิวถิกาบรรพ ท่าน

พรรณนาไว้ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานแห่งมหาสติปัฏฐานสูตร ว่า ปุน จ ปรํ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เสยฺยถาปิ ปสฺเสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิตํ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อควรกล่าวอื่นยังมีอีก เหมือนกะว่าภิกษุพึงเห็นร่างที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ตายวันหนึ่งก็ตาม สองวันก็ตาม สามวันก็ตาม มีอาการพองขน มีสีเขียว มีหนองไหลออก ฯ โส อิมเมว สรีรํ อุปสํหรติ เธอน้อมนำเข้ามาสู่ร่างกายของตนว่า แม้กายนี้ก็มีธรรมดาอย่าง (ศพ) นี้ เป็นอย่าง (ศพ) นี้ ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่าง (ศพ) นี้ไปได้ ฯ นี่แล คือความของสูตร ฯ ศพที่ตายจนเน่า เป็นธรรม ฯ การน้อมนำมาเทียบด้วยกาย เป็นวินัย ฯ ร้อยทั้งสองฝ่ายให้เป็นเรื่องราวเข้าไว้ ก็เป็นสตร ฯ อย่างนี้แล ท่านสักวาที ฯ

สักวาที : อภิกฺกนฺตํ โภ ปรวาทาจริย ข้าแต่ท่านปรวาที งามยิ่งนัก ภาษิตของท่านแจ่มใสสว่าง อย่างชูประทีปขึ้นในที่มืดให้มองเห็น เป็นพระคุณอันยิ่ง ฯ จริงดังว่า ถ้าไม่เอาธรรมกับวินัยร้อยเข้าไว้เป็นสูตรแล้ว ก็จะพาให้ธรรมอันตรธานศูนย์หาย ฯ เพราะธรรมทั้งหลายเป็นของซ่อนเร้น ถ้าไม่ค้นคิดก็คงเห็นเป็นของเล่นประดับอยู่ในโลก ฯ ผู้เพ่งธรรมจึงต้องอนุโยคตามทางปริยัติ จึงจะสำเร็จเป็นทางปฏิบัติและตรัสรู้แทงตลอดได้ ฯ ข้าพเจ้าสิ้นความสงสัยในคำว่าธรรมและวินัยทั้งสองประการ ฯ ปัญหาพยากรณ์ในอวสานก็ยังคงมีอีกอย่างเดียวซึ่งเกี่ยวกับผลที่ยืนยัน อันข้าพเจ้าได้แสดงแก่ท่านมา

ข้างต้น ว่าบรรดาสัตถุศาสน์ทั้งสิ้นถ้าว่าถึงรสแล้ว ก็เป็นวิมุตติรส อย่างเดียวกัน ฯ นั่นแลเป็นข้อประสงค์อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้า ฯ ขอท่านปรวาทีจงกล่าววิมุตติรสของคำว่าศพโดยอปมาอปมัย ให้เห็นวิมุตติรสในภายใน กล่าวคือฉะเพาะตัวศพ และผู้อื่นที่ปรารภศพเป็นกรรมฐาน เพื่อให้เกิดปัญญาปริชาญาณแก่ผู้สดับฟัง ณครั้งนี้ ฯ

ปรวาที : ข้าแต่ท่านสักวาที ข้าพเจ้าจะขอชี้วิมุตติรส อันมีความปรากฏในสูตรสติปัฏฐาน ต่อจากที่ได้ยกมาแสดงให้เห็นว่าเป็นธรรมกับวินัยสองประการนั้น เพื่อยืนยันให้ท่านเห็นตามลำดับกันไป ฯ คือเมื่อแสดงโดยธรรมกับวินัยแล้ว ก็กล่าวถึงผลอันเป็นวิมุตติรสปรากฏตามวารพระบาลีว่า อิติ อชฺฌตฺตํ วา กาเย กายานุปสฺสี วิหรติ เมื่อภิกษุเห็นศพ (ตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ตลอดจนถึงศพที่เหลือแต่กระดูกอันผุพังแหลกละเอียดเป็นจุรณ) นั้นแล้ว น้อมนำเข้ามาเปรียบกับกายของตนจนเห็นเหมือนกันทั้งกายภายในภายนอก เห็นความเกิดความเสื่อมของกายอย่างนี้แล้ว ก็จะปรากฏแต่ความระลึกเพียงว่ากายมีอยู่ โดยสักว่ารู้ว่าระลึก มิได้อาศัยกิเลสตัณหา ไม่ยึดถืออะไร ๆ ในโลก ฯ ดังนี้ ท่านพึงรู้เถิดว่า ศพที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ต้นจนถึงกระดูกผุแหลกละเอียดเป็นจุรณศูนย์หายไปจนไม่มีบัญญัตินั้น เป็นวิมุตติรสของศพ ฯ ส่วนผู้ที่ปรารภศพเป็นกรรมฐาน มีญาณเกิดขึ้นเพียงว่ากายมีอยู่ โดยสักว่ารู้สักว่าระลึก มิได้อาศัยกิเลสตัณหา ท่านพึงรู้เถิดว่านั่นแลเป็นวิมุตติรส ฯ ท่านสักวาทีพึงกำหนดเนื้อความตามที่ข้าพเจ้ากล่าวมา ด้วยประการฉะนี้ ฯ

สักวาที : อตฺตมโน โส สกวาทาจริโย ฝ่ายสักวาทยาจารย์ได้
สดับสุนทรสารของท่านปรวาที ก็เกิดโสมนัสส์เปรมปรีดิ์มิใจอิ่มอาย
ติณณวิจิกิจโฉ วิคตกถังกโถ ข้ามล่วงข้อกินแหนง ปราศจากข้อ
แคลงใจ กล่าวคำสรรเสริญท่านปรวาทีที่ชี้แจงแถลงไขให้แจ่มกระจ่าง
ยกข้อความ ใน มหา สติปัฏฐานสูตร มาอ้าง ให้เห็น ความ ใน บรรพหนึ่ง
ไพเราะในเบื้องต้นท่ามกลางและเบื้องปลาย กระจายให้เห็นข้อความ
แห่งศพอันสัมพันธ์กันจนถึงชั้นวิมุติ ฯ ใจความของสติปัฏฐานนั้น
ก็สิ้นสุดลงดั่งท่านปรวาทีวิสัชนา ฯ แม้บาลีในท้ายบทของสติปัฏฐาน
ปาฐกก็ล่าวไว้ว่า อาตาปี สมฺปชาโน สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌา
โทมนสฺสํ ภิกษุผู้มาเห็นกายในกายอย่างนี้ ชื่อว่าผู้มีเพียรเผากิเลส
มีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ ขจัดเสียได้ซึ่งอภิชฌาและโทมนัสส์ในโลก
คือไม่ยินดียินร้ายในรูปกาย ฯ และท่านยังได้กล่าวผลของสติปัฏฐาน
ไว้ โดยปริยายอีก ว่าผู้บำเพ็ญสติปัฏฐานอย่างน้อยแม้เพียงเจ็ดวัน
ตสฺส ทฺวินฺนํ ผลานํ อญฺญตรํ ผลํ ปาฏิกงฺขํ พึงหวังผลได้ ในสอง
ประการแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง ทิฏเฐว ธมฺเม อญฺญา สติ วา อุปาทิเสเส
อนาคามิตา คือถึงพระอรหัตตผลอันบุทคลพึงรู้ทั่วถึง ในปัจจุบันทันตา
หรือว่าถ้าการยึดถือยังมีอยู่ ก็บรรลุเพียงอนาคามิผล ฯ การบำเพ็ญ
สติมีผลใหญ่ถึงเพียงนี้ จึงนับว่าธรรมที่พระมหามุนีเจ้าตรัสเทศนาไว้
แม้จะมากน้อยเท่าไร ก็รวมลงเป็นวิมุติรสทั้งสิ้น ด้วยประการฉะนี้ ฯ
เพราะฉะนั้น ท่านผู้เป็นเมธิเพ่งผลซึ่งมีสุขเป็นกำไร เมื่อมีกรณีย์
สิ่งใดมาปรากฏฉะเพาะหน้า พึงพินิจพิจารณาทำให้ถูกต้องตามคลอง

ที่จะส่งไปในทางวิมุติ ฯ แม้จะยังไม่ถึงที่สุด ก็ยังชื่อว่าถูกทางธรรม เป็นเหตุนำความอุ่นใจมาสู่อาตมา ฯ

ข้าพเจ้าทั้งสองได้แสดงธรรม โดยปุจฉาวิสัชนามา ตามความรู้ความเห็น พอเป็นเครื่องประดับศรัทธาปสาทะแห่งท่านเจ้าภาพงานศพกุลเชษฐบุรุษเสฐียรโกเศศ ซึ่งได้บำเพ็ญเป็นปฏิการสนองคุณท่านผู้เป็นบุรพการี สมดังมโนปณิธิที่บุรพชนได้ตั้งไว้ ฯ ด้วยมิเทศนานัยอยู่บทหนึ่ง ซึ่งน่าจะถูกกับความหวังแห่งบุรพชนทุกถ้วนหน้า โดยวารพระบาลีว่า

ปญฺจ ฐานานิ สมฺปสฺสํ ปุตฺตํ อิจฺฉนฺติ ปณฺฑิตา

นักปราชญ์เห็นฐานะ ๕ อย่าง จึงอยากมีลูก ฯ ฐานะ ๕ อย่างนั้น คือ-

๑	ภโฏ วา โน ภริสฺสติ	เราเลี้ยงลูก ลูกก็จักเลี้ยงเรา
๒	กิจฺจํ วา โน กริสฺสติ	ลูกจะทำงานของเรา
๓	กุลวํโส จิรํ ติฏฺเฐ	วงศ์ตระกูลจักดำรงอยู่นาน
๔	ทายชฺชํ ปฏิปชฺชติ	ลูกจักปกครองมฤดก
๕	อถ วา ปน เปตานํ ทกฺขิณานุปฺปทิสฺสติ	ลูกจักทำบุญอุทิศให้เมื่อตายแล้วฯ

ฐานะ ๕ อย่างนี้ เชื่อว่าบุรพการีผู้บัณฑิตทุกคนคงตั้งใจจะให้บุตรของตนประพฤติตาม คงไม่มีใครปฏิเสธได้ ฯ เพราะฉะนั้น เมื่อบุตรประกอบด้วยกตัญญูกตเวที ก็ต้องเลี้ยงบิดามารดาและทำกิจของท่าน รักษาวงศ์ตระกูลมิให้เสื่อม ปฏิบัติตามโอวาทของบิดามารดา ปกป้องรักษาคนที่เราจะต้องเลี้ยงดูต่อไป ในฐานะที่เป็นบุรพการีอีก ฯ บุตรเช่นนั้นก็จะได้รับความสรรเสริญความเจริญในปัจจุบันทันตา ฯ

ณที่สุดแห่งการปุจฉาวิสัชนานี้ ข้าพเจ้าทั้งสองขอตั้งสัตยาธิฐานพระรัตนตรัยอันเป็นบุญญาติสัยพิเศษสุทธิอุดมมณี ขออำนาจสัจจวาจาอันนี้ จงบันดาลให้เจ้าภาพงานศพผู้บำเพ็ญกรณีย์ตามแบบอย่างสัปปุริสชน ประสพแต่อิฐวิบุลมนุญผลทุกปการ ฯ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ สิทฺธมตฺถุ อิทำ ผลำ ขอกัลปนาแห่งทักษิณานุปทาน จงสำเร็จ จงสำเร็จ จงสำเร็จ แด่ท่านผู้วายชนม์ ตามสมควรแก่คติอุปบัติทุกประการ สมดุจสัตยาธิฐาน ดั่งตั้งประณิธานเจตนามาด้วยประการฉะนี้ ฯ เอวำ ฯ

ปรวาที : ยถา วาริวหา ฯ เป ฯ อายุ วณฺโณ สุขำ พลำ.

เรื่องกำหนดกฎชา

ข้าพเจ้าไม่ได้เป็นนักเลงต้นไม้ดัด ทั้งไม่นึกว่าจะเป็นได้ด้วย เพราะเอาเวลาไปใช้กับต้นไม้ดัดมากนัก ใจยังไม่สมัครที่จะใช้เวลาในทางนี้ แต่ว่าคุ้นเคยกับนักเลงต้นไม้ดัดหลายท่าน จึงเป็นเหตุให้ได้ทราบถึงความคิดอ่านของท่านเหล่านั้น ซึ่งพอจะรวมความได้ว่าไม่เลวเลย เพราะถ้าเลว ต้นไม้ดัดของตนก็พลอยเลวไปด้วย แต่ที่ข้าพเจ้าอยากจะชมให้เต็มปากนั้น ก็คือว่าท่านพวกนี้ไนตาแหลม ที่ดัดต้นไม้ให้ดีได้ถึงขนาดนั้น เป็นเพราะไนตาแหลมทั้งนั้น จึงสามารถทำส่วนสัดของต้นไม้ให้สมทรวดทรงของมันได้ ต้นไม้ดัดที่นิยมกันว่าดีนั้น มันผิดกันไกลกับต้นไม้บ้า ผิดกันจนถึงว่า คนไม่เป็นไม่ใช่นักเลง เช่นข้าพเจ้าพอเห็นเข้าก็ทรายได้ว่าเข้าที นอกจากนี้นักเลงต้นไม้ดัด ยังเป็นผู้มีไนตาไกล คือต้นไม้ที่ขุดมาแต่บ้า มิใช่ว่าจะใช้ได้ทุกต้น นักเลงต้นไม้ดัด ต้องดูท่าทางของมันก่อน ว่าต้นนี้เป็นอย่างไร จะตัดแต่งได้อย่างไร และในที่สุดมันจะดีได้อย่างไร เมื่อเห็นท่าว่าจะดีได้ ในประเภทใดประเภทหนึ่ง จึงรับซื้อเอามาดัดเช่นนี้ ข้าพเจ้าจึงเรียกว่า เป็นผู้มีไนตาไกล เพราะเห็นอนาคตของต้นไม้ได้

อาศัยเหตุที่ความคิดไม่เลว ไนตาแหลม ไนตาไกล แถมใจเย็น ถือช้าเป็นการนานเป็นคุณ เป็นเบื้องต้นนี่แหละ ต้นไม้ดัดที่

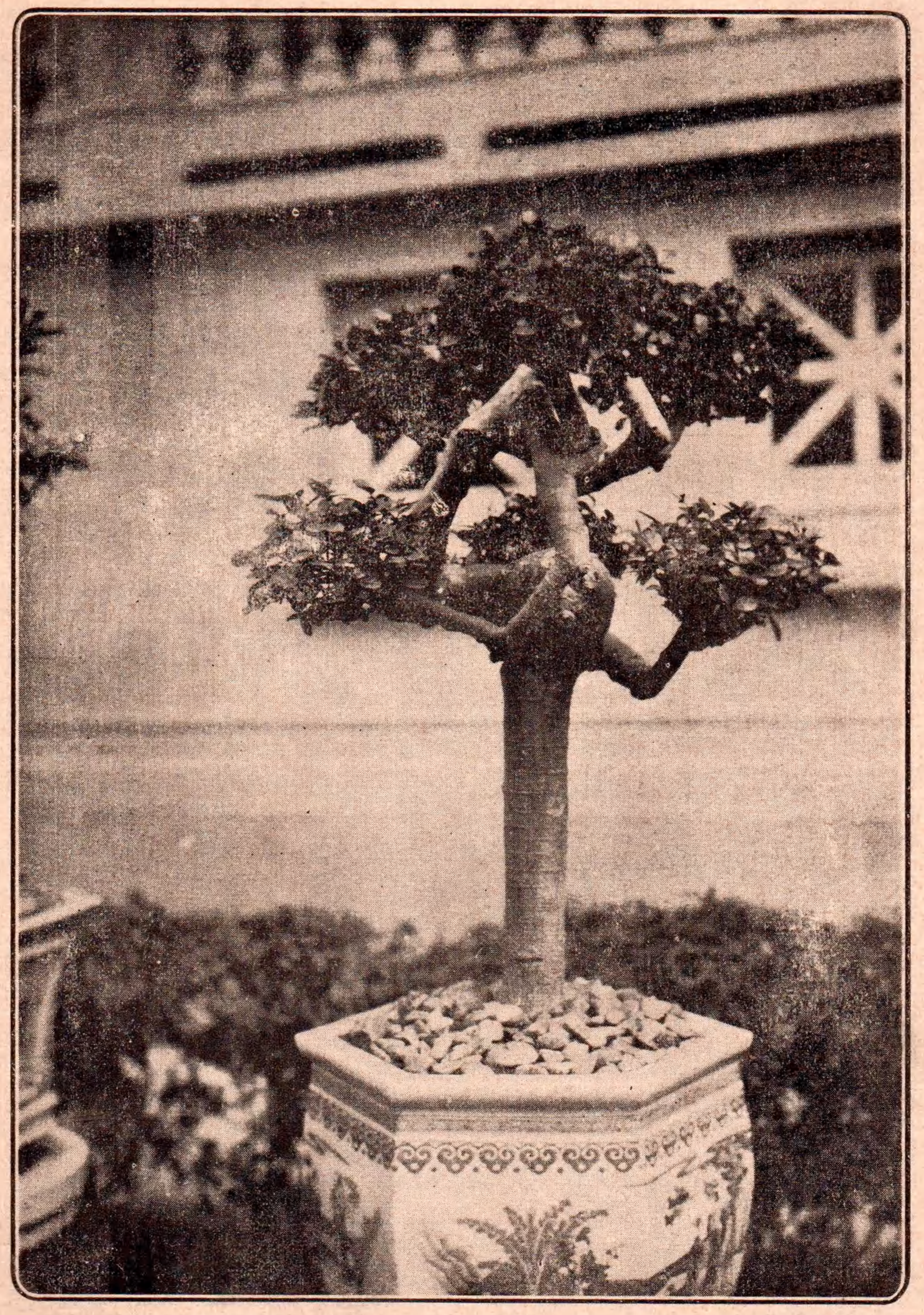

ดี ๆ ราคาจึงแพงมาก แพงยิ่งกว่าต้นไม้บรรดาที่เล่นกันทั้งหลาย และแพงยิ่งตัว เช่นต้นละ ๑๐ ชั่ง ก็ ๑๐ ชั่งอยู่นั่น จนกว่าเจ้าของจะตาย หรือต้นไม้ตาย ไม่ขึ้นราคาเพียงชั่วคราว แล้วก็ลดลงมาเรื่อยเหมือนดังต้นไม้อื่น ๆ ทั้งนี้ไม่ใช่กงการของข้าพเจ้าทั้งนั้น ส่วนที่เป็นกงการของข้าพเจ้า ก็คือใคร่จะชมนักเลงต้นไม้ดัด ให้ยิ่งขึ้นไปกว่านี้อีกสักหน่อย ในข้อที่ว่า นักเลงต้นไม้ดัดนั้น ถึงว่าไม่เอาธุระกับการชำระปทานุกรมก็จริง แต่ว่านักเลงปทานุกรมหรือพจนานุกรมก็ทำไมไม่ได้ กลับต้องอาศัยด้วยซ้ำไป ไม่เป็นแต่อาศัยดูต้นไม้ของนักเลงต้นไม้ดัด เพื่อให้เย็นตาที่ชำระปทานุกรมมามาก ๆ เท่านั้น ที่แท้ได้อาศัยเลยไปถึงหลักฐานของศัพท์หรือภาษาอีกอย่างหนึ่งด้วย เช่นในปทานุกรมที่ใช้อยู่ทุกวันนี้ ได้เก็บเอาคำที่ไม่ได้ใช้ในภาษาไทยไว้มากมาย ส่วนคำที่ใช้อยู่ ไม่ได้เก็บไว้มากมาย เป็นเหตุให้ย่นกันมากมาย จึงได้เกิดกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง เป็นผู้ชำระปทานุกรม ทำให้เป็นพจนานุกรม เพราะต่อไปจะไม่เรียกว่าปทานุกรม จะเรียกใหม่ว่าพจนานุกรม และในร่างพจนานุกรมที่ทำมาแล้วนั้น เมื่อถึงคำว่ากฎ ได้เก็บเอาลูกคำเข้าบรรจุไว้มากมาย คือ กฎเกณฑ์ กฎกระทรวง กฎข้อบังคับ กฎบัตรกฎหมาย กฎมนเทียรบาล กฎยุทธวินัย กฎเสนาบดี กฎอัยยการศึก, เหล่านี้ ล้วนแต่เก็บไว้อย่างยิ่งขังทั้งนั้น แต่คำว่ากฎชา หาได้เก็บเอาไว้ไม่ ท่านผู้อื่นไม่เก็บเพราะเหตุไรไม่ทราบ ส่วนข้าพเจ้าไม่เก็บ เพราะในเวลาเก็บไม่ได้นึกถึงคำนี้ ต่อเสร็จไปแล้วจึงนึกขึ้นได้

แต่ก่อนนี้ คำว่ากำหนดกฎชา พูดกันทั่วไป จึงเป็นภาษาที่มีอยู่ คู่กันกับคำว่ากำหนดกฎหมาย คือถ้าพูดกันถึงฝ่ายบ้านเมือง ก็เรียกว่ากำหนดกฎหมาย ถ้าพูดกันไปในทางอื่น ๆ ก็เรียกว่ากำหนดกฎชา เช่นพูดว่า เรื่องนี้ ไม่มีกำหนดกฎชาอย่างไรเลย ใครจะรู้ได้ หรือถามว่า เรื่องนี้ข้อนี้ มีกำหนดกฎชาอย่างไรบ้าง ดังนี้เป็นต้น ต่อมา คำว่ากำหนดกฎชา พูดกันน้อยลง คำว่ากำหนดกฎเกณฑ์ พูดกันมากขึ้น และพูดในตำแหน่งแห่งข้อความที่แต่ก่อนเคยใช้ว่ากำหนดกฎชานั้นเอง คำว่าเกณฑ์ ก็มีมาเก่าแล้ว แต่มีอยู่ตามลำภังในที่ของเกณฑ์ เช่นเกณฑ์เลข เกณฑ์โหร ส่วนที่ผสมกับคำว่ากฎเป็นกฎเกณฑ์นั้น เราไม่ค่อยได้พบได้เห็นเลย มาพบเห็นมากขึ้น ก็ต่อเมื่อคำว่ากฎชา ได้พูดกันน้อยลงไปแล้ว เหมือนกับว่าถูกแย่งเอากฎมาเสียจากชา ยกให้กับเกณฑ์ จึงเป็นกฎเกณฑ์ ต้นเหตุที่จะชัดเอาได้ง่าย ๆ ว่าเป็นเพราะใครนั้น ก็จะต้องว่าเป็นเพราะพวกท่านผู้รู้ผสมเอาใหม่นั้นเอง ในตอนแรก ๆ ชาวบ้านชาวเมือง ที่เคยพูดกันมาว่ากำหนดกฎชา แต่ไหนแต่ไรนั้น ครั้นเมื่อได้ยินท่านพูดกันว่ากำหนดกฎเกณฑ์ บางคนก็คงจะนึกน่าว่าท่านผู้รู้แผลง ดังที่บางทีก็ยังนึกกันอยู่ถึงทุกวันนี้ ข้อที่ว่าแผลงนั้น เป็นความจริงอยู่เหมือนกัน เพราะมีความรู้ จึงมีความคิดที่จะแผลงได้ แต่บางทีก็ไม่ใช่ กลับเป็นเพราะผู้รู้ไม่มีความรู้นั้นเองเป็นเหตุก็มี เพราะปกติของผู้รู้ ย่อมไม่ชอบพูดคำที่ตนไม่รู้ เช่นกฎชา ไม่รู้จะแปลว่ากะไร จักขืนพูดไปก็กระดากปาก จึงผสมพูดใหม่ว่ากฎเกณฑ์ ดังนี้ก็ได้

ก็เรื่องนี้ เกี่ยวข้องกับนักเลงต้นไม้ดัดอย่างไรเล่า คือข้าพเจ้านึกเสียดายว่าคำนี้จะสูญเสีย เพราะเดี๋ยวนี้ มีพูดกันอยู่แต่คำปากนอก ๆ ออกไป ไม่เห็นได้ใช้ในทางหนังสือ นาน ๆ เข้าก็สูญกันเท่านั้น ถึงตัวคำไม่สูญ แต่เนื้อความของคำก็คงสูญ จึงใคร่จะให้มีคำแปลหรือความหมายของคำนี้ไว้ ในขณะที่คิด ๆ อยู่นึกได้แว่ว ๆ ว่าดูเหมือนจะได้ยินในหมู่นักเลงต้นไม้ดัด พอเอาคำนี้ไปพูดขึ้น ท่านพวกนักเลงต้นไม้ดัดก็อธิบายว่า คำว่าชา เป็นภาษาประจำของพวกช่างไม้ไทย เขากะเขาหมายตัวไม้ไว้ที่หนึ่งก่อน เรียกว่าชาไว้ กะด้วยดินสอ พูดว่าเอาดินสอชาไว้ หมายด้วยดินหม้อ พูดว่าเอาดินหม้อชาไว้ นอกจากที่อธิบายดังนี้แล้ว ท่านพวกนักเลงต้นไม้ดัด ยังมีบทบัญญัติซึ่งตราไว้ในตำราดัดต้นไม้ ให้เป็นสักขีพะยานแก่เราว่า

รอบกลมกว้างต้นคลี่ ยาววัด
สี่ส่วนประจงตัด แต่งได้
ตอสองส่วนเสร็จชัด ชาม่อ[๑]หมายเอย
นับท่อนหนึ่งสองให้ หักรู้ส่วนเดิม

คำว่าชาม่อหมายเอย ท่านพวกนักเลงต้นไม้ดัดตีความว่า เอาดินหม้อกะหมายไว้ ทำไมจึงใช้ดินหม้อ ไม่ใช้อื่น เพราะดินหม้อมีอยู่ทุกบ้าน ไม่ต้องซื้อ จึงได้เรื่องได้ความว่า กำหนดกฎชา ก็คือ

---

๑ ใช้ตัวดังนี้ เพื่อรักษาตำแหน่งเอก ตามข้อบังคับของโคลง ฯ

กำหนดกฎหมายนั้นเอง ซึ่งข้าพเจ้าเสียดายว่า คำว่าชา ที่หมายความในทางนี้ จะสูญเสีย ก็ไม่สูญแล้ว เพราะมีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรในคำโคลงบทนี้แล้ว ท่านพวกนักเลงต้นไม้ดัด คงจะช่วยกันรักษาไว้ให้ต่อไปอีก และเพราะไม่สูญนั้นเอง เราจึงมีเรื่องมาพูดดังนี้ได้ ถ้าสูญจริง ๆ แล้ว เราก็พูดดังนี้ไม่ได้เลย แต่คำว่า กำหนดกฎหมายก็ดี กำหนดกฎชาก็ดี รวมทั้งกำหนดกฎเกณฑ์ด้วยก็ดี ตัวสะกดยังลักลั่นอยู่ เพราะกฎกับกำหนด เป็นคำคู่กัน สะกดตัวไหนก็น่าจะเหมือนกัน นี่ต่างกันไปทำให้สงสัยอยู่

พระธรรมนิเทศทวยหาญ

๑๕/๑๐/๗๘

รัตนาวลิ

ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระเจ้าบรมวงศเธอ พระองค์เจ้าอภันตริยชา เมื่อวันที่ ๒๕ พฤษภาคม ศกนี้ ได้พิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกราย ๑ ชื่อรัตนาวลิ

รัตนาวลินี้เป็นคัมภีร์สำคัญคัมภีร์ ๑ ของพระพุทธศาสนาในมาธยมกนิกายฝ่ายมหายาน ต้นฉะบับเป็นภาษาสังสกฤต นับว่าพระนาคารชุนได้รจนาเป็นราชปริกถาทูลพระเจ้าแผ่นดินองค์ ๑ องค์นั้นคงเป็นผู้ทรงถือตามมาธยมกนิกายแน่ เพราะในคัมภีร์รัตนาวลิ ผู้รจนาแสดงข้อความไว้ประหนึ่งว่าตั้งใจเพียงแต่จะชักมาเข้าใจของคนซึ่งเคยรู้จักหลักมาธยมกนิกายมาแต่ก่อนอยู่บ้างแล้ว คือข้อความไม่เป็นลำดับที่จะพูดกับคนที่ได้ยินเป็นครั้งแรก ในที่หลายแห่งพูดข้อ ๑ จบแล้วไปพูดข้อใหม่ ไม่ได้แสดงว่าข้อเบื้องหน้าเกี่ยวเนื่องกันกับข้อเบื้องหลังอย่างใด ไม่ได้นำข้อความอันเป็นหลักความคิดของพวกมาธยมกบางข้อมากล่าวไว้ให้ครบ จะเป็นด้วยถือว่าเป็นความรู้สามัญทั่วไปในคนหมู่นั้น ฯ ล ฯ ทั้งนี้ทำให้รัตนาวลิกลายเป็นคำภีร์ที่อ่านเข้าใจยากยิ่งหนักเข้า ที่นี้จึงจะนำข้อความของคัมภีร์รัตนาวลิมากล่าวย่อ ๆ เสียใหม่ ด้วยเปลี่ยนลำดับให้เข้าใจได้ง่ายกว่าแต่เดิม และเพิ่มข้อความบ้างเล็กน้อยตามที่มีอยู่ในคำภีร์มาธยมกการิกา : (ซึ่ง

พระนาคารชุนเองเป็นผู้รจนาด้วย) เพื่อให้ข้อความประสานกันดีและมีติดขัดน้อยลง

ข้อความในรัตนาวลีแบ่งออกได้เป็นตอนใหญ่ ๆ ๒ ตอน ตอนต้นกล่าวถึงอภยุทัยธรรม และตอนที่ ๒ กล่าวถึงเนสไสยธรรม จัดเป็นลำดับเช่นนี้เพราะผู้รจนารัตนาวลีกล่าวว่า บุทคลบรรลุอภยุทัยธรรมแล้วจึงถึงเนสไสยธรรมโดยลำดับ (ศโลก ๓)

อภยุทัยธรรมมีศรัทธาเป็นที่ตั้งและความสุขเป็นผล การไม่ผลาญชีวิต ไม่ขะโมย เว้นภรรยาของผู้อื่น ไม่พูดคำเท็จคำยุยงคำหยาบคายและคำที่ไม่เข้าเรื่อง เว้นโลภความพยาบาทและนัตถิกทิฐิ ทั้งนี้เป็นทางเดินที่ชอบ พูดโดยย่ออภยุทัยธรรมได้แก่การไม่ดื่มน้ำเมาอาชีพอันชอบและเหล่าการไม่เบียฬผู้อื่นเผื่อแผ่บูชาที่ควรบูชาและแสดงไมตรี เพียงการทรมานกายไม่ได้ชื่อว่าประพฤติธรรม และผู้กระทำเพียงการทรมานกายเท่านั้น ก็คงเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในสังสารวัฏนี้เอง ทำยาปได้รับผลร้าย เช่นไปผลาญชีพเขาแล้วตนเองก็เกิดเป็นผู้มีอายุสั้น ดังนี้เป็นต้น โดยนัยนี้สังเขปความได้ว่า ทุกข์ทั้งปวงกับทุคติทั้งหลายเกิดแต่อกุศลกรรม และสุคติทั้งหลายกับความสุขทั้งปวงเกิดแต่กุศลกรรม ฉะนั้นบุทคลพึงเว้นอกุศลกรรมและทำแต่กุศลกรรมอย่างเดียวเสมอไป จะได้พ้นจากกำเนิดในชาติที่ต่ำต้อยไปเสวยสุขโดยกำเนิดในระดับสูงยิ่ง ๆ ขึ้นไปในภพมนุษย์เทวดาและพรหมเป็นต้น

ได้กล่าวถึงเนสไสยธรรมตั้งแต่ศโลกที่ ๒๕ เป็นต้นไป ธรรมประเภทนี้มีปัญญา (คือยอดความรู้) เป็นที่ตั้งและนิรพาณเป็นผล พรรณนาว่าเป็นธรรมสุขุมลึกซึ้ง และเป็นที่สิ้นทุกข์ทั้งปวง จึงนับว่าเป็นอัมฤตแห่งศาสนาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย แต่ไม่ยึดถือสิ่งใด ๆ เพราะฉะนั้นคนเขลาผู้ยึดมั่นในความสำคัญผิดว่า "ตัวเรา" (อหังการ) และ "ของเรา" (มมการ) ตามประสาคนหมู่มาก ได้ฟังแล้วก็นึกหวาดกลัวและหวั่นต่อธรรมนั้นอันเป็นที่ปราศจากภัย (ศโลกที่ ๒๕, ๒๗, ๒๘, ๓๙, ๖๒, ๗๕, และ ๗๖).

การสำคัญผิดว่า "ตัวเรา" นั้นเป็นต้นเหตุแห่งสังสารวัฏ เพราะไปสำคัญว่าเช่นนั้นจึงสะสมกรรม แล้วเกิดมาเสวยวิบากของกรรมแต่ทั้งนี้ แลไม่เห็นลำดับต้นกลางปลาย เพราะอหังการกรรมและชาติประสานกันไปเป็นวงกลม เปรียบเหมือนไฟปลายพืน ซึ่งบุทคลจับหมุนตัวเข้าก็แลเห็นเป็นขีดวงกลมไม่มีต้นไม่มีปลายฉะนั้น แม้แต่อหังการซึ่งเป็นต้นเหตุแห่งสังสารวัฏ ก็ไม่เป็นของจริงเสียเลย เพราะอหังการปรากฏขึ้นก็ด้วยอาศัยขันธ์ เหมือนอย่างเงาของใบหน้าปรากฏขึ้นด้วยอาศัยกระจกส่องหน้า เงาหน้าปราศจากความจริงเพียงไรอหังการก็ปราศจากความจริงเพียงนั้น ขันธ์เองก็เกิดแต่อหังการ (ตามนัยที่กล่าวแล้วว่า ชาติเนื่องมาแต่อหังการโดยทางกรรม) เมื่อว่าอหังการไม่เป็นของเที่ยง ขันธ์ซึ่งเกิดแต่อหังการก็ย่อมไม่เป็นของเที่ยงดุจเดียวกัน ครั้นสำคัญแล้วว่าขันธ์ไม่เที่ยง อหังการก็สิ้นลงพร้อมด้วยทั้งกรรมและชาติ (ศ. ๒๙ – ๓๓ ; ๓๕ – ๓๗).

คนเขลาได้ยินพูดตามนี้ว่า “อันว่าเราไม่มีในบัจจุบัน จักจะไม่มีในอนาคตด้วย” ดังนี้ก็เกิดกลัวหวาดหวั่น ถ้าว่าหลุดพ้นแล้วไม่มีอัตตาไม่มีขันธ์ คนเหล่านี้ไม่รู้สึกว่าขัดข้องอย่างใด ๆ แต่ถ้าว่าแม้เมื่ออยู่ในโลกนี้ก็ไม่มีอัตตาไม่มีขันธ์ดังนี้ไม่ชอบ (ศ. ๒๖, ๔๐ และ ๔๑)

ตอนนี้น่าจะมีผู้คัดค้านว่า ทางศาสนาของท่าน เคยได้ยินกล่าวถึงนิพพาน ๒ อย่าง คือโสปาธิเศษ (อุปาทิเสส) ซึ่งได้แก่การดับหมวดกิเลส และนิรุปาธิเศษ (อนุปาทิเสส) ซึ่งได้แก่การดับขันธ์เข้าอีก หากสิ่งใดมีอยู่มาแต่ก่อนแล้ว ภายหลังสิ่งนั้นอาจศูนย์เพราะประสพความวินาศหรือปฏิบักษ์ก็ได้ดอกหากว่าไม่มีอยู่มาแต่ก่อนแล้ว ความวินาศหรือปฏิบักษ์จะมีแก่สิ่งนั้นไม่ได้เลย เหตุฉะนั้นท่านจะว่านิพพานปราศจากสิ่งเหล่าขันธ์เป็นต้นนั้นไม่ได้ เพราะท่านว่าแล้วว่าไม่มีอัตตาและขันธ์อยู่โดยจริง เช่นนี้ท่านอ้างอภาวะคือความไม่มีอยู่ของสิ่งนี้สิ่งโน้นเป็นลักษณะของนิพพานไม่ได้ ถ้ากลับว่าภาวะคือความมีอยู่ของสิ่งนี้สิ่งโน้นเป็นลักษณะก็ไม่ได้อีก เพราะท่านว่าภาวะวัตถุทั้งปวงมีชราและความตายเป็นลักษณะ ถ้าว่านิพพานเป็นภาวะวัตถุก็คล้ายกับว่านิพพานประกอบด้วยชราและความตาย พระนาคารชุนจึงปฏิเสธนัยทั้ง ๒ นั้น กล่าวว่านิพพานไม่ใช่ภาวะหรืออภาวะของสิ่งใด ๆ ที่ว่าใครได้ถึงนิพพานแล้วก็หมายความเพียงว่าได้เลิกพิจารณาแล้วว่าสิ่งทั้งหลายเป็นภาวะวัตถุหรืออภาวะวัตถุต่างหาก (ศ. ๔๒, ๗๒)

ยังมีที่คัดค้านได้อีกข้อ ๑ คือถ้าท่านว่ากรรมไม่เป็นของเที่ยง ผลแห่งกรรมก็ไม่เป็นของเที่ยงเหมือนกัน เมื่อท่านถือเช่นนี้ ท่านก็คือนัตถิกนั้นเอง พระนาคารชุนจึงกล่าวว่า พูดย่อ ๆ นัตถิกทิฐิ คือปฏิเสธว่ากรรมไม่มีผล และอัตถิกทิฐิ คือรับว่ากรรมมีผล แท้จริงพวกมาธยมกไม่ได้ปฏิญาณหรือปฏิบัติหรือคิดไปในทางนัตถิกทิฐิเลย กลับเห็นว่านัตถิกทิฐิเป็นบาปและเป็นทางเสื่อมเสีย ตรงกันข้ามกับอัตถิกทิฐิ ซึ่งเป็นบุญย์และนำไปในทางที่ดีที่ชอบ มาธยมกยังมีความรู้สึกแปลกใจว่า "บุทคลถือนตถิตาเพราะความหลง แต่ทำไมไม่พลอยได้อัตถิตาเพราะความหลงนั้นเองบ้าง พยหลักฐานกำจัดอัตถิตาก็รับเอานัตถิตา แต่พยหลักฐานกำจัดนัตถิตา ทำไมจึงไม่รับเอาอัตถิตาบ้างเล่า" เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจะว่ามาธยมกเป็นนัตถิกได้อย่างไร (ศ. ๔๓, ๔๔, ๕๘-๖๐)

ความจริงเป็นดังนี้ คือพวกมาธยมกสังเกตเห็นว่าโลกแสดงออกโดยลำดับเหตุและผลเรื่อยไป พร้อมทั้งดับโดยลำดับเหตุและผลเรื่อยไป เห็นการแสดงออกมาก็ย่อมล่วงนัตถิกทิฐิไป และเห็นการดับก็ย่อมล่วงอัตถิกทิฐิไปด้วย (ศ. ๓๘, ๔๖-๕๑)

การละทิ้งความเห็นที่แย้งกันทั้งคู่ เป็นการประเสริฐดังจะเปรียบเทียบให้ฟัง ท่านว่าโลกเหมือนพะยับแดด มองดูแต่ไกลเห็นพะยับแดดเป็นน้ำ ก็ไม่รู้ความจริง เพราะเห็นสิ่งที่ไม่ใช่น้ำนั้นเป็นน้ำไป และใกล้เข้ามาไม่เห็นมีอะไร เลยนึกน้ำที่เห็นนั้นไม่จริงดังนี้ ก็

ยังขาดความรู้อยู่นั่นเอง เพราะไปรู้เรื่องพะยับแดดเพียงด้านเดียว ๆ ไม่รู้เรื่องโดยถี่ถ้วน จะว่าในครั้งที่ ๒ งงมากกว่าในครั้งแรกก็ได้ เพราะการเข้าใจว่าสิ่งนั้นเป็นอย่างนั้นโปร่งใจมากกว่าที่เข้าใจว่าสิ่งนั้นไม่เป็นอย่างนั้น เห็นว่าโลกจริงหรือไม่จริงก็บกพร่องเช่นเดียวกัน เพราะยังไม่เข้าใจเรื่องโลกโดยถ้วนถี่ เมื่อขาดความรู้รอบอยู่เช่นนี้ ก็ยังไม่ล่วงบาปและบุญย์ จึงเวียนเกิดตายเสวยกรรมวิบากอยู่ในสังสารวัฏเท่านั้น เพราะฉะนั้นพวกมาธยมกจึงไม่เอียงไปข้างความเห็นว่าโลกจริงและไม่จริงข้าง ๑ ข้างใด เดินสายกลาง มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามที่เป็นอยู่ ("มธฺยมาปฺรติปทฺธรฺมาณามฺ ภูตปฺรตฺยเวกฺษา") ด้วยเดินสายกลางเช่นนี้จึงหลุดพ้น ธรรมสอนการล่วงพ้นทั้งนัตถิตาทิฐิและอัตถิตาทิฐิข้อนี้ พวกเดียรถีย์ไม่พูดกัน แต่เป็นอมฤตแห่งศาสนาพระพุทธทั้งหลาย (ศ. ๔๕, ๕๑-๖๒)

ถึงตอนท้ายรัตนาวลี มีข้อความต้องกับลักษณะการทำความเข้าใจในพระธรรมแบบที่พระอริยเทพกล่าวในคัมภีร์ศตุ: ศตกว่า "ในตอนต้นห้ามการกระทำบาป ในตอนกลางห้ามอัตตา แล้วต่อไปจึงห้ามสิ่งทั้งปวง" ตอนนี้พระนาคารชุนเริ่มเรื่องคัดค้านปุถุชนผู้คิดว่าสังสารเป็นเบื้องต้น นิพพานเป็นเบื้องท้าย สังสารเป็นการเริ่มนิพพานเป็นการสิ้นสุดดังนี้ กล่าวว่า สังสารไม่ปรากฏมีการเริ่ม การคงอยู่และการสิ้นโดยแท้ ส่วนนิพพานก็ดุจเดียวกัน เพราะเราไม่สามารถกำหนดว่าพระพุทธเจ้าผู้ปรินิพพานแล้ว ทรงดำรงอยู่หรือไม่นิพพานที่พระองค์ถึงแล้วก็จำเป็นต้องมีลักษณะอย่างเดียวกันกับพระองค์

นิพพานจึงพ้นกำหนดกาลก็คล้ายกับสังสาร ซ้ำสังสารเองไม่มีอยู่ "โดยสภาพ" เพราะฉะนั้นนิพพานจะเป็นที่สุดหรือปฏิปักษ์ของสังสารนั้นไม่ได้ อนึ่งเมื่อเห็นสิ่งทั้งหลายเปลี่ยนแปลงเสมอไม่เที่ยง ก็สันนิษฐานได้ว่า สิ่งทั้งหลายคงที่อยู่ชั่วขณะเดียว ๆ เช่นนี้ไม่อาจมีโวหารว่าเบื้องต้นเบื้องปลาย (โดยกาล ได้แก่เก่าและใหม่) นั้นได้ เพราะโวหารว่าต้นและปลายเป็นโวหารเปรียบเทียบคนละสิ่งกัน แต่ผ่านขณะ ๑ แล้ว สิ่งที่จะว่าเก่าได้ก็ศูนย์ จึงขาดคู่เทียบเสียฝ่าย ๑ ถ้าว่าสิ่งทั้งหลายนั้นเที่ยง ก็แปลว่าไม่มีการแปรปรวน คู่เทียบจึงจะไม่มีลักษณะต่างกัน ก็ไม่อาจมีโวหารว่าของเก่าของใหม่ได้อีก เหมือนกัน

ผู้ค้านคงเถียงต่อไปว่า ท่านอ้างว่าโลกอยู่คงที่ไปชั่วขณะเดียวๆ ก็เพื่อสนับสนุนมติของท่านในเรื่องเบื้องต้นเบื้องปลาย แต่ท่านอ้างหลักไม่ถูก เพราะขณะหนึ่ง ๆ ก็มีต้นกลางปลายเป็นส่วนของมัน เช่นเดียวกันกับที่ขณะเองเป็นส่วนของระยะเวลาซึ่งนานกว่านั้น พระนาคารชุนแก้ว่า ที่ว่าตอนกลางปลายเป็นคำเปรียบเทียบซึ่งต้องเข้าชุดกันจึงจะมีความหมายได้

เช่นนี้จึงยืนยันตามเดิมว่าสิ่งทั้งปวงเกิดขึ้น สำแดงตนให้เห็นเป็นต่าง ๆ นา ๆ แล้วอันตรธาน และเกี่ยวเนื่องกันไปเช่นนี้ตลอดกาล ด้วยอาศัยกันและกันเป็นปัจจัย เพราะฉะนั้นย่อมชัดว่าสิ่งทั้งปวงไม่มี "สภาพ" ส่วนปัญหาว่าสิ่งทั้งปวงมีอยู่จริงหรือไม่นั้นขอยกเสีย แม้

พระพุทธเจ้าก็ทรงดุษณีภาพเสียเมื่อเขาทูลถามว่า โลกมีที่สุดหรือไม่ (ศ. ๖๓-๗๓)

อนึ่งมีคำว่า "ศูนยตา" คำ ๑ มีพบบ่อย ๆ ในคัมภีร์ฝ่ายมาธยมกนิกายและหนังสือว่าด้วยเรื่องนิกายนั้น แต่ไม่มีใช้แม้แต่ครั้งเดียว ในรัตนาวลิตอนที่พิมพ์แล้ว คนภายนอกอธิบายความหมายของคำนั้นไปต่าง ๆ นานาจนถึงที่สุด ผู้อ่านคำอธิบายเหล่านั้นก็ไม่แน่ใจว่าพูดอย่างไรจะถูก พระนาคารชุนเองกล่าวไว้ในคัมภีร์มาธยมกการิกา: ตอนว่าด้วยเรื่องอริยสัจจ์ศโลกที่ ๑๘ ว่า "เราเรียกปติจจสมุปยาทว่า ศูนยตา" ดังนี้ (ย: ปรติตฺยสมุตฺปาท: ศูนยตำ ตามฺ ปฺรจกฺษฺมเห ฯ)

ป.ส. ศาสตรี

๒๕/๑๒/๒๔๗๘

การคิดศัพท์

การคิดศัพท์ เป็นเรื่องที่ข้าพเจ้าใฝ่ใจมานานแล้ว และสังเกตเห็นว่า เป็นเรื่องที่มหาชนสนใจอยู่เป็นอันมากด้วย ข้าพเจ้าจึงนำมาแสดง เพื่อให้ท่านผู้อ่านได้เห็นความยุ่งยากของปัญหา ตลอดทั้งหลักเกณฑ์และวิธีการที่ข้าพเจ้าได้อาศัยในการคิดศัพท์ ดังที่ได้กระทำมาแล้วเป็นเวลาประมาณ ๑๕ ปี

กฎเกณฑ์ที่ว่า คำใดควรจะใช้ทับศัพท์ภาษาต่างประเทศ และคำใดควรจะคิดศัพท์เป็นสยามพากย์ นั้น มีวางไว้ในการบัญญัติศัพท์วิทยาศาสตร์ของกระทรวงธรรมการแล้ว ในที่นี้ ข้าพเจ้าขอสรุปความแต่เพียงว่า คำใดเป็นคำอันจะพึงใช้แพร่หลายในหมู่ชนซึ่งมิได้มิศึกษาฉะเพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวกับวัฒนธรรม เช่น ความรู้ ความคิด ความเห็น ซึ่งเป็นนามธรรมนั้น ควรจะคิดศัพท์สยามพากย์ให้เหมาะสม ดังนี้ ความหมายจึงจะแพร่หลายซึมซาบ

ความหมายของคำต่าง ๆ นั้น ย่อมผันแปรอยู่เนืองนิตย์ คำเดียวกันในภาษาเดิม เช่นภาษาสันสกฤตเป็นต้น เมื่อนำเอาไปดัดแปลงใช้ในประเทศอื่น ก็อาจมีความหมายผิดแผกออกไปได้ และคำเดียวกัน ในภาษาเดียวกัน ในสมัยหนึ่งอาจมีความหมายอย่างหนึ่ง

ต่อมาอีกสมัยหนึ่ง ก็อาจมีความหมายผิดแผกไปได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้น ในการกำหนดความหมายของคำ จึงจะต้องคำนึงถึงความหมายเดิมของคำเสียชั้นหนึ่งก่อน แล้วพิจารณาความหมายที่นิยมใช้ในสมัยหนึ่งๆ อีกชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ เราจะต้องพิเคราะห์ถึงภาพแห่งความคิดซึ่งมีอยู่ในความหมายของคำอีกด้วย เช่น กันแสง เดิมเป็นคำเขมร แปลว่าผ้าเช็ดหน้า ไทยใช้ “ทรงกรรแสง” เป็นราชาศัพท์ หมายความว่า ร้องไห้ แล้วก็เลยใช้ กันแสง ล้วนๆ เป็นราชาศัพท์ หมายความว่า ร้องไห้ หรือ ศศิธร ตามศัพท์เดิมแปลว่า ผู้ทรงไว้ซึ่งกระต่าย ไทยใช้หมายความว่า พระจันทร์ Jurisprudence ตามศัพท์เดิมแปลว่า ความรอบรู้ในกฎหมาย ฝรั่งเศสใช้หมายความว่า กฎหมายอันเนื่องจากคำพิพากษายรรทัดฐาน แต่อังกฤษใช้หมายความว่า หลักวิชากฎหมาย Prevent ในภาษาอังกฤษปัจจุบัน หมายความว่า ป้องกัน แต่ตามภาษาเก่าก่อน ซึ่งยังใช้อยู่ในคัมภีร์ศาสนา หมายความว่า นำ ทั้งนี้ อาศัยความหมายเดิมของศัพท์ ซึ่งแปลว่า มาก่อน หรือ มาฉะเพาะหน้า จะมาช่วยก็ได้ หรือ มาป้องกัน ก็ได้ ในภาษาฝรั่งเศส Prévenir จึงมีความหมายไปได้หลายอย่าง เช่น มาก่อน ก็ได้ บอกล่วงหน้า หรือ เตือนก็ได้ ป้องกัน ก็ได้

ข้าพเจ้าได้เริ่มใฝ่ใจในความหมายของคำ ตลอดทั้งภาพแห่งความหมาย แต่เมื่อข้าพเจ้าได้เรียนภาษาเยอรมัน ด้วยวิธีนิรุกติศาสตร์ ศาสตราจารย์ที่สอนข้าพเจ้านั้น เคยเป็นศาสตราจารย์

นิรุกติศาสตร์ ในมหาวิทยาลัยเยอรมันแห่งหนึ่ง ได้เริ่มสอนข้าพเจ้า โดยชี้แจงว่า คำธรรมดาสามัญในภาษาเยอรมันนั้น มักจะคล้ายกับคำอังกฤษ เพราะคำอังกฤษเนื่องมาจากภาษาเยอรมันนั้นเอง แต่หากต้องเรียนกฎแห่งการแปรอักษรบ้าง เท่านั้น ซึ่งการแปรนั้น ๆ ก็มักจะแปรพยัญชนะในวรรคเดียวกันนั้นเอง เพราะการแบ่งวรรคย่อมอาศัยฐานกรณ์เครื่องประกอบการออกเสียง แต่ข้อที่น่าสนใจที่สุดก็คือ ศาสตราจารย์ผู้นั้น ได้ชี้แจงแก่ข้าพเจ้าว่า ศัพท์นามธรรมต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยวกับความรู้ ความคิด ความเห็น นั้น ถึงแม้ว่าคำเยอรมันจะเป็นอีกรูปหนึ่ง ก็ตาม แต่โดยเหตุที่ชนชาติติวตอน หรือเยอรมันเมื่อได้ ตีกรุงโรมให้พ่ายแพ้ไปแล้ว ได้รับเอาอารยธรรมโรมันมาเป็นของตน เพราะฉะนั้น ถ้าวิเคราะห์รูปศัพท์ของเยอรมัน และพิจารณาอุปสรรค กับธาตุ ดูแล้ว จะเห็นว่า เป็นรูปเดียวกับคำละติน และความหมายนิยมใช้ ก็นิยมใช้อย่างเดียวกัน เช่น accept อุปสรรคละติน ad แปลว่า ยัง หรือ สู่ อุปสรรคเยอรมัน an ธาตุละติน capio แปลว่า เอา ธาตุเยอรมัน nehmen. annehmen ก็แปลว่า accept. ausgenommen แปลว่า except. ทั้งนี้ ถ้าแม้จะเรียนด้วยวิธีท่องจำแล้วก็จะไม่นึกว่า ภาษาทั้งสองนั้น มีความสัมพันธ์ต่อกัน แต่อันที่จริงเป็นคำเดียวกัน และมีความหมายอย่างเดียวกัน นอกจากนี้ คำนามธรรมบางอย่างที่มีความหมายนิยมใช้เปลี่ยนแปลงไปมากอยู่ เช่น คำว่า Providence ซึ่งตามศัพท์หมายความว่า ความที่เห็นล่วงหน้า

บัดนี้นิยมใช้หมายความว่า พระผู้เป็นเจ้า ดังนี้ ถ้าจะแปรอุปสรรคและธาตุ เป็นรูปคำภาษาเยอรมัน Vor-sehung ได้คำว่า Vorsehung ก็มีความหมายนิยมใช้เช่นเดียวกับคำว่า Providence เหมือนกัน

ภาพแห่งความคิดนี้ เป็นข้อสำคัญมาก เพราะข้าพเจ้าสังเกตเห็นว่า ในชั้นหลัง ๆ นี้ ชวนจะยึดคำไทยคำนั้นคำนี้ ว่าตรงกับภาษาอังกฤษคำนั้นคำนี้ โดยไม่คำนึงถึงคำไทยเดิมหรือภาพแห่งความหมายของคำ เช่นคำว่า แม้ เป็นต้น โบราณหรือผู้สูงอายุ แม้ในเวลานี้ ใช้ว่า แมน้. การที่จะนิยมใช้คำว่า แม้ เป็นคำแปลคำว่า though นั้น ก็เป็นอันถูกต้องแล้ว แต่ควรจะทราบไว้ด้วยว่า คำว่า แม้ ก็ตัดมาจากคำว่า แม้น นั่นเอง คำว่า แม้น ก็ตรงกับคำอังกฤษว่า even คำฝรั่งเศสว่า même ซึ่งเป็นความคิดอย่างเดียวกันทีเดียว และคำว่า มาตร ซึ่งมาจากบาลีสันสกฤต ก็มีความหมายเช่นเดียวกันเหมือนกัน

เมื่อได้ศึกษาการวิเคราะห์อุปสรรค และธาตุ ของคำออกจากกันเพื่อให้ลงเห็นภาพแห่งความหมาย ดังนี้แล้ว ข้าพเจ้าได้มาสังเกตเห็นว่า คำไทยซึ่งมาจากบาลี-สันสกฤต ก็อาศัยหลักเช่นเดียวกันเหมือนกัน และตามทำนองที่ได้เคยคิดศัพท์กันแต่ก่อน ก็เคยนิยมใช้ทำนองนี้เหมือนกัน เช่น โทร - ศัพท์ tele - phone โทร - เลข tele - graph ข้าพเจ้าจึงได้นำเอาวิธีนี้มาใช้ เป็นวิธีหนึ่งในการคิดศัพท์ เพราะเห็นว่าเป็นวิธีที่ถูกต้องอย่างหนึ่ง เมื่อข้าพเจ้าแรกกลับ

มาใหม่ ๆ คือ เมื่อยังไม่ได้เรียนคำยาลิเลยนั้น ได้ปรากฏความยากลำยากขึ้นในกระทรวงการต่างประเทศ ว่าจะแปลคำว่า reparation ซึ่งมีอยู่ในสัญญาสันติภาพนั้น อย่างไรดี จะแปลว่า ค่าเสียหาย ก็ไม่ตรง เพราะค่าเสียหาย หมายความว่า damages จะแปลว่า ค่าทำขวัญ ก็ไม่เหมาะ เพราะค่าทำขวัญ หมายความถึง indemnity มากกว่า จะแปลว่า ค่าทดแทน ค่าทดแทนก็หมายถึง compensation เพราะฉะนั้น ในชั้นต้นจึงแปลว่า ค่าทำให้คืนดี ซึ่งถ้าจะพูดถึงความหมายแล้ว ก็เป็นการแปลที่ถูกต้องแต่โดยเหตุที่จะต้องใช้ศัพท์นี้เป็นคุณศัพท์ในวลี ซึ่งในบางกรณีซับซ้อนอยู่มาก จึงไม่เป็นการสะดวก ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดู เห็นว่า ความหมายของคำ reparation นั้น อันที่จริงอยู่ที่อุปสรรค re ซึ่งหมายความว่า กลับคืน นั้นเอง จึงได้พลิกพจนานุกรม Childers ขึ้นดูที่ ปฏิ ซึ่งตรงกับอุปสรรค re พลิกไปสักหน่อย ก็พบคำว่า ปฏิกัมม์ - ปฏิกรรม ซึ่งสมเด็จ ฯ กรมพระยาเทววงศ์ ฯ ก็ทรงเห็นชอบด้วย และได้ใช้กันมาในทางราชการ

ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าก็ได้สนใจในคำยาลิมากขึ้น และได้ผูกหัดวิธีประกอบคำควบขึ้น เช่นคำว่า policy ซึ่งแต่เดิมเคยแปลกันว่า รัฐประศาสโนบาย นั้น เมื่อนานาสภากาชาดฝ่ายตวันออกไกล ได้มาประชุมกันณะกรุงเทพ ฯ นี้ ข้าพเจ้าได้รับมอบหมายให้แปลข้อตกลงของที่ประชุม ครั้นจะใช้คำว่า รัฐประศาสโนบาย ก็ขัดกับศัพท์ เพราะสภากาชาดไม่เกี่ยวกับการเมือง และรัฐประศาสโนบาย หมาย

ความถึงวิธีทางปกครองบ้านเมือง ครั้นจะใช้คำว่า อุบาย ก็มีความหมายนิยมใช้ไปในทางล่อลวง ซึ่งตรงกับ ruse มากกว่า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เอาคำว่า นย ควบเข้าเป็น นโยบาย สมเด็จเจ้าฟ้า ฯ กรมพระนครสวรรค์ ฯ ก็ทรงเห็นชอบด้วย และได้ใช้กันแพร่หลายต่อมา ต่อจากนั้น ข้าพเจ้าก็ได้รับมอบหมายให้จัดการแปลหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรีต่าง ๆ ซึ่งต้องคิดศัพท์ขึ้นใหม่หลายคำ ข้าพเจ้าก็ได้ใช้วิธีดังที่กล่าวมาแล้ว และในการที่ข้าพเจ้าได้มีส่วนบัญญัติศัพท์วิทยาศาสตร์ทางกระทรวงธรรมการ ก็ได้เสนอให้ใช้วิธีทำนองเดียวกัน

เมื่อได้เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้มีส่วนคิดศัพท์การเมืองอยู่มาก เช่นคำว่า รัฐธรรมนูญ ปฏิวัติ องค์การ ฯลฯ เหล่านี้ เป็นต้น แต่ข้อสำคัญที่ควรจะสังเกตไว้อีกด้วยก็คือ ข้าพเจ้ามิได้ละทิ้งคำไทย ข้าพเจ้าได้พยายามฟื้นคำไทยโดยบัญญัติความหมายนิยมใช้ ให้เข้ากับภาพความคิดแห่งอารยธรรมของประเทศตวันตก เช่นคำว่า ระเบียบหมายความว่า order ข้าพเจ้าก็ได้นำใช้ ระบอบ ให้หมายความถึง régime และ ระบบ ให้หมายถึง system ทั้งนี้ ด้วยความมุ่งหมายจะแสดงให้เห็นว่า คำไทยของเรา ก็อาจจำแนกความหมายตามสำเนียงของคำ ให้มีความหมายอย่างกะซับแน่นอนได้

กับอีกข้อหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าใคร่จะให้สังเกตไว้ด้วย ก็คือ รูป และจำนวนพะยางค์ของคำนั้น เป็นข้อสำคัญมาก เพราะคำที่ใช้จะ

หอสมุดแห่งชาติเฉลิมพระเกียรติ ร.๙ นครราชสีมา

ต้องมีจังหวะเข้ากับรูปประโยคและสำเนียงของไทยเราด้วย เช่นคำว่า culture นั้น ในชั้นต้น ข้าพเจ้าได้คิดถึงภาพความหมายเป็นสำคัญ จึงใช้รูปสันสกฤตว่า พฤทธิธรรม แต่คำนั้น ข้าพเจ้าเองก็ไม่พอใจ เพราะสำเนียงภาษาไทยคร่ำครึไป ไม่ชอบด้วยวิญญาณของภาษา genius of the language ซึ่งคุ้มครองอภิบาลภาษาต่าง ๆ อยู่ แต่เมื่อมาเขียนบทประพันธ์ วันหนึ่ง ศัพท์ "วัฒนธรรม" มาดลใจข้าพเจ้า และโดยเหตุที่คำนี้เป็นรูปสมาสนิทกับรูปคำในภาษาไทยของเรา ก็ได้นิยมใช้กันแพร่หลายมาทีเดียว

ข้อสังเกตเหล่านี้ เป็นข้อสังเกตสำคัญ ๆ ซึ่งข้าพเจ้านึกคิดขึ้นได้ ในชั่วขณะที่ปลีกเวลาราชการมาเรียบเรียงเรื่อง เพื่อร่วมกุศลกิจกับเพื่อนกรรมการชำระปทานุกรมอื่น ๆ ที่จะแต่งบทประพันธ์เกี่ยวด้วยภาษาศาสตร์ขึ้น เป็นมิตรพลีในการปลงศพ นายหลี เสฐียรโกเศศ บิดาพระยาอนุมานราชธน ข้าพเจ้าหวังว่าท่านผู้อ่านคงอนุโมทนาตามสมควรแก่คตินิยม.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒชนาภิร
นายพันธุ์ ลักษณะสุต ผู้พิมพ์โฆษณา
๔๒๓ ถนนราชบพิธ พระนคร
พ.ศ. ๒๔๗๘